สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

เรื่องเล่าสองข้างราง MRT สีน้ำเงิน

เรื่องเล่าสองข้างราง MRT สีน้ำเงิน

ชื่อหนังสือ
เรื่องเล่าสองข้างราง MRT สีน้ำเงิน

บรรณาธิการอำนวยการ
ราเมศ พรหมเย็น

บรรณาธิการเล่ม
สุดารา สุจฉายา

ผู้ช่วยบรรณาธิการ
วรกานต์ วงษ์สุวรรณ

ผู้เขียน
กรรณิการ์ สุธีรัตนาภิรมย์

ฝ่ายข้อมูล
นายชินดนัย ไม้เกตุ
นายชนน วัฒนะกูล
นายธัชพงศ์ พัตรสงวน
นายหฤษฎ์ แสงไพโรจน์

กรรณิการ์ สุธีรัตนาภิรมย์.
เรื่องเล่าสองข้างราง MRT สีน้ำเงิน.-- กรุงเทพฯ : สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ (สังกัดสำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้ (องค์การมหาชน)), 2561.
256 หน้า.-- (-).

1. กรุงเทพมหานคร -- ประวัติศาสตร์. I. ชื่อเรื่อง.

959.311
ISBN 978-616-8162-03-3

จัดพิมพ์โดย
สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ
เลขที่ 4 ถนนสนามไชย แขวงพระบรมมหาราชวัง
เขตพระนคร กรุงเทพฯ 10200
โทรศัพท์ 02 225 2777
webmaster@ndmi.or.th

พิมพ์ครั้งแรก กันยายน 2561

จำนวนพิมพ์ 1,000 เล่ม

ออกแบบและพิมพ์ที่ บริษัท ภาพพิมพ์ จำกัด

สารบัญ

สารจากผู้อำนวยการ 7

บรรณาธิการบอกกล่าว 9

ผู้เขียนบอกเล่า 11

บางกอกถึงกรุงเทพมหานคร 15

ย่านเก่าตามเส้นทาง MRT หัวลำโพง-ท่าพระ 33

- **ย่านหัวลำโพง-สามแยก-วงเวียน 22 กรกฎา** จุดเริ่มต้นก่อนเข้าสู่ไชน่าทาวน์ 40
- **ย่านเจริญกรุง-เยาวราช** ไชน่าทาวน์กรุงเทพฯ 61
- **ย่านสามยอด-วังบูรพา-พาหุรัด** ย่านการค้าเก่าแก่ถึงศูนย์การค้ายุคใหม่ 109
- **ย่านบ้านหม้อ-ถนนอัษฎางค์-ปากคลองตลาด** แหล่งการค้าริมคลอง 139
- **ย่านสนามไชย** วังเจ้านายและส่วนราชการ 161
- **ย่านปากคลองบางหลวง** ถิ่นฐานของคนกรุงเก่า 185

คลองสายสำคัญและสะพานข้าม ในวันที่แปรเปลี่ยน 217

บทส่งท้าย 241

อ้างอิง 247

สารจากผู้อำนวยการ

มิวเซียมสยาม สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ ตั้งอยู่บนพื้นที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ตั้งแต่การสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ผ่านกาลเวลากลายมาเป็นกรุงเทพมหานคร ทุกวันนี้ร่องรอยของประวัติศาสตร์ยังปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัด ไม่ว่าจะเป็นสถานที่สำคัญในประวัติศาสตร์ หรือย่านเก่าที่อาศัยมาหลายชั่วอายุคน

ปัจจุบันกรุงเทพมหานครประกอบไปด้วยประชากรจำนวนมากและจะเพิ่มมากขึ้นไปเรื่อยๆ การเดินทางคมนาคมที่สะดวกรวดเร็วจึงเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคม โครงการรถไฟฟ้าสายสีน้ำเงิน ส่วนต่อขยายช่วงหัวลำโพง-ท่าพระ เป็นเส้นทางรถไฟฟ้าที่ดำเนินการก่อสร้างเพื่อการคมนาคมที่รวดเร็วและคล่องตัวในการรองรับวิถีชีวิตปัจจุบัน รถไฟฟ้าสายสีน้ำเงินนี้เป็นเส้นทางสายสำคัญที่ลอดผ่านพื้นที่และชุมชนสำคัญของกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งแต่ละพื้นที่นั้นล้วนมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาอันเป็นประจักษ์พยานสำคัญของความเป็นบ้านเมืองของกรุงเทพฯ

ในปี 2557 สถาบันฯ เล็งเห็นความสำคัญของพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ จึงมอบหมายให้ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. กรรณิการ์ สุธีรัตนาภิรมย์ ทำการศึกษาชุมชนและสถานที่สำคัญตามเส้นทางรถไฟฟ้าสายสีน้ำเงิน ส่วนต่อขยายช่วงหัวลำโพง-ท่าพระ เพื่อรวบรวมข้อมูลพื้นที่ที่มีการทับซ้อนมาหลายช่วงเวลา ตั้งแต่ย่านหัวลำโพง เยาวราช สามยอด บ้านหม้อ มิวเซียมสยาม ปากคลองตลาด และย่านฝั่งธนบุรี ต่อมาในปี 2561 สถาบันฯ ได้นำงานการศึกษามาจัดพิมพ์เป็นหนังสือที่สามารถใช้ค้นคว้า อ้างอิง โดยคุณสุดารา สุจฉายา ทำหน้าที่เรียบเรียงด้วยการใช้ภาษาเขียนที่เข้าใจง่าย เพิ่มเติมแผนที่ และภาพประกอบเพื่อสื่อสารเนื้อหาให้ผู้อ่านเข้าใจได้มากขึ้น

สถาบันฯ หวังว่า หนังสือ “เรื่องเล่าสองข้างราง MRT สีน้ำเงิน” ซึ่งได้รวบรวมเรื่องราวสองข้างของทางรถไฟฟ้าสายนี้ไว้อย่างครบครัน จะเป็นประโยชน์ในการศึกษา ค้นคว้า และสามารถใช้เป็นข้อมูลสำหรับการท่องเที่ยวเรียนรู้ย่านเก่าได้อย่างเข้าใจและลึกซึ้งยิ่งขึ้น

ราเมศ พรหมเย็น
ผู้อำนวยการสถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

บรรณาธิการบอกกล่าว

จากชุมชนเล็กๆ ริมฝั่งน้ำเจ้าพระยาที่ก้าวสู่ความเป็นบ้าน เมือง และมหานคร ซึ่งมีพื้นที่ขยายออกไปอย่างกว้างขวาง อีกทั้งประชากรเมืองก็เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ก่อให้เกิดการจราจรบนท้องถนนที่ติดขัดตามมา จนนำมาสู่การแก้ไขปัญหาด้วยระบบการขนส่งแบบราง ทั้งใต้ดินและบนดิน ซึ่งปัจจุบันเส้นทางที่ถูกกำหนดไว้ตามแผนงานของรัฐจะเพิ่มขึ้นอีกนับสิบสาย เพื่อเชื่อมให้เกิดโครงข่ายการคมนาคมที่ครอบคลุมไปยังเขตชานเมืองและปริมณฑลในอนาคต

เส้นทางรถไฟฟ้าใต้ดิน (MRT) สายสีน้ำเงิน ส่วนต่อขยายจากหัวลำโพง-ท่าพระ เป็นหนึ่งในเส้นทางที่กำลังก่อสร้างและคาดการณ์ว่าจะแล้วเสร็จและเปิดใช้งานภายในปี 2562 เส้นทางสายนี้เป็นเส้นทางสายสำคัญที่ลอดผ่านพื้นที่และย่านสำคัญๆ ของกรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่ฝั่งตะวันออกไปจนถึงฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ที่แต่ละพื้นที่ล้วนมีเรื่องราวความเป็นมา มีวิถีวัฒนธรรมของผู้คน อันเป็นประจักษ์พยานสำคัญถึงความเป็นบ้านเมืองของกรุงเทพมหานคร

การมาของรถไฟฟ้ามีทั้งด้านที่เป็นคุณและโทษ นับแต่เมื่อแรกสร้าง อาคารเก่าที่เป็นมรดกวัฒนธรรมของเมืองจำต้องสูญเสียเพื่อหลีกทางให้กับสิ่งใหม่ แต่ขณะเดียวกันเมื่อเปิดใช้งานแล้ว การเข้าถึงย่านเก่าที่เป็นเสมือน “หัวใจ” ของมหานคร เพื่อการเรียนรู้หรือท่องเที่ยวย่อมทำได้โดยง่ายและสะดวกมากขึ้น

นับแต่ย่านหัวลำโพง-สามแยก-วงเวียน 22 กรกฎาคม ที่เป็นจุดเริ่มต้นของการเดินทางเข้าสู่ไชน่าทาวน์ ถิ่นฐานย่านชาวจีนเก่าแก่แหล่งใหญ่ของกรุงเทพฯ บนถนนเจริญกรุง-เยาวราช ที่ถือเป็นตลาดการค้าแรกเริ่มบนบกของเมือง ก่อนจะขยายออกมาสู่ย่านสามยอด-วังบูรพา-พาหุรัด ในยุคโก๋หลังวังรุ่งเรือง ขณะเดียวกันแหล่งการค้าริมคลองบนย่านบ้านหม้อ-ถนนอัษฎางค์-ปากคลองตลาด ก็ยังคงรุ่งเรืองแต่ต้นกรุงจนถึงทุกวันนี้ ผิดจากย่านสนามไชยที่เคยอุดมด้วยเวียงวัง ได้เปลี่ยนมาเป็นหน่วยราชการ กระทรวง ทบวง กรม และเมื่อข้ามแม่น้ำมายังฟากฝั่งคลองบางหลวง ชีวิตวัฒนธรรมของผู้คนหลากหลายกลุ่มที่ร่วมสร้างบ้านสร้างเมือง ยังปรากฏหลงเหลือให้ได้สัมผัส

“เรื่องเล่าสองข้างราง MRT สีน้ำเงิน” เล่มนี้ ได้รวบรวมข้อมูลเรื่องเล่าสองข้างรางรถไฟไว้อย่างละเอียด สามารถใช้เพื่อการค้นคว้าอ้างอิง และที่สำคัญด้วยภาษาเขียนที่สื่อสารแบบง่ายๆ มีแผนที่ ภาพประกอบครบครัน ก็จะช่วยให้การท่องเที่ยว เรียนรู้ย่านเก่าเข้าใจ เข้าถึงได้อย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น และมากไปกว่านั้นคือการรู้จักบ้านเมืองของตนเอง

สุดารา สุจฉายา

ผู้เขียนบอกเล่า

การคมนาคมของชุมชนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานิยมใช้เรือสัญจรไปมาตั้งแต่อดีตกาล เมื่อกาลเวลาผ่านไปเมืองค่อยๆ ขยายตัวขึ้น ถนนเข้ามาแทนที่ ถนนสากลตามแบบยุโรปสายแรกได้ถือกำเนิดขึ้นในกรุงรัตนโกสินทร์มาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นที่รู้จักกันในนามถนนเจริญกรุง หรือที่ชาวยุโรปเรียกกันว่า ถนนนิวโรด นับตั้งแต่นั้นจึงเกิดการตัดถนนเพื่อเชื่อมโยงผู้คนแต่ละย่าน ปัจจุบันไม่เพียงแต่ถนนเท่านั้นที่เป็นเส้นทางคมนาคมสายหลัก หากด้วยเมืองที่ขยายตัวเพิ่มขึ้น จำนวนประชากรเพิ่มขึ้น การจราจรที่ติดขัด นำไปสู่การแก้ไขด้วยการสร้างระบบขนส่งมวลชนแบบราง

รถไฟฟ้า MRT สายสีน้ำเงิน เป็นระบบขนส่งมวลชนแบบรางที่เชื่อมโยงฝั่งพระนครและฝั่งธนบุรีในย่านเมืองเก่าเข้าด้วยกัน ตั้งแต่สถานีหัวลำโพง วิ่งตามถนนเจริญกรุงผ่านสถานีวัดมังกร เข้าสู่กรุงรัตนโกสินทร์ชั้นในที่สถานีสามยอด ผ่านสถานีสนามไชย ก่อนลอดแม่น้ำเจ้าพระยาเข้าสู่เมืองธนบุรีเดิม รถไฟฟ้า MRT สายสีน้ำเงินสายนี้จึงเป็นพาหนะสมัยใหม่ที่พาดผ่านถนนสายอดีตอันเป็นเส้นทางสายประวัติศาสตร์ ที่สามารถร้อยเรียงเรื่องราวกว่าจะเป็นกรุงเทพมหานครอย่างที่เห็นปัจจุบัน

สองข้างทางรถไฟฟ้าล้วนมีเรื่องราวและเรื่องเล่าขานมากมาย มีชุมชน มีสถานที่ซึ่งเป็นมรดกวัฒนธรรมอันเป็นตัวแทนของกรุงเทพมหานครในอดีต ในขณะที่เมืองกำลังพัฒนาโครงสร้างและรูปร่างทางกายภาพ การก่อสร้างรถไฟฟ้าล้วนส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชุมชนและพื้นที่สำคัญทางประวัติศาสตร์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ หากแต่อย่างน้อยที่สุดเรื่องราวของชุมชน ย่านประวัติศาสตร์ และมรดกวัฒนธรรมสำคัญทั้งที่ยังคงอยู่และไม่เหลืออยู่แล้วยังได้รับการเผยแพร่เรื่องราวต่างๆ สู่สาธารณชน

หนังสือ “เรื่องเล่าสองข้างราง MRT สีน้ำเงิน” ฉบับนี้ จึงได้รวบรวมเรื่องชุมชน ย่านประวัติศาสตร์ และร่องรอยมรดกวัฒนธรรมสองข้างทางรถไฟฟ้า บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรและตีพิมพ์ในช่วงเวลาใกล้เคียงกับการเปิดใช้รถไฟฟ้า MRT สายสีน้ำเงินอย่างเป็นทางการ ด้วยหวังเป็นอย่างยิ่งว่า สาระในหนังสือจะเป็นประโยชน์ต่อสาธารณชนทั้งด้านการศึกษาวิจัย ความเพลิดเพลิน และการท่องเที่ยวย่านประวัติศาสตร์ตามเส้นทางสายใหม่

ท้ายที่สุด ผู้เขียนขอขอบพระคุณสถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติที่เห็นประโยชน์ในการรวบรวมข้อมูลและจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ สุดารา สุจฉายา บรรณาธิการ ที่ให้คำแนะนำต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ยิ่งต่อการทำหนังสือ และปรับแก้ไขข้อมูลต่างๆ จนสมบูรณ์ รวมทั้งน้องๆ ฝ่ายข้อมูลที่ทำให้งานสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี หวังเป็นอย่างยิ่งว่าอย่างน้อยที่สุด ภายหลังจากการเปิดใช้เส้นทางรถไฟฟ้าสายนี้อย่างเป็นทางการ และเมื่อเวลาล่วงเลยผ่านไป ถึงแม้โลกจะยังไม่หยุดพัฒนาและรถไฟฟ้าจะวิ่งไวเพียงใด เรื่องราวและเรื่องเล่าสองข้างราง MRT สีน้ำเงิน จะยังคงอยู่และบันทึกไว้เพื่อให้คนรุ่นต่อๆ ไปได้เรียนรู้ว่าเคยเกิดอะไรขึ้นบ้างตามเส้นทางสายใหม่สายนี้

กรรณิการ์ สุธีรัตนาภิรมย์

บางกอกถึงกรุงเทพมหานคร

กำเนิดเมือง

กรุงเทพมหานครหรือในอดีตเรียกว่า เมืองบางกอก ตั้งอยู่ในที่ราบลุ่มบนดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเป็นแม่น้ำสายสำคัญ 1 ใน 5 สายของที่ราบลุ่มภาคกลาง ผู้คนในพื้นที่จึงมีวิถีชีวิตแบบชุมชนเกษตรกรรม โดยเฉพาะการทำสวนผลไม้ เนื่องจากที่ตั้งอยู่ไม่ห่างไกลจากท้องทะเลมากนัก จึงได้รับอิทธิพลของน้ำขึ้นน้ำลง ผสานกับน้ำจืดจากลำน้ำเจ้าพระยาที่นำพาโคลนตะกอนลงมาทับถม ก่อให้เกิดผืนดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยแร่ธาตุอันเหมาะต่อการเพาะปลูกไม้สวน ดึงดูดให้คนจากบ้านเมืองภายนอกและภายในพากันเข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่อาศัย เกิดเป็นชุมชนชาวสวนที่อยู่ไม่ไกลจากปากแม่น้ำเจ้าพระยาและกรุงศรีอยุธยา บริเวณนี้จึงกลายเป็นแหล่งผลาหารสำคัญก่อนจะพัฒนาขึ้นเป็นเมืองหน้าด่านและราชธานีในระยะเวลาต่อมา

ปราการด้านใต้ของกรุงศรีอยุธยา

แม่น้ำเจ้าพระยาเป็นแม่น้ำสายใหญ่ที่มีความคดโค้งอย่างมากในบริเวณตอนใต้ของกรุงศรีอยุธยา เนื่องจากมีระดับความสูงจากน้ำทะเลต่ำกว่า 2.5 เมตรไปจนจรดอ่าวไทย จึงเกิดเป็นเกาะและกุดน้ำ (Oxbow Lake) หลายแห่ง ชุมชนบางกอกเมื่อแรกเริ่มนั้นตั้งอยู่ในพื้นที่กุดน้ำ ซึ่งขณะนั้นพื้นที่ฝั่งธนบุรียังเป็นผืนดินเดียวกันกับฝั่งพระนคร ไม่ได้มีแม่น้ำเจ้าพระยากั้นขวางดังเช่นปัจจุบัน และด้วยความคดเคี้ยวของแม่น้ำ จึงทำให้การเดินทางจากปากแม่น้ำเจ้าพระยาไปสู่กรุงศรีอยุธยาใช้เวลามาก การขุดคลองลัดจึงเป็นการลดทอนระยะทางและลดระยะเวลาในการเดินทาง ช่วยให้การสัญจรทางน้ำและการขนส่งสินค้ามีความสะดวกและมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น พระมหากษัตริย์หลายพระองค์ในสมัยอยุธยา จึงดำเนินการขุดลัดแม่น้ำเจ้าพระยาช่วงต่างๆ หลายครั้ง นับตั้งแต่สมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราช (พ.ศ. 2077-2089) เป็นต้นมา โดยในราวปี พ.ศ. 2085 โปรดเกล้าฯ ให้ขุดลัดแม่น้ำครั้งแรกขึ้นตรงบริเวณปากคลองบางกอกน้อยไปจนถึงปากคลองบางกอกใหญ่ในปัจจุบัน รวมเป็นระยะทางประมาณ 3 กิโลเมตร การขุดลัดครั้งนี้ สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงสันนิษฐานว่า *“...เห็นจะไม่ได้ขุดแผ่นดินดอน คงจะมีคลองลัดเล็กๆ ซึ่งเขาเดินเรือกันอยู่แล้วเป็นสิ่งนำทางขุดซ้ำรอบให้เป็นคลองกว้างขวาง... คลองลัดเดิมน่าจะเป็นชาวบ้านขุดบางประจบกัน”*

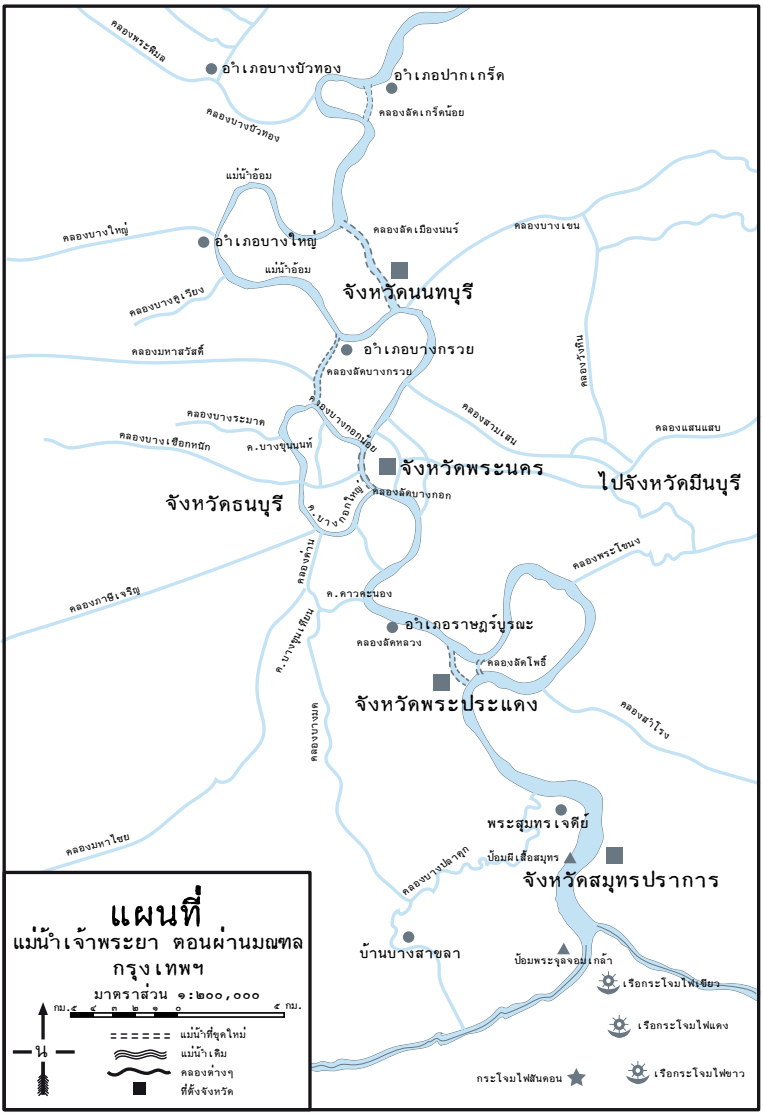

แผนที่แสดงเส้นทางแม่น้ำเจ้าพระยาที่คดเคี้ยวไปมาจนเกิดกุดน้ำหลายแห่ง จึงต้องมีการขุด “ลัด” เพื่อย่นระยะการเดินทาง ซึ่งการขุดครั้งใหญ่ๆ ได้แก่

ราวปี 2065 สมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราช ขุดลัดบางกอก ปัจจุบันเป็นส่วนหนึ่งของแม่น้ำเจ้าพระยา

ราวปี 2081 สมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ขุดลัดบางกรวย ปัจจุบันเป็นส่วนหนึ่งของคลองบางกอกน้อย

ราวปี 2150-2151 สมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ขุดลัดบริเวณสามโคก เรียก ลัดเกร็ดใหญ่ หรือเตร็ดใหญ่ ปัจจุบันเป็นส่วนหนึ่งแม่น้ำเจ้าพระยา

ราวปี 2178 หรือ 2179 สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ขุดลัดเมืองนนท์ ปัจจุบันเป็นส่วนหนึ่งของแม่น้ำเจ้าพระยา

ราวปี 2265 สมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ขุดลัดบริเวณปากคลองบางบัวทอง เรียก ลัดเกร็ดน้อย หรือปากเกร็ด ทำให้เกิดเกาะเกร็ด พร้อมกันนั้นให้ขุดลัดที่พระประแดงอีกแห่ง เรียกว่า ลัดโพธิ์

ต่อมาคลองลัดแห่งนี้ขยายกว้างขึ้นจากการเปลี่ยนเส้นทางเดินของแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่า ส่งผลให้แม่น้ำเดิมแคบลงจนกลายเป็นคลอง ที่ปัจจุบันเรียกว่า คลองบางกอกน้อยกับคลองบางกอกใหญ่ ขณะที่คลองลัดซึ่งขุดใหม่ได้เปลี่ยนสภาพเป็นแม่น้ำสายใหม่ แบ่งผืนดินเดิมให้แยกออกเป็นสองฟากฝั่งของลำน้ำ โดยด้านทิศตะวันตก เรียกขานกันต่อมาว่า **ฝั่งธนบุรี** ส่วนทางทิศตะวันออกเรียก **ฝั่งพระนคร**

แม่น้ำสายใหม่กลายเป็นเส้นทางสัญจรหลักที่สะดวกรวดเร็ว นำพาผู้คนที่อยู่ตามลำน้ำเก่าและบางต่างๆ ภายใน เคลื่อนมาตั้งบ้านเรือนริมลำน้ำใหม่ จนขยายเติบโตเป็นชุมชนใหญ่ ปี พ.ศ. 2100 สมเด็จพระมหาจักรพรรดิจึงยกฐานะขึ้นเป็นเมือง "ทณบุรีศรีมหาสมุทร"[1] ทำหน้าที่เป็น "เมืองหน้าด่านทางทะเล" ป้องกันศัตรูที่จะเข้ามาทางด้านใต้ของกรุงศรีอยุธยา และเป็น "ขนอน" ตรวจตราจัดเก็บภาษีสินค้าจากบรรดาเรือที่ผ่านเข้าออก ความสำคัญของเมืองยิ่งทวีมากขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย เพราะนอกจากเป็นชุมทางการค้าแล้ว ยังเป็นเมืองยุทธศาสตร์ทางการทหาร มีการเสริมสร้างป้อมปราการให้ใหญ่โตและแข็งแรงขึ้นบนสองฝั่งแม่น้ำ

จากเมืองหน้าด่านสู่ราชธานี..กรุงธนบุรี

ภายหลังการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ. 2310 เมืองธนบุรีถูกเลือกให้เป็นศูนย์กลางทางการเมืองการปกครองแห่งใหม่ของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี การสร้างพระนครใหม่นั้น แรกเริ่มพระองค์โปรดเกล้าฯ ให้ฝ่ายทหารพลเรือนสร้างค่ายที่มั่นด้วยไม้ทองหลางทั้งต้น ก่อนจะก่อกำแพงขึ้นภายหลัง โดยเริ่มทำตั้งแต่มุมกำแพงเมืองเก่าไปจนถึงวัดบางหว้าน้อย วกไปตามริมแม่น้ำเจ้าพระยา แล้วขุดคูน้ำรอบพระนคร นำมูลดินขึ้นเป็นเชิงเทินตามริมค่ายข้างใน เสร็จเรียบร้อยภายใน 1 เดือน[2]

ปี พ.ศ. 2316 โปรดเกล้าฯ ให้บูรณะพระนครให้แข็งแรงขึ้น โดยไปรื้ออิฐกำแพงเก่าเมืองพระประแดง กำแพงค่ายพม่าที่โพธิ์สามต้น และสีกุก บางไทร ก่อกำแพงเมืองและป้อมตามที่ถมเชิงดินสามด้านทั้งสองฟาก ให้แม่น้ำเจ้าพระยาอยู่ระหว่างกลางเหมือนเมืองพิษณุโลก[3] กำแพงเมืองธนบุรีช่วงเวลานั้นจึงครอบคลุมพื้นที่ทั้งสองฝั่งแม่น้ำ มีพระราชวังของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีตั้งอยู่บนพื้นที่ฝั่งตะวันตก ใกล้กับปากคลองบางกอกใหญ่ ต่อจากป้อมวิชัยประสิทธิ์ไปจรดคลองนครบาล และมีวัดในเขตพระราชฐาน 2 วัด คือ วัดแจ้งหรือวัดมะกอก (วัดอรุณราชวราราม) กับวัดท้ายตลาด (วัดโมลีโลกยาราม) นอกจากนั้นยังปรากฏวัดภายในกำแพงเมืองฝั่งตะวันตก ได้แก่ วัดบางหว้าใหญ่ (วัดระฆังโฆสิตาราม) และวัดบางหว้าน้อย (วัดอมรินทราราม)

---

[1] ในเอกสารประวัติศาสตร์เขียนชื่อเมืองไว้ต่างกัน คือ เมืองทน เมืองทนทบุรีย เมืองทนบุรีย เมืองทณบุรีย ดูใน กรมศิลปากร, **กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4**, (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2505), หน้า 244, กรมศิลปากร, **กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5**, (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2506), หน้า 11, 15.

[2] **พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) จดหมายเหตุรายวันทัพ, อภินิหารบรรพบุรุษ และเอกสารอื่นๆ** (กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, 2551), หน้า 73.

[3] **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา** (พระนคร: ศิวพร, 2511), หน้า 637.

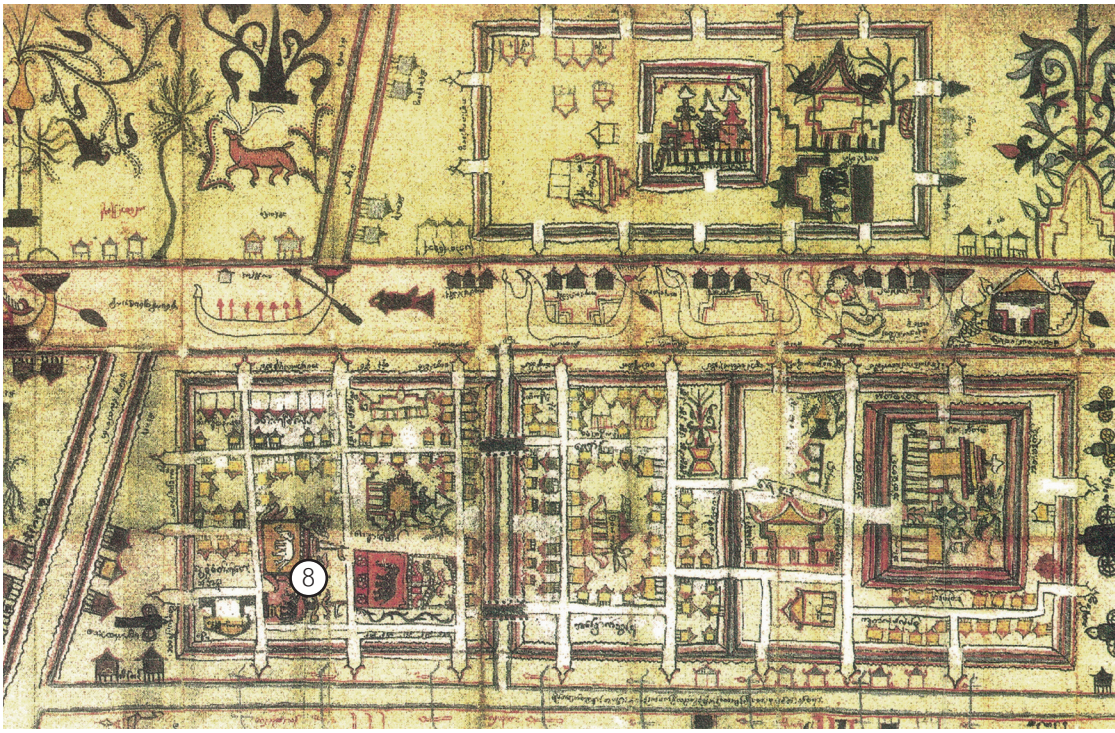
8

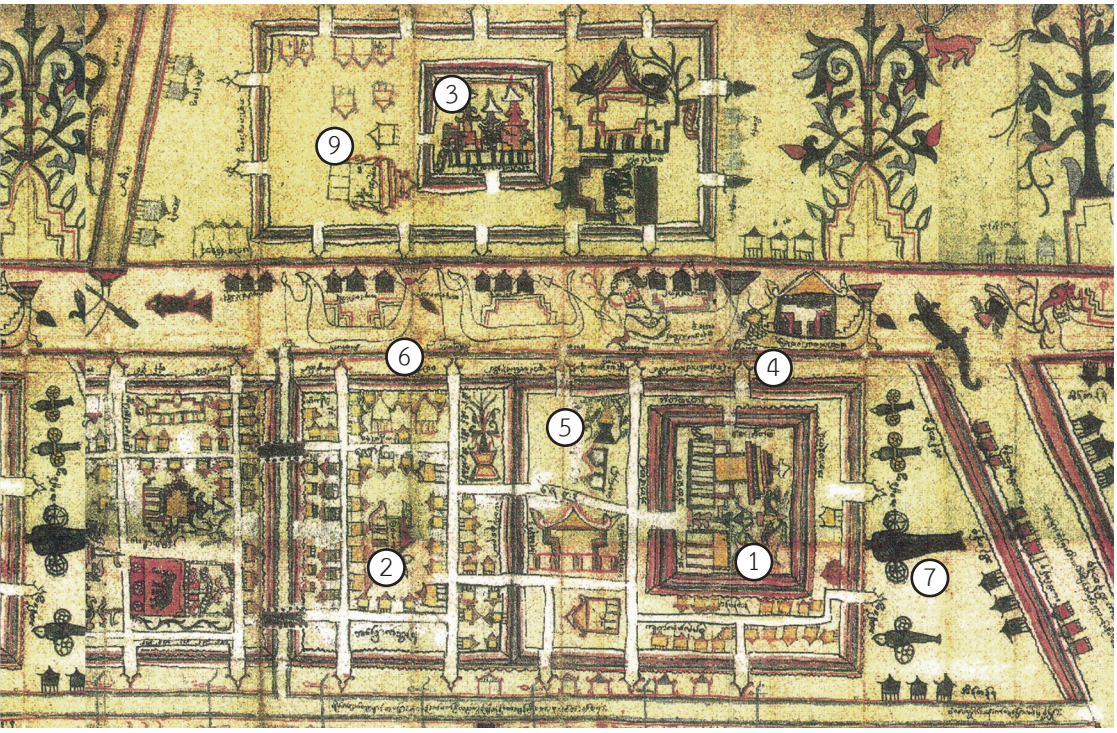

ส่วนหนึ่งของรายละเอียดกรุงธนบุรีในแผนที่ที่สายลับพม่าเขียนไว้ 1 เขตวังหลวงหรือพระราชฐานชั้นใน 2 บ้านพระยาจักรี 3 วังลูกเจ้าเมืองบางกอก 4 ท่าขึ้นวัง 5 ประตูถือน้ำพิพัฒน์สัตยา 6 ท่าข้าวเปลือก 7 ป้อมปืน 8 โรงช้างสำคัญ 9 บ้านพระยาราชาเศรษฐี

ถัดจากคลองนครบาลถึงคลองมอญ เป็นที่ตั้งของวังเจ้านายและสถานที่ราชการต่างๆ เช่น กรมพระนครบาล ศาล คุก ฉางเกลือ ฉางข้าว เป็นต้น ช่วงคลองมอญถึงวัดบางหว้าใหญ่ มีบ้านข้าราชการผู้ใหญ่ คือ เจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์ (บุญรอด ต้นสกุลบุณยรัตพันธุ์) ข้าราชการกรมวัง บ้านเจ้าพระยาจักรี ต่อไปเป็นอู่เรือหลวง บ้านขมิ้น บ้านปูน สวนมังคุด สวนลิ้นจี่ ในกลุ่มพื้นที่นี้มีโรงช้างเผือก โรงช้างสำคัญ ฉางข้าว ฉางเกลือ และบ้านข้าราชการเครือญาติของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ถัดจากนี้ไปเป็นอันสุดเขตกำแพงเมืองธนบุรี บริเวณใกล้เขตกำแพงเมืองมีประชากรอาศัยหนาแน่น เช่นที่ปากคลองบางกอกใหญ่และปากคลองบางกอกน้อย ด้วยเป็นตลาด เฉพาะที่ปากคลองบางกอกใหญ่นั้นมีทั้งคนไทย จีน ปลูกบ้านและจอดเรือนแพอยู่อาศัยและค้าขาย ตั้งแต่บ้านกะดีจีนเรื่อยไปจนถึงวัดท้ายตลาด[4] ถัดไปทางใต้มีกลุ่มคนนับถือศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก ตั้งวัดชื่อ วัดมหากางเขน (วัดซางตาครู้ส) ด้านฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ศาสนสถานภายในกำแพงเมืองธนบุรีฝั่งตะวันออกมีวัดโพ (วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม) และวัดสลัก (วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์) ส่วนชุมชนอยู่อาศัยมีเบาบาง เป็นบ้านของพระยาราชาเศรษฐีและกลุ่มชนชาวจีนและญวนที่ถูกกวาดต้อนเข้ามา

หลังจากสงครามคราวเสียกรุง เมืองธนบุรีแทบร้างผู้คน ประชากรต่างกระจัดกระจายหลบซ่อนตัวและโยกย้ายหนีออกไปอยู่เมืองรอบนอก ครั้นเมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีสถาปนาธนบุรีเป็นราชธานีใหม่ จึงมีผู้คนอพยพกลับเข้ามาตั้งถิ่นฐานมากขึ้น ทั้งจากกรุงเก่าและหัวเมืองต่างๆ พระราชพงศาวดารต่างบันทึกว่า กลุ่มคนที่เข้ามาอาศัยมีหลากหลายเชื้อชาติ ทั้งคนพื้นถิ่น ชาวต่างชาติ และไพร่พลเมืองที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาจากการสงคราม เช่น ชาวโปรตุเกสตั้งถิ่นฐานริมคลองบางกอกใหญ่ บริเวณบ้านกะดีจีน ชาวมอญตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนริมคลองมอญ คลองบางกอกใหญ่ ชาวลาวเกาะกลุ่มกันอยู่แถบคลองบางไส้ไก่ เป็นต้น

---

[4] ชัย เรืองศิลป์, **ประวัติศาสตร์ในสมัย พ.ศ. 2352–2453: ด้านสังคม** (กรุงเทพฯ: เรืองศิลป์, 2519), หน้า 278.

กรุงรัตนโกสินทร์
ศูนย์กลางอำนาจใหม่ริมน้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออก

หลังการผลัดเปลี่ยนแผ่นดินในสมัยกรุงธนบุรีในปี พ.ศ. 2325 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้สถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ ให้เป็นศูนย์กลางอำนาจการปกครองของราชธานีใหม่บนพื้นที่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออก ด้วยทรงมีพระราชดำริว่ากรุงธนบุรีฝั่งตะวันออกมีชัยภูมิดีกว่าสำหรับการสร้างพระนคร พระองค์จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาราชาเศรษฐีและชาวจีนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อน ย้ายไปตั้งบ้านเรือนใหม่ ณ ที่สวน ตั้งแต่คลองวัดสามปลื้มจนถึงคลองวัดสามเพ็ง แล้วสร้างพระราชมนเทียรสถานขึ้น เมื่อแล้วเสร็จโปรดเกล้าฯ ให้มีพระราชพิธีปราบดาภิเษก เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี

หลังจากนั้นโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระนครต่อให้บริบูรณ์เหมือนเมื่อครั้งบ้านเมืองดี โดยวางการก่อสร้างออกเป็น 2 ระยะ คือ *ระยะแรก* ยังคงรักษากรุงธนบุรีไว้เป็นที่มั่น แต่ย้ายพระราชวังหลวงและสถานที่สำคัญต่างๆ ทางราชการมาที่พระนครฝั่งตะวันออก *ระยะที่สอง* โปรดเกล้าฯ ให้ขุดคูเมืองขยายพระนครด้านทิศตะวันออก พร้อมกับรื้อกำแพงกรุงธนบุรีฝั่งตะวันตกลง คงรักษาไว้แต่ที่ริมแม่น้ำเป็นเขื่อนหน้าพระนครที่สร้างใหม่ อีกทั้งยังทรงให้รื้อพระราชวังของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีออกเสียกึ่งหนึ่ง เหลือแต่กำแพงสกัดชั้นใน และใช้เป็นที่ประทับของพระราชวงศ์ชั้นสูงต่อมา

การสร้างพระนครใหม่ในคราวนั้น ยังโปรดให้รื้อซากป้อมบางกอกเดิมกับกำแพงเมืองธนบุรีฝั่งตะวันออก เพื่อขยายกำแพงเมืองและคูพระนครใหม่ให้กว้างขวางขึ้น โดยเกณฑ์เขมร 10,000 คน เข้ามาขุดคูพระนครใหม่ ตั้งแต่ปากคลองบางลำพูมาออกแม่น้ำข้างใต้เหนือวัดสามปลื้ม แล้วพระราชทานนามว่า “คลองรอบกรุง” จากนั้นให้ขุดคลองขนาดเล็ก (คลองหลอด) เชื่อมคูพระนครเดิมกับคูพระนครใหม่ขึ้น 2 จุด ซึ่งปัจจุบันเรียกคลองทั้ง 2 สายว่า “คลองหลอดวัดเทพธิดา” และ “คลองหลอดวัดราชบพิธ” นอกจากนี้ยังขุดคลองใหม่เหนือวัดสะแก (วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร) อีกคลองหนึ่งพระราชทานนามว่า “คลองมหานาค”[5]

---

[5] **จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (พ.ศ. 2310–2381) และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวาปีบุษบากร ม.จ.ก., ป.จ. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 26 มีนาคม พ.ศ. 2526, หน้า 22.

กำแพงเมืองและป้อมปราการของกรุงรัตนโกสินทร์ ในสมัยรัชกาลที่ 1

ครั้นขุดคูคลอง ตระเตรียมอิฐปูนและไม้สำหรับก่อสร้างพระนครพร้อมแล้ว จึงโปรดเกล้าฯ ให้เกณฑ์ลาวเวียงจันทน์ และปักปันหน้าที่ทั้งข้าราชการในกรุงและหัวเมือง ช่วยคุมไพร่ขุดรากก่อกำแพงรอบพระนครและสร้างป้อมไว้เป็นระยะห่าง 10 เส้นบ้าง ไม่ถึง 10 เส้นบ้าง[6] ป้อมปราการที่สร้างมีจำนวนทั้งหมด 14 ป้อม ได้แก่ ป้อมพระสุเมรุ ป้อมยุคนธร ป้อมมหาปราบ ป้อมมหากาฬ ป้อมหมูทลวง ป้อมเสือทยาน ป้อมมหาไชย ป้อมจักรเพชร ป้อมผีเสื้อ ป้อมมหาฤกษ์ ป้อมมหายักษ์ ป้อมพระจันทร์ ป้อมพระอาทิตย์ และป้อมอิสินธร ปัจจุบันเหลืออยู่เพียง 2 ป้อม คือ ป้อมพระสุเมรุ และป้อมมหากาฬ

นอกจากนั้นยังโปรดเกล้าฯ ให้สร้างถนนดินและถนนอิฐเรียงตะแคงตามแบบกรุงศรีอยุธยา เพื่อใช้เป็นเส้นทางคมนาคมทางบก ถนนที่สร้างในรัชกาลนี้ ได้แก่ ถนนจักรวรรดิวังหลวง ถนนจักรวรรดิวังหน้า ถนนเสาชิงช้า ถนนท่าช้างวังหลวง ถนนพระจันทร์ ถนนหน้าวัดมหาธาตุ ถนนหน้าโรงไหม ถนนท่าขุนนาง และถนนสามเพ็ง

กรุงรัตนโกสินทร์เมื่อแรกสร้าง มีเนื้อที่ภายในกำแพงพระนคร 2,589 ไร่ ล้อมรอบด้วยกำแพงพระนครและคูพระนครยาว 7.2 กิโลเมตร กระทั่งถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ประชากรมีจำนวนมากขึ้น และการค้าก็ขยายตัว มีพ่อค้านานาชาติเดินทางเข้ามามาก ในปี พ.ศ. 2394 พระองค์จึงโปรดให้ขยายขอบเขตพระนคร เพื่อเป็นการพัฒนาบ้านเมืองให้มีความเจริญก้าวหน้า และเป็นการอำนวยความสะดวกด้านการคมนาคมให้แก่ราษฎรอีกด้วย จึงทรงมอบหมายให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) สมุหพระกลาโหม เป็นแม่กองขุดคูรอบพระนครแห่งใหม่ โดยเริ่มต้นขุดจากริมแม่น้ำเจ้าพระยาตรงวัดเทวราชกุญชร โค้งขนานไปตามแนวคลองรอบกรุง มาทะลุออกแม่น้ำเจ้าพระยาทางตอนใต้ ณ ริมวัดแก้วฟ้า[7] แล้วพระราชทานนามว่า “คลองผดุงกรุงเกษม” ในการขุดคลองรอบพระนครครั้งนี้ ไม่มีการก่อกำแพงเมืองขนานตามคลองเช่นแต่เดิม คงมีเพียงสร้างป้อมปราการขนานไปตามคลอง ยามมีศึกสงครามสามารถจัดกำลังต้านทานด้วยการชักปีกกาป้อมให้ถึงกัน ป้อมที่สร้างขึ้นใหม่ในคราวนี้อยู่ในพื้นที่ฝั่งธนบุรี 1 ป้อม คือ ป้อมป้องปัจจามิตร และอีก 7 ป้อมตั้งอยู่ที่ฝั่งพระนคร ได้แก่ ป้อมปิดปัจจานึก ป้อมฮึกเหี้ยมหาญ ป้อมผลาญไพรรีราบ ป้อมปราบศัตรูพ่าย ป้อมทำลายแรงปรปักษ์ ป้อมหักกำลังดัสกร และป้อมพระนครรักษา รวมทั้งสิ้น 8 ป้อมด้วยกัน

---

[6] เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1** (พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา, 2503), หน้า 74-75.

[7] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 เล่ม 1 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์** (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504), หน้า 75-76.

คลองผดุงกรุงเกษม
คลองบางกอกน้อย
คลองรอบกรุง
คลองคูเมืองเดิม
แม่น้ำเจ้าพระยา
คลองบางกอกใหญ่
ป้อมปราการ สมัยอยุธยา
ป้อมปราการ สมัยรัชกาลที่ 1
ป้อมปราการ สมัยรัชกาลที่ 4
กำแพงกรุงธนบุรี

คลองเมือง 3 สมัย

เมืองโบราณส่วนใหญ่นอกจากสร้างกำแพงเมืองล้อมรอบแล้ว มักขุดคูคลองโดยรอบอีกชั้นหนึ่ง เพื่อเป็นแนวป้องกันพระนคร ในบางเมืองยังเป็นการขุดเพื่อชักน้ำเข้ามาใช้ในตัวเมืองอีกด้วย ในสมัยอยุธยา เนื่องจากตัวเมืองเป็นเกาะ มีแม่น้ำล้อมรอบทั้ง 3 ด้าน จึงอาศัยแม่น้ำเป็นประหนึ่งคูเมืองล้อมรอบแนวกำแพง เว้นเพียงด้านทิศตะวันออกของเกาะเมือง ที่มีการขุดคูขื่อหน้าเชื่อมแม่น้ำลพบุรีกับแม่น้ำป่าสักให้เป็นคลองคูเมือง

ในพื้นที่กรุงรัตนโกสินทร์ปรากฏคลองคูเมือง หรือคลองเมือง 3 สมัยด้วยกัน คือ สมัยกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดเกล้าฯ ให้ขุดคูพระนครฝั่งกรุงธนบุรีตะวันออก ตั้งแต่ศาลเทพารักษ์หัวโขด ริมแม่น้ำเจ้าพระยาตอนเหนือมาออกยังแม่น้ำเจ้าพระยาทางตอนใต้ บริเวณคลองตลาด ปัจจุบันทางราชการเรียกว่า “คลองคูเมืองเดิม” เมื่อรัชกาลที่ 1 สถาปนากรุงรัตนโกสินทร์บนพื้นที่เดิมของกรุงธนบุรีฝั่งตะวันออก โปรดให้ขยายตัวเมืองกว้างออกไปจากพื้นที่กรุงธนบุรี แล้วโปรดเกล้าฯ ให้สร้างกำแพงเมืองและขุดคลองล้อมรอบแนวกำแพงนั้น โดยเริ่มขุดแต่ปากคลองบางลำพูมาออกแม่น้ำเจ้าพระยาทางด้านใต้ บริเวณที่ปัจจุบันเรียก ปากคลองโอ่งอ่าง แล้วพระราชทานนามว่า “คลองรอบกรุง” คูพระนครมาขุดใหม่อีกครั้งในสมัยรัชกาลที่ 4 เมื่อประชากรเริ่มหนาแน่น จำเป็นต้องขยายเมืองให้กว้างขวางออกไป จึงโปรดเกล้าฯ ให้ขุดตั้งแต่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาตรงวัดเทวราชกุญชรมาทะลุแม่น้ำเจ้าพระยาทางตอนใต้ ตรงวัดแก้วแจ่มฟ้าแต่เดิม (ต่อมาวัดได้ถูกผาติกรรมไปตั้งใหม่ตรงถนนสี่พระยาในปัจจุบัน) แล้วพระราชทานนามคลองเมืองใหม่นี้ว่า “คลองผดุงกรุงเกษม” ปัจจุบันปากคลองผดุงกรุงเกษมตอนใต้ เป็นที่ตั้งของโรงควบคุมคุณภาพน้ำสี่พระยา สำนักการระบายน้ำ กรุงเทพมหานคร

ประตูสามยอด หนึ่งในประตูเมืองของกรุงรัตนโกสินทร์ อันเป็นที่มาของชื่อแยกสามยอด
(ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

นอกจากนี้ยังโปรดให้สร้างถนนเจริญกรุง ตั้งแต่คลองรอบกรุงตรงประตูสามยอด ออกไปด้านทิศตะวันออกจนตกแม่น้ำเจ้าพระยาที่ตำบลบางคอแหลม โดยแรกสร้างเป็นถนนดินอัด ปูด้วยอิฐเรียงตะแคง ชาวบ้านพากันเรียกถนนนี้ว่า “ถนนใหม่” เช่นเดียวกับที่ชาวยุโรปเรียกว่า “นิวโรด” (New Road) จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ได้พระราชทานนามใหม่ว่า “ถนนเจริญกรุง” พร้อมกันนั้นโปรดให้ขยายถนน เริ่มตั้งแต่ถนนพระเชตุพนไปชนกับประตูสามยอด เพื่อเชื่อมต่อกับถนนเจริญกรุง โดยทรงมอบหมายให้เจ้าพระยายมราช (ครุฑ) เป็นแม่กองคุมการก่อสร้าง

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่มีการขยายพระนครด้วยการสร้างกำแพงเมือง ขุดคลองรอบพระนคร และสร้างป้อมปราการอีกต่อไป หากเป็นการขยายตัวเมืองออกไปอย่างกว้างขวางทุกทิศทาง พระองค์โปรดให้รื้อกำแพงพระนครและป้อมปราการบางส่วน เนื่องจากเป็นสิ่งกีดขวางต่อการก่อสร้างและการขยายตัวของพื้นที่ ความเจริญด้านเทคโนโลยีและการเข้ามาของช่างชาวตะวันตก ทำให้วิทยาการการสร้างบ้านเมือง ตลอดจนถนนหนทางมีความเจริญก้าวหน้าอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน

นับแต่สถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นในพุทธศักราช 2325 ราชธานีแห่งนี้ได้เติบโตผ่านการเคลื่อนไหวของผู้คนในห้วงมิติต่างๆ พื้นที่มีการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ เพื่อให้สอดรับกับประโยชน์ใช้สอยในแต่ละช่วงเวลา นับได้ว่ากรุงเทพมหานครบริเวณกรุงรัตนโกสินทร์เมืองเก่า เป็นพื้นที่อันสำคัญยิ่ง ดังปรากฏหลักฐานเชิงประจักษ์จำนวนมากที่สะท้อนเรื่องราวที่เคยเกิดขึ้นในอดีต ทั้งจากเอกสารต่างๆ ที่ได้บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์ อาทิ พระราชพงศาวดาร แผนที่-แผนผังโบราณ รวมไปถึงภาพถ่ายโบราณที่บอกเล่าวิถีวัฒนธรรมของชาวกรุงเก่าซึ่งสืบเนื่องต่อมาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นมรดกวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าและเปรียบได้กับ “หัวใจ” ของบ้านเมือง ที่มีอดีตให้จดจำเรียนรู้ มีปัจจุบันให้ก้าวเดิน และมีอนาคตที่จะส่งต่อให้คนรุ่นหลังได้สรรค์สร้างกรุงเทพฯ ราชธานีที่กลายเป็นมหานครใหญ่ซึ่งกำลังเติบโตรุดหน้าไปอย่างรวดเร็ว

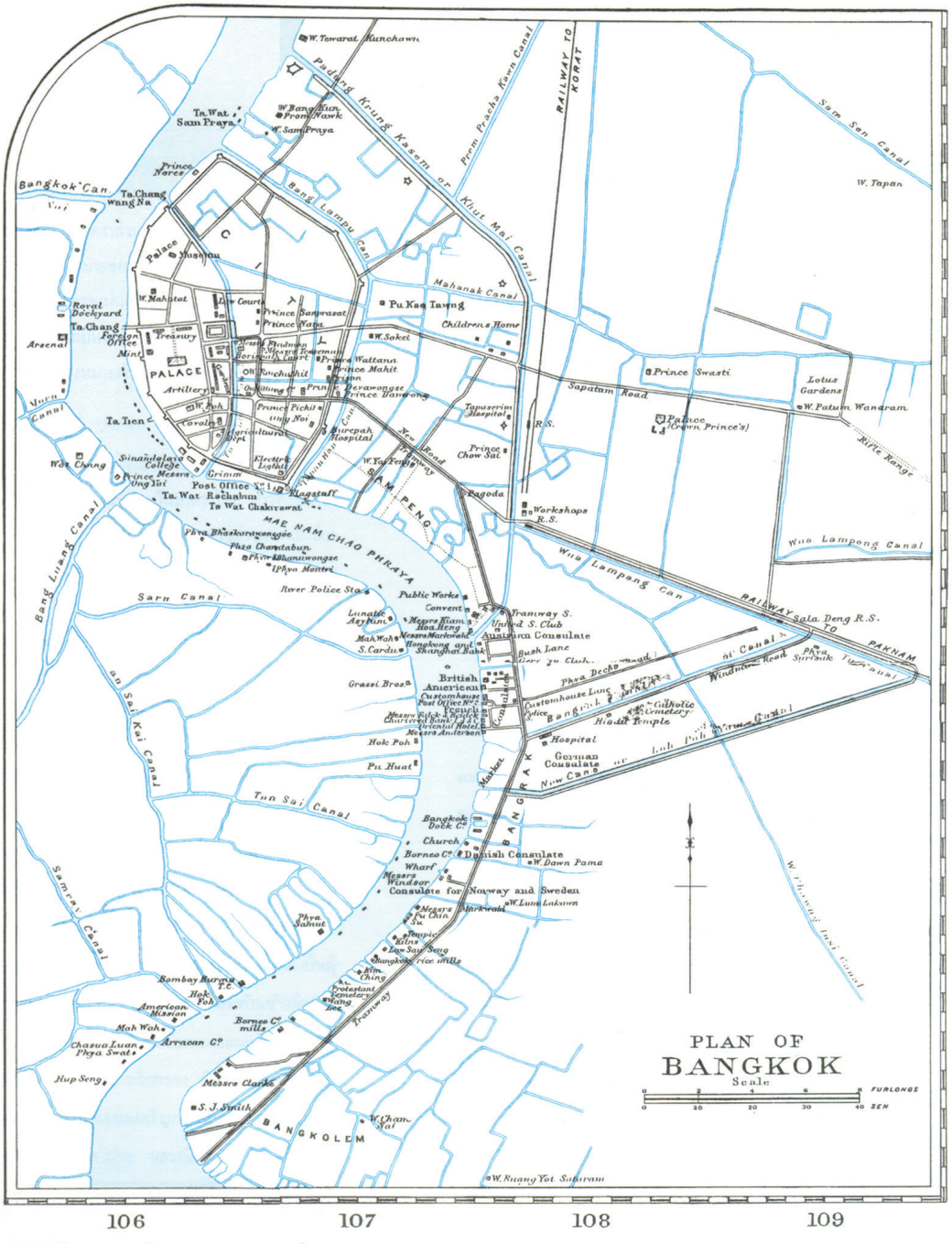
PLAN OF
BANGKOK
Scale
FURLONGS
SEN
PALACE
MAE NAM CHAO PHRAYA
BANGKOK
BANGKOLEM
RAILWAY TO KORAT
RAILWAY TO PAKNAM
Bangkok Can.
Bang Lampu Can.
Mahanak Canal
Sam San Canal
Sapatam Road
Rifle Range
Wua Lampong Canal
Wua Lampang Can
Sarn Canal
Bang Liang Canal
Tun Sai Canal
Samrai Canal
Prom Prachakawn Canal
Khut Mai Canal
Padang Krung Kasem or
Royal Dockyard
Arsenal
Foreign Office
Mint
Treasury
Law Courts
Artillery
Museum
Palace
Prince Swasti
Lotus Gardens
Pagoda
Workshops
Tramway S.
Public Works
Convent
Australian Consulate
Hongkong and Shanghai Bank
British American
Customhouse
Post Office
Hospital
German Consulate
Bangkok Dock Co.
Church
Borneo Co.
Danish Consulate
Wharf
Consulate for Norway and Sweden
Bombay Burma T.C.
American Mission
Arracan Co.
Messrs Clarke
S. J. Smith
Hup Seng
Chasua Luan Phya Swat
Hok Foh
Mah Woh
Borneo Co. mills
Bangkok Rice mills
Tramway
Grassi Bros
Hok Poh
Pu Huat
Phya Sahut
Pu Kao Tawng
Prince Nares
Ta Chang
Ta Wat Sam Praya
Ta Tien
Wat Chang
Sinandalaw College
Post Office
Flagstaff
Ta Wat Rachabum
Ta Wat Chakrawat
Phya Bhaskorawongse
Phya Chamratabun
Phya Bhumiwongse
Phya Montri
River Police Sta.
Lunatic Asylum
Mah Woh
S. Cardus
Bush Lane
Phya Decha
Customhouse Lane
Hindu Temple
Catholic Cemetery
Windsor Road
Phya Surintik
Lak Pak Canal
New Cans or
W. Tapan
W. Lamphang Canal
W. Kuang Yot Sawan
W. Chan Sai
W. Lum Lukwan
W. Dawn Pama
W. Patum Wanaram
W. Tawarat Kunchawn
W. Bang Kun Prom Nawk
W. Sam Praya
W. Mahitat
W. Sakel
W. Yai Tong
W. Poh
Prince Sanpasat
Prince Wajira
Prince Waltana
Prince Mahit
Prince Devawongse
Prince Damrong
Prince Pichit
Prince Chow Sai
Prince (Crown Prince's)
Children's Home
Tapuserin Hospital
Burapah Hospital
Electric Light
Grimm
Messrs Ung Lai
Messrs Kiam Hoa Heng
Messrs Markwald
Messrs Andersen
Messrs Windsor
Messrs Pu Chin Su
Messrs Markwald
Kim Ching
Protestant Cemetery
Wang Yee
Lim Sai Seng
Bangkok Rice mills
Bangkok Dock Co.
Bangkok Rice mills
Bangkok Rice mills
Bangkok Rice mills

มหานครบนเส้นทางรถไฟฟ้า

กรุงเทพฯ นับแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา แม้จะขยายตัวออกไปตามแนวถนนหนทางที่ตัดใหม่ แต่เป็นเมืองที่ขยายเติบโตไปอย่างช้าๆ กระทั่งเมื่อประเทศไทยเริ่มมีการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ขึ้น (พ.ศ. 2504-2509) ได้มีการพัฒนาเศรษฐกิจด้านต่างๆ อย่างกว้างขวาง รวมถึงตัดทางหลวงหลายสายออกไปยังต่างจังหวัด พร้อมกับตัดถนนหลายสายในกรุงเทพฯ เพื่อเชื่อมต่อกับเครือข่ายทางหลวง มีการสร้างเขื่อน ทำระบบชลประทาน ปรับปรุงการประปา เส้นทางรถไฟ และส่งเสริมการพัฒนาอุตสาหกรรม สร้างโรงงานต่างๆ ขึ้น โดยระยะแรกตั้งโรงงานอยู่ในพื้นที่กรุงเทพฯ เพื่อสะดวกต่อการขนส่ง กรุงเทพฯ ในระยะนั้นได้รับการพัฒนาทางกายภาพอย่างมาก จนดึงดูดให้คนต่างจังหวัดเข้ามาทำมาหากินและตั้งถิ่นฐานในเมือง อัตราการเติบโตของประชากรในกรุงเทพฯ เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว เพียงแผนพัฒนาฯ ไม่กี่ฉบับ กรุงเทพฯ ก็กลายเป็นมหานครขนาดใหญ่ที่มีประชากรแออัดหนาแน่น การจราจรติดขัดจนเป็นปัญหาที่ไม่สามารถแก้ได้จนถึงปัจจุบัน รัฐบาลทุกยุคได้พยายามแก้ปัญหาดังกล่าวด้วยการตัดทางด่วน สร้างถนนเลี่ยงเมือง แต่ก็ไม่เป็นผล จนนำมาสู่การแก้ไขด้วยการสร้างระบบขนส่งมวลชนแบบรางขึ้น โดยเปิดใช้รถไฟฟ้าเฉลิมพระเกียรติ 6 รอบพระชนมพรรษา หรือที่เรียกกันว่า รถไฟฟ้าบีทีเอส (BTS Skytrain) ครั้งแรก เมื่อวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2542 ใน 2 เส้นทาง คือ สายสุขุมวิทกับสายสีลม ต่อมาได้มีการก่อสร้างรถไฟฟ้าใต้ดินหรือรถไฟฟ้าเอ็มอาร์ที (MRT) เพิ่มขึ้น เปิดเดินรถเป็นทางการเมื่อปี พ.ศ. 2547 ซึ่งระบบรถไฟฟ้าแบบราง ได้รับความนิยมและสามารถบรรเทาปัญหาการจราจรได้ในระดับหนึ่ง นับแต่นั้นทางราชการจึงมีโครงการที่จะขยายการก่อสร้างรถไฟฟ้าทั้งบนดิน (BTS) และใต้ดิน (MRT) เพิ่มมากขึ้น เพื่อเป็นโครงข่ายครอบคลุมพื้นที่กรุงเทพมหานครและปริมณฑล โดยโครงการรถไฟฟ้าส่วนต่อขยายที่เกี่ยวข้องกับเขตเมืองเก่าซึ่งดำเนินการโดยการรถไฟฟ้าขนส่งมวลชนแห่งประเทศไทย 3 โครงการ ได้แก่ เส้นทางรถไฟฟ้าสายสีม่วง ช่วงบางบัวทอง-เตาปูน-ราษฎร์บูรณะ-ครุใน เส้นทางรถไฟฟ้าสายสีส้ม ช่วงตลิ่งชัน-มีนบุรี และเส้นทางรถไฟฟ้าสายสีน้ำเงิน ช่วงหัวลำโพง-บางแค การก่อสร้างเส้นทางรถไฟฟ้าในเขตเมืองเก่าย่อมมีผลกระทบต่อมรดกวัฒนธรรมของเมือง ทั้งใต้ดินและบนดินอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ย่านเก่า
ตามเส้นทาง MRT หัวลำโพง–ท่าพระ

โครงการรถไฟฟ้าสายสีน้ำเงินส่วนต่อขยายช่วงหัวลำโพง-บางแค มีทั้งหมด 2 ช่วง คือ ช่วงหัวลำโพง-ท่าพระ และช่วงท่าพระ-บางแค รวมระยะทางทั้งสิ้น 14 กิโลเมตร มีวัตถุประสงค์เพื่อเชื่อมโยงฝั่งธนบุรีและฝั่งพระนครเข้าด้วยกัน ซึ่งจะทำให้เส้นทางรถไฟฟ้าโครงข่ายสายสีน้ำเงินมีความสมบูรณ์ สามารถเดินรถแบบวงรอบ (Circular Line) และช่วยเชื่อมต่อเส้นทางต่างๆ รอบเมืองได้

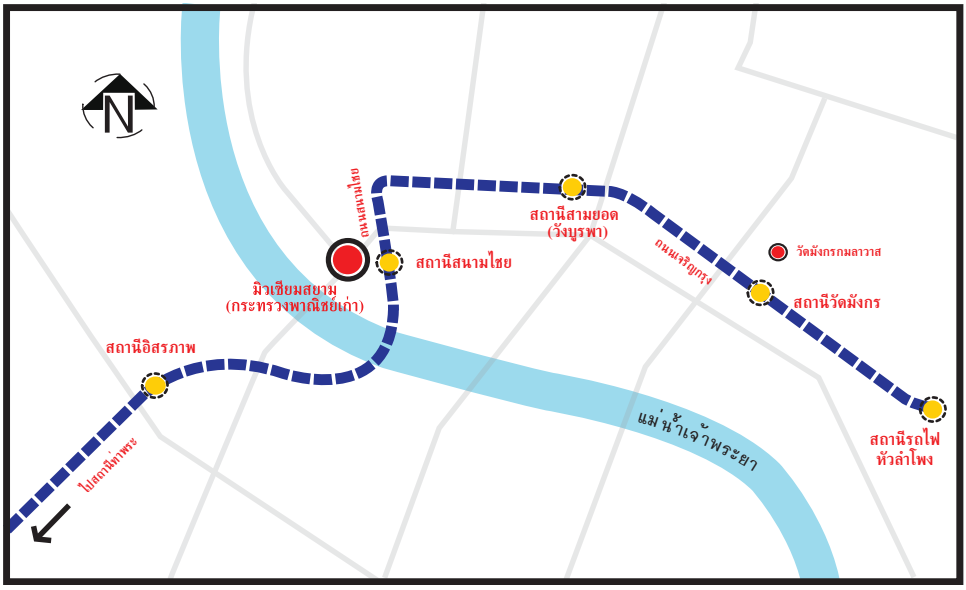

เส้นทางรถไฟฟ้าสายสีน้ำเงินส่วนต่อขยาย ช่วงหัวลำโพง-ท่าพระ

เส้นทางรถไฟฟ้าสายสีน้ำเงินส่วนต่อขยาย ช่วงหัวลำโพง-ท่าพระ เป็นโครงสร้างทางวิ่งใต้ดิน ลักษณะทางวิ่งอุโมงค์คู่รางเดี่ยว ระยะทาง 5 กิโลเมตร มีสถานีใต้ดินทั้งหมด 4 สถานี การเดินทางเริ่มจากสถานีรถไฟฟ้าใต้ดินที่หัวลำโพง (สถานีหัวลำโพง) แล้ววิ่งตามแนวถนนพระราม 4 เข้าสู่ถนนเจริญกรุง ผ่านวัดมังกรกมลาวาส (สถานีวัดมังกรกมลาวาส) ผ่านวังบูรพา (สถานีสามยอด) แล้วเลี้ยวเข้าสู่ถนนสนามไชย (สถานีสนามไชย) ลอดใต้แม่น้ำเจ้าพระยาที่ปากคลองตลาด เข้าสู่ถนนอิสรภาพ (สถานีอิสรภาพ)

เส้นทางรถไฟฟ้าสายสีน้ำเงินส่วนต่อขยาย ช่วงท่าพระ-บางแค เป็นโครงสร้างทางวิ่งยกระดับ ลักษณะเป็นทางวิ่งรางคู่บนเสาตอม่อ ที่เชื่อมต่อจากสถานีอิสรภาพ ระยะทาง 9 กิโลเมตร มีสถานียกระดับทั้งหมด 7 สถานี เริ่มจากสถานีอิสรภาพเชื่อมเข้าสู่สี่แยกท่าพระ (สถานีท่าพระ) แล้ววิ่งไป

ตามถนนเพชรเกษม ผ่านบางไผ่ (สถานีบางไผ่) บางหว้า (สถานีบางหว้า) บางแวก (สถานีเพชรเกษม 48) ภาษีเจริญ (สถานีภาษีเจริญ) บางแค (สถานีบางแค) สิ้นสุดที่ถนนเพชรเกษมตัดกับวงแหวนรอบนอกถนนกาญจนาภิเษก (สถานีหลักสอง)

หากพิจารณาตามเส้นทางแล้วจะเห็นว่า เส้นทางรถไฟฟ้าสายสีน้ำเงินส่วนต่อขยาย ช่วงหัวลำโพง-ท่าพระ วิ่งผ่านพื้นที่ย่านเมืองเก่าของกรุงเทพมหานคร ซึ่งหนาแน่นไปด้วยศาสนสถาน สถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ ชุมชนเก่าแก่ ย่านการค้า ในหลายแห่ง แม้เมื่อมีการก่อสร้างสถานีใต้ดินทั้ง 4 แห่ง อาคารเก่าในบางแห่งจำเป็นต้องรื้อถอน หรือไม่บางพื้นที่ก็ถูกเวนคืน ส่งผลให้ผู้อยู่อาศัยเดิมต้องโยกย้ายออกไป ในหนังสือเล่มนี้ จึงได้รวบรวมมรดกทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่สำคัญบนเส้นทางที่รถไฟฟ้าสายสีน้ำเงิน ช่วงหัวลำโพง-ท่าพระ วิ่งผ่าน เพื่อบันทึกไว้ให้ผู้สนใจได้ศึกษา หากจะมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในอนาคต และยังสามารถเป็นแนวทางในการวางเส้นทางท่องเที่ยว “สองข้างทางรถไฟ (ฟ้า)” อีกด้วย โดยจัดแบ่งออกเป็นกลุ่มย่านที่มีประวัติศาสตร์เกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน เพื่อง่ายต่อการทำความเข้าใจ และสามารถขึ้นไปเดินชมได้โดยรอบสองฝั่งของเส้นทางรถไฟฟ้า

เริ่มจาก 4 สถานีรถไฟฟ้าใต้ดิน มีอยู่ ณ จุดใด รูปแบบตัวสถานี และพื้นที่โดยรอบ

สถานีวัดมังกรกมลาวาส ตั้งอยู่บริเวณสี่แยกแปลงนาม ถนนเจริญกรุง (จุดบรรจบของถนนเจริญกรุง ถนนแปลงนาม และถนนพลับพลาไชย) ใกล้กับวัดมังกรกมลาวาสหรือวัดเล่งเน่ยยี่ แขวงป้อมปราบศัตรูพ่าย เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย และแขวงสัมพันธวงศ์ เขตสัมพันธวงศ์ อันเป็นถิ่นที่อยู่ของชาวจีนที่ใหญ่ที่สุดในกรุงเทพฯ คือ ไชน่าทาวน์

ลักษณะของสถานีสร้างเป็นชานชาลาต่างระดับ (Station with Stack Platform) มีทางเข้าออกบริเวณสี่แยกแปลงนามและบริเวณซอยเจริญกรุง 18 แบ่งตัวสถานีออกเป็น 3 ชั้นด้วยกัน สภาพพื้นที่ใกล้สถานีเป็นที่ตั้งของชุมชนเก่า เช่น ชุมชนเจริญไชย และเป็นย่านตลาด มีอาคารพาณิชย์เก่าแก่สร้างอยู่สองฝั่งถนน เมื่อมีการก่อสร้างสถานี ได้รื้อถอนอาคารบางส่วนด้านทิศใต้ของถนนเจริญกรุงออก นำมาสู่การศึกษาผลกระทบ โดยกรมศิลปากรได้เข้าทำการขุดค้นเพื่อศึกษาการใช้พื้นที่ถนนเจริญกรุงในอดีตเมื่อปี พ.ศ. 2555-2556 และยังได้นำเสนอแนวทางการอนุรักษ์ โดยการออกแบบทางขึ้นลงของสถานีรถไฟฟ้าให้สอดคล้องกับรูปแบบอาคารในบริเวณใกล้เคียงอีกด้วย[8]

---

[8] **การศึกษาทางโบราณคดีในพื้นที่ก่อสร้างรถไฟฟ้า: ความท้าทายในปัญหาการอนุรักษ์และการพัฒนา (กรณีศึกษาบริเวณสถานีสนามไชย วังบูรพา และวัดมังกรกมลาวาส)**, ใน เอกสารการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง งานโบราณคดีกรมศิลปากร: ผลงานและบทวิพากษ์, 2556, หน้า 11–14.

ด้านหน้าสถานีวัดมังกรขณะกำลังก่อสร้าง

สถานีสามยอด ตั้งอยู่บริเวณแยกสามยอด บนถนนเจริญกรุงตัดกับถนนมหาไชย ยาวไปจนถึงถนนเจริญกรุงตัดกับถนนอุณากรรณและถนนบูรพา แขวงวังบูรพาภิรมย์ เขตพระนคร สถานีแห่งนี้เป็นสถานีร่วมกับโครงการรถไฟฟ้าสายสีม่วง สภาพพื้นที่มีการสร้างอาคารพาณิชย์ทั้งสองฝั่งถนนเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน แต่ปัจจุบันได้ทำการรื้อถอนอาคารบางส่วนด้านทิศเหนือของถนน เพื่อการก่อสร้างสถานี

เนื่องจากตัวสถานีตั้งอยู่ใกล้กับย่านพาหุรัด ซึ่งเป็นย่านการค้าเก่าแก่ อีกทั้งยังใกล้กับศาลาเฉลิมกรุงที่สร้างขึ้นในคราวเฉลิมพระนคร 150 ปี จึงดำเนินการขุดค้นทางโบราณคดีในปี พ.ศ. 2554 พบหลักฐานสำคัญ คือ แนวรางของรถรางที่อยู่ใต้ถนนชั้นปัจจุบัน[9] ได้มีการวางแนวทางการก่อสร้างที่ส่งผลกระทบต่อเส้นทางการเดินรถให้น้อยที่สุด[10]

---

[9] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 2.

[10] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 14.

สถานีสนามไชย ตั้งอยู่บริเวณถนนสนามไชยตัดถนนพระพิพิธ ไปจนถึงถนนสนามไชยตัดกับถนนราชินี บริเวณคลองคูเมืองเดิม แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร มีการกันพื้นที่ด้านตะวันออกของถนนสนามไชย และพื้นที่บางส่วนของสถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติหรือมิวเซียมสยาม เพื่อก่อสร้างสถานี

สถานีแห่งนี้ตั้งอยู่ใกล้กับสถานที่สำคัญหลายแห่ง เช่น วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม พระบรมมหาราชวัง หรือหน่วยงานราชการ เช่น หน่วยบัญชาการรักษาดินแดน อีกทั้งยังมีบางส่วนของพื้นที่ก่อสร้างได้คาบเกี่ยวไปยังพื้นที่ของมิวเซียมสยามด้วย แนวทางการอนุรักษ์ในพื้นที่ ได้เสนอการออกแบบทางขึ้นลงของสถานีให้สอดคล้องกับรูปแบบรั้วของมิวเซียมสยาม[11] นอกจากนี้ในปี พ.ศ. 2554-2555 ได้ทำการขุดค้นและขุดตรวจสอบทางโบราณคดี พบหลักฐานเศษเครื่องถ้วยร่วมสมัยอยุธยา-ธนบุรี และพบแนวอิฐซึ่งคาดว่าเป็นส่วนหนึ่งของถนนสนามไชยเดิม[12]

ถนนสนามไชยที่พบจากการขุดค้นทางโบราณคดี คราวก่อสร้างรถไฟฟ้า

[11] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 18.

[12] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 1–4.

สถานีอิสรภาพ ตั้งอยู่บริเวณซอยอิสรภาพ 23 ถึงซอยอิสรภาพ 34 แขวงวัดอรุณ เขตบางกอกใหญ่ สภาพพื้นที่ทั้งสองฝั่งถนนเป็นอาคารพาณิชย์ 3-4 ชั้น เมื่อก่อสร้างสถานีได้ทำการรื้อถอนอาคารทั้งสองฝั่งถนน และพื้นผิวถนนบางส่วน

บริเวณพื้นที่ใกล้กับสถานีแห่งนี้ เป็นที่ตั้งของศาสนสถานสำคัญหลายแห่ง เช่น วัดราชสิทธาราม กุฎีเจริญพาศน์ ฯลฯ อีกทั้งเป็นสถานีแรกที่ข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาจากฝั่งพระนครมายังฝั่งธนบุรี เพื่อเชื่อมกับสถานีรถไฟฟ้ายกระดับ ทำให้สถานีแห่งนี้กลายเป็นศูนย์กลางที่จะเชื่อมไปยังสถานที่ต่างๆ ที่อยู่บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาในฝั่งธนบุรีได้ เช่น วัดอรุณราชวราราม วัดกัลยาณมิตร ชุมชนกุฎีจีน เป็นต้น

สำหรับมรดกวัฒนธรรมในพื้นที่เมืองเก่าที่เส้นทางรถไฟฟ้าใต้ดินสายสีน้ำเงินส่วนต่อขยายช่วงหัวลำโพง-ท่าพระ ลอดผ่าน ได้แบ่งกลุ่มของชุมชนและสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ออกเป็นย่านต่างๆ ดังนี้

(1) ย่านหัวลำโพง-สามแยก-วงเวียน 22 กรกฎาคม
(2) ย่านเจริญกรุง-เยาวราช
(3) ย่านสามยอด-วังบูรพา-พาหุรัด
(4) ย่านบ้านหม้อ-ถนนอัษฎางค์-ปากคลองตลาด
(5) ย่านสนามไชย
(6) ย่านปากคลองบางหลวง

ย่านหัวลำโพง–สามแยก–วงเวียน 22 กรกฎาคม จุดเริ่มต้นก่อนเข้าสู่ไชน่าทาวน์

สถานีแรกของการเดินทางเริ่มต้นที่สถานีหัวลำโพง ซึ่งในอดีตเป็นจุดเริ่มต้นของการเดินทางด้วยรถไฟ ที่มีมาแต่สมัยรัชกาลที่ 5 และปัจจุบันกำลังเป็นจุดเริ่มต้นของการเดินทางด้วยรถไฟฟ้าใต้ดินสายสีน้ำเงิน ที่นี่จึงกลายเป็นจุดรวมของการเดินทางที่จะต่อไปยังสถานที่ต่างๆ และเป็นย่านแรกของเส้นทางรถไฟฟ้าสายสีน้ำเงินที่จะเข้าสู่ใจกลางเมืองเก่า ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวเป็นย่านที่จะเข้าสู่ไชน่าทาวน์ ประกอบไปด้วยพื้นที่ชุมชนและสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ดังนี้

สถานีกรุงเทพ หรือที่ชาวบ้านมักเข้าใจผิดและเรียกว่า สถานีรถไฟหัวลำโพง ทั้งที่ทั้งสองสถานีเป็นคนละแห่งกัน โดยสถานีหัวลำโพงเป็นของเอกชน ดำเนินกิจการเดินรถไฟสายปากน้ำเมื่อปี พ.ศ. 2436 ที่มีแนวเส้นทางไปตามถนนพระรามที่ 4 จนถึงคลองเตย เข้าสู่ถนนทางรถไฟสายเก่าและไปตามถนนสุขุมวิท จนสิ้นสุดเส้นทางที่ปากน้ำ เมื่อยกเลิกรถไฟสายปากน้ำ สถานีดังกล่าวจึงถูกยุบไป ที่ตั้งของสถานีอยู่บนเกาะกลางถนนพระรามที่ 4 ในปัจจุบัน โดยมีสถานีรถไฟฟ้าใต้ดินหัวลำโพงอยู่ใต้พื้นดินบริเวณดังกล่าว

ส่วนสถานีกรุงเทพเป็นของกรมรถไฟหลวง สร้างขึ้นปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ในปี พ.ศ. 2453 แล้วเสร็จและเปิดใช้บริการเมื่อวันที่ 25 มิถุนายน พ.ศ. 2459 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ตัวสถานีสร้างเป็นอาคารรูปโดมแบบอิตาเลียน เรอเนซองซ์ (Italian Renaissance) ออกแบบโดยมาริโอ ตามัญโญ (Mario Tamagno) สถาปนิกชาวอิตาลี ผู้ออกแบบอาคารสวยงามหลายหลังในช่วงเวลานั้น เช่น พระที่นั่งอนันตสมาคม วังปารุสกวัน เป็นต้น

ด้านหน้าสถานีรถไฟกรุงเทพ (หัวลำโพง) ในปัจจุบัน

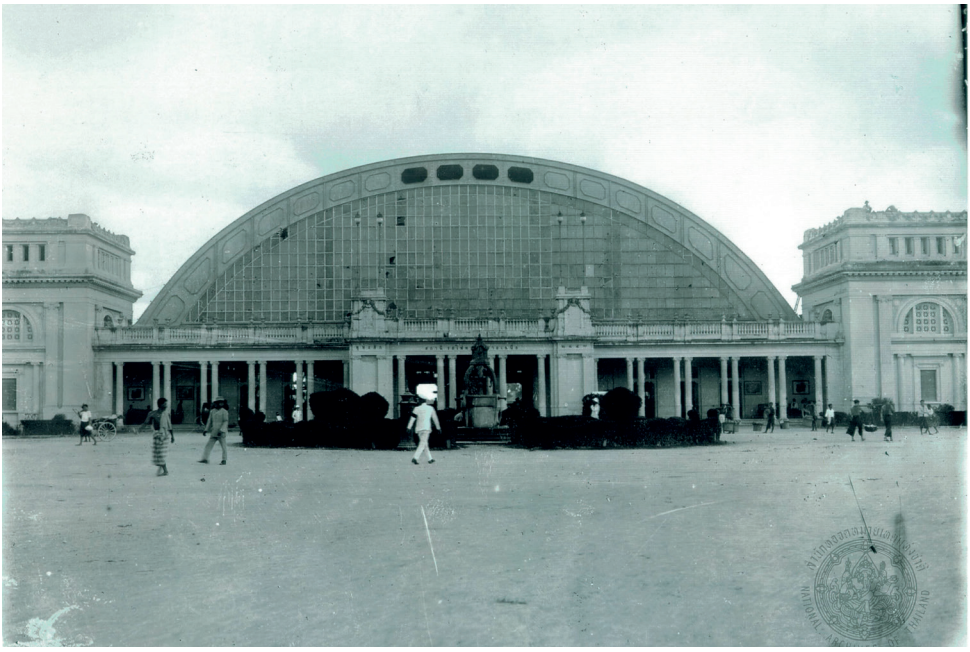

บรรยากาศหน้าสถานีรถไฟกรุงเทพหรือหัวลำโพงในปี พ.ศ. 2463
(ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

สถานีรถไฟแห่งนี้ใช้ในกิจการทั้งการโดยสารและการขนส่งสินค้า ต่อมาเมื่อกิจการขยายตัวมากขึ้น แต่ไม่สามารถขยายอาคารสถานีออกไปได้มากนัก การรถไฟแห่งประเทศไทยจึงพิจารณาย้ายกิจการขนส่งสินค้าไปอยู่ที่ย่านสินค้าพหลโยธินตั้งแต่ปี พ.ศ. 2503 และปรับปรุงสถานีกรุงเทพให้เป็นสถานีสำหรับการโดยสารเพียงอย่างเดียว[13]

นอกจากลักษณะอาคารสถานีที่ตกแต่งอย่างสวยงามแล้ว ในอดีตพื้นที่บริเวณด้านขวาของสถานีด้านถนนรองเมือง ยังเคยเป็นที่ตั้งโรงแรมราชธานี[14] ซึ่งดำเนินการโดยกรมรถไฟ สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 7 สำหรับเป็นที่พักแรม เปิดให้บริการเมื่อวันที่ 24 มกราคม พ.ศ. 2470 โรงแรมแห่งนี้ฝรั่งเรียกว่า “เรลเวย์โฮเต็ล” มีบริการอาหารฝรั่ง ผู้ให้บริการแต่งกายแบบไทย คือ นุ่งโจงกระเบนและนุ่งซิ่น แรกเริ่มเป็นสถานที่ที่ให้บริการชนชั้นสูง ชาวต่างชาติ และนักการเมืองของไทย ต่อมาชนชั้นกลางเริ่มมาใช้บริการมากขึ้น กระทั่งหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 โรงแรมเริ่มประสบปัญหาในการดำเนินงาน เนื่องจากการบริหารแบบราชการที่ไม่คล่องตัว และขาดการส่งเสริมการลงทุนให้ทันสมัย จึงต้องปิดตัวลงเมื่อปี พ.ศ. 2512 ต่อมาการรถไฟแห่งประเทศไทยได้ดัดแปลงพื้นที่ชั้นล่างของโรงแรมเป็นห้องจำหน่ายตั๋วล่วงหน้าตั้งแต่ปี พ.ศ. 2520 จนถึงปัจจุบัน

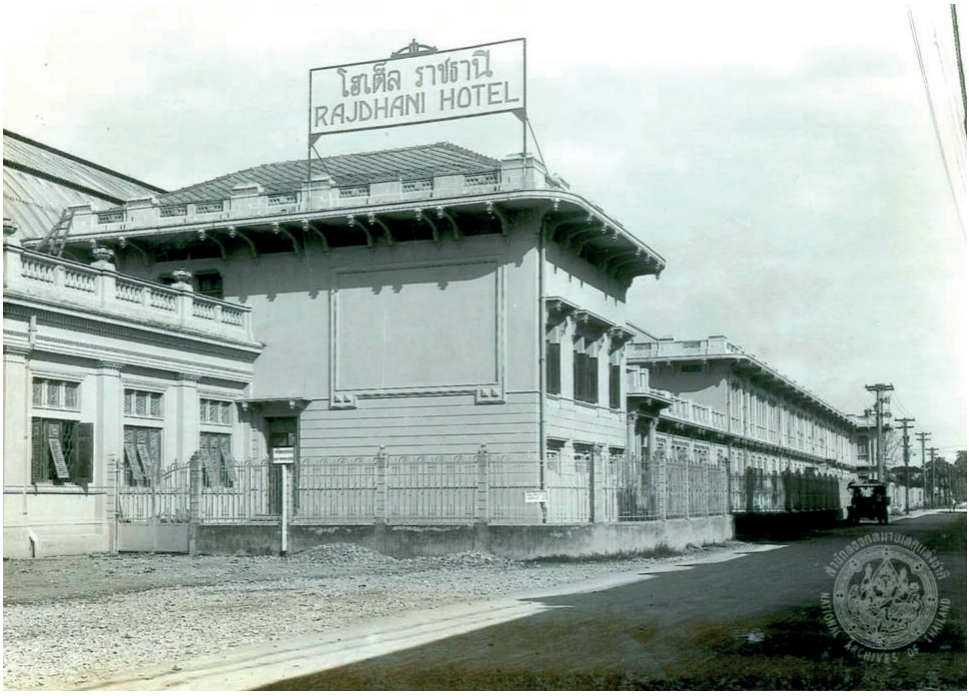

โรงแรมราชธานีในอดีต (ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

[13] การรถไฟแห่งประเทศไทย, **สถานีรถไฟ บันทึกความทรงจำ ความผูกพัน และการเปลี่ยนแปลง** (กรุงเทพฯ: การรถไฟแห่งประเทศไทย, 2554, หน้า 36-37.

[14] สมัคร สุนทรเวช, **จดหมายเหตุกรุงเทพฯ** (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2547), หน้า 78.

สามแยก หมายถึงพื้นที่บริเวณจุดบรรจบของถนนเจริญกรุงกับถนนพระรามที่ 4 เป็นย่านการค้าชาวจีน มีห้างร้านและสถานบันเทิงหลายแห่ง เสฐียรโกเศศได้เขียนเล่าไว้ในหนังสือ *ฟื้นความหลัง เล่ม 4* ว่า *"บริเวณสามแยกเดิม มีแต่โรงเลี้ยงเป็ด มุงหลังคาจาก ฝาขัดแตะเป็นแถว"* และเป็นที่ตั้งของ *"โรงพักพลตระเวนสามแยก"* ซึ่งตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2433

สามแยกย่านการค้าชาวจีน ปัจจุบันเรียกแยกหมอมี ตามชื่อห้างขายยาที่มีชื่อในย่านนี้ในอดีต

การค้าจากย่านเยาวราช-เจริญกรุงเจริญเติบโตและขยายตัวมาถึงสามแยก บริเวณนี้จึงมีชาวจีนมาเปิดกิจการร้านค้า โดยมากเป็นร้านขายลูกเป็ดลูกไก่ที่ฟักจากไข่ น. ณ ปากน้ำ เล่าว่า ร้านค้าประเภทนี้มีอยู่ตลอดแนว ตั้งแต่ตลาดหัวลำโพงไปจนถึงโรงภาพยนตร์พัฒนากร[15] มีร้านขายโลงศพทั้งโลงแบบไทยและแบบจีน ร้านขายยา ซึ่งร้านที่มีชื่อเสียงที่สุดคือ ห้างขายยาบุญมีดิสเปนซารี หรือห้างขายยาหมอมี ของนายมี เกษมสุวรรณ[16] อันเป็นที่มาของชื่อแยกหมอมีทุกวันนี้

---

[15] น. ณ ปากน้ำ (นามแฝง), **ย่ำต๊อกทั่วกรุงเทพฯ** (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2544), หน้า 47.

[16] เอนก นาวิกมูล, **พ่อค้าไทยยุค 2480 เล่ม 1** (กรุงเทพฯ: แสงดาว, 2557), หน้า 174.

นอกจากกิจการร้านค้าดังกล่าวแล้ว ย่านสามแยกยังเป็นแหล่งบันเทิงที่เป็นที่รู้จักกันดีของชาวกรุงเทพฯ เนื่องจากเป็นที่ตั้งของโรงภาพยนตร์สิงคโปร์ ซึ่งต่อมาได้ปรับปรุงใหม่แล้วใช้ชื่อว่า โรงภาพยนตร์เฉลิมบุรี ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 โรงภาพยนตร์แห่งนี้จัดการแสดงดนตรี ละคร ตลอดจนการแสดงจำอวดที่มีชื่อเสียงหลายคณะ เช่น คณะจำรูญ หนวดจิ๋ม คณะล้อต๊อก เป็นประจำทุกคืน และได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก[17] อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าเสียดายว่าในปัจจุบัน แหล่งบันเทิงที่เคยคึกคักและคลาคล่ำไปด้วยผู้คน ได้เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา เหลือเพียงร่องรอยของชื่อที่ปรากฏอยู่ ได้แก่ ร้านลอดช่องสิงคโปร์ ซึ่งเป็นร้านขายเก่าแก่ที่ยังรักษาชื่อเสียงมาถึงปัจจุบัน และชื่อ “สี่แยกเฉลิมบุรี” เท่านั้น

ใบปิดประกาศโฆษณาภาพยนตร์ที่ฉายในโรงภาพยนตร์เฉลิมบุรี
(ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

[17] น. ณ ปากน้ำ (นามแฝง), **ย่ำต๊อกทั่วกรุงเทพฯ**, หน้า 49.

โรงภาพยนตร์เฉลิมบุรี ซึ่งก่อนหน้านี้คือโรงภาพยนตร์สิงคโปร์
(ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

วงเวียน 22 กรกฎาคม ตั้งอยู่บริเวณจุดตัดของถนน 3 สาย คือถนนไมตรีจิตต์ ถนนมิตรพันธ์ และถนนสันติภาพ ถนนตัดขึ้นใหม่ตามพระราชกฤษฎีกาว่าด้วยการตัดถนนในที่เพลิงไหม้ ตำบลหัวลำโพง ประกาศเมื่อวันที่ 27 มกราคม พ.ศ. 2460 หลังจากเกิดเหตุเพลิงไหม้บริเวณตำบลหัวลำโพง [18] โดยทางการเห็นว่าบ้านเรือนในละแวกนั้นปลูกสร้างเบียดเสียดซับซ้อน ไม่มีถนนเพียงพอแก่การดับไฟอย่างทันท่วงที และยังเป็นเขตที่ไม่สะอาด เกิดโรคภัยไข้เจ็บมาก กรมสุขาภิบาลจึงวางโครงการตัดถนน 3 สายผ่าน และให้มีวงเวียนขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 120 เมตร ตรงจุดที่ถนนทั้ง 3 สายมาบรรจบกัน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานนามถนนทั้งสามสายนี้ว่า “ถนน 22 กรกฎาคม” เพื่อรำลึกถึงวันที่พระองค์นำประเทศเข้าสู่สงครามโลกครั้งที่ 1 เมื่อวันที่ 22 กรกฎาคม พ.ศ. 2460 และเมื่อสงครามยุติลง โดยฝ่ายสัมพันธมิตรได้รับชัยชนะ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างถาวรวัตถุ และพระราชทานนามให้มีความหมายเกี่ยวเนื่องกับการเข้าร่วมสงคราม อาทิ วงเวียน 22 กรกฎาคม ที่มีรัศมี 22 เมตร

---

[18] สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, **เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล**, ร.6 น. 21/36. “เรื่องจะตัดถนนในบริเวณที่เกิดเพลิงไหม้ตำบลหัวลำโพงรวมสามสาย (25-27 มกราคม 2461)”.

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 กระทรวงมหาดไทยกราบทูลขอเปลี่ยนชื่อถนน เนื่องจากประชาชนเกิดความสับสนในการเรียกชื่อถนนทั้ง 3 จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาสารประเสริฐคิดชื่อถนน ในที่สุดเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2475 จึงพระราชทานชื่อใหม่ว่า **ถนนไมตรีจิตต์ ถนนมิตรพันธ์** และ **ถนนสันติภาพ** โดยคำว่า "ไมตรีจิตต์" หมายถึงไมตรีจิตที่ไทยได้เข้าร่วมรบกับสัมพันธมิตร คำว่า "มิตรพันธ์" หมายถึงผูกมิตร ที่แปลงมาจากคำว่า สัมพันธมิตร ส่วนคำว่า "สันติภาพ" หมายถึงการเข้าร่วมรบผดุงสันติภาพของโลก[19] สำหรับตัววงเวียนนั้น โปรดเกล้าฯ ให้คงชื่อ **วงเวียน 22 กรกฎาคม** ไว้ดังเดิม นับตั้งแต่สร้างวงเวียนในสมัยรัชกาลที่ 6 วงเวียน 22 กรกฎาคมได้มีการปรับปรุงเรื่อยมา ในปี พ.ศ. 2520 กรุงเทพมหานครได้ปรับปรุงภูมิทัศน์ ด้วยการปลูกต้นไม้จนร่มรื่น เหมาะแก่การเป็นสวนพักผ่อนหย่อนใจ

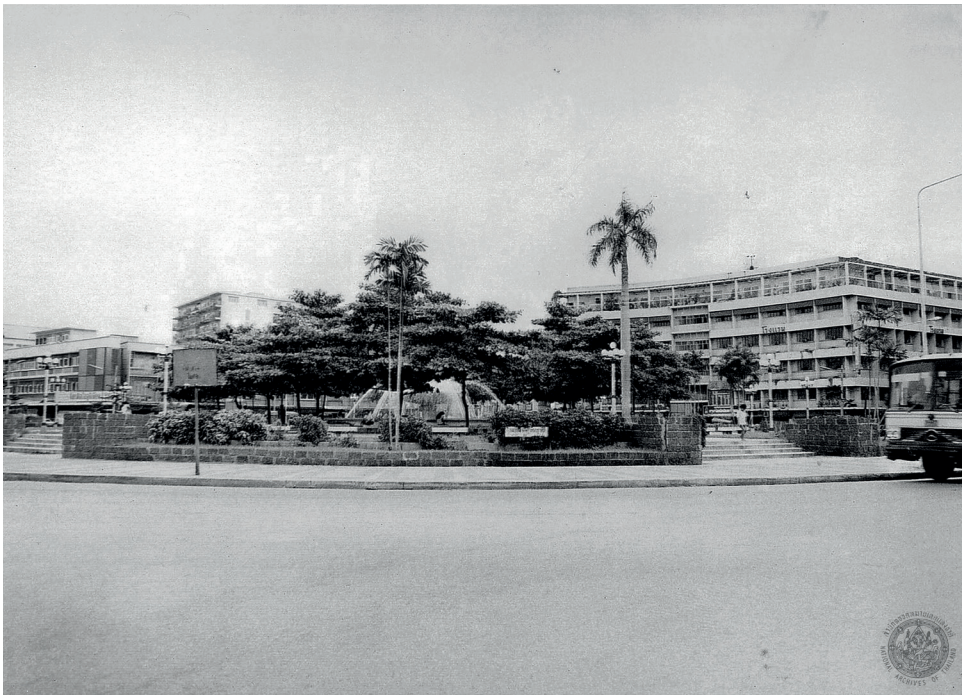

วงเวียน 22 กรกฎาคมในอดีต
(ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

[19] กนกวลี ชูชัยยะ, **พจนานุกรมวิสามานยนามไทย: วัด วัง ถนน สะพาน ป้อม** (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2544), หน้า 251-252.

วงเวียนโอเดียน ตั้งอยู่บริเวณปลายสุดด้านทิศตะวันออกของถนนเยาวราช ที่เป็นจุดบรรจบกับถนนเจริญกรุง วงเวียนแห่งนี้มีประวัติความเป็นมาคู่กับถนนเยาวราช ซึ่งเป็นศูนย์รวมของย่านบันเทิงในอดีต โรงภาพยนตร์ แหล่งเซียงกง แหล่งอะไหล่ญี่ปุ่นมือสอง ร้านขายเครื่องยนต์มือสอง อุปกรณ์ฮาร์ดแวร์ โลหะนานาชนิด

ชื่อ "วงเวียนโอเดียน" มาจากชื่อโรงภาพยนตร์โอเดียนของค่ายรามา ซึ่งเคยตั้งอยู่ในบริเวณนั้น ปัจจุบันได้เลิกกิจการและรื้อทิ้งไป ทั้งนี้ย่านเยาวราชเป็นบริเวณที่มีชุมชนชาวไทยเชื้อสายจีนอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น และด้วยสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของสถาบันพระมหากษัตริย์ของไทย ชาวไทยเชื้อสายจีนจึงได้ร่วมแรงร่วมใจเพื่อถวายความจงรักภักดี เนื่องในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 เจริญพระชนมพรรษาครบ 6 รอบ เมื่อวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2542 ด้วยการสร้างซุ้มประตูแบบจีนโบราณที่ผสมเข้ากับลักษณะบางประการของไทยขึ้นบริเวณปลายสุดของถนนเยาวราช เพื่อเฉลิมฉลองในวโรกาสนี้ โดยให้ชื่อว่า "ซุ้มประตูเฉลิมพระเกียรติ 6 รอบพระชนมพรรษา" หรือในอีกชื่อหนึ่งว่า "ซุ้มประตูวัฒนธรรมไทย-จีน"[20]

บริเวณวงเวียนโอเดียน ก่อนจะมีการสร้างซุ้มประตูเฉลิมพระเกียรติ ขวามือของภาพยังเห็นโรงหนังโอเดียน
(ที่มา: www.pantip.com)

[20] ประวิทย์ พันธุ์วิโรจน์ และคณะ, **เสน่ห์เมืองจิ๋ว ทำเลมังกรทอง** (กรุงเทพฯ: แปลน พริ้นท์ติ้ง, 2545), หน้า 30-31.

ซุ้มประตูเฉลิมพระเกียรติ 6 รอบพระชนมพรรษา กลางวงเวียนโอเดียน

วัดไตรมิตรวิทยาราม เดิมเรียกว่าวัดสามจีน เชื่อกันว่ามีชาวจีน 3 คน ช่วยกันสร้างวัดแห่งนี้ ก่อนจะเปลี่ยนชื่อเป็นวัดไตรมิตรวิทยารามในปี พ.ศ. 2482 โดยท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต (เฮง เขมจารี) วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ทำพิธีเปิดป้ายวัดเมื่อวันที่ 3 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2482 ต่อมาในวันที่ 22 กันยายน พ.ศ. 2489 วัดไตรมิตรวิทยารามได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ยกฐานะขึ้นเป็นอารามหลวงชั้นโท ชนิดวรวิหาร และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาใหม่ เมื่อวันที่ 13 สิงหาคม พ.ศ. 2493

ปูชนียวัตถุที่สำคัญ ได้แก่

พระพุทธทศพลญาณ พระประธานในพระอุโบสถ ที่ชาวบ้านนิยมเรียกว่า หลวงพ่อโตวัดสามจีน หรือหลวงพ่อวัดสามจีน สร้างด้วยปูนลงรักปิดทอง ปางมารวิชัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยเสด็จมานมัสการ และตรัสยกย่องว่าเป็นพระพุทธรูปที่มีพุทธลักษณะงดงามยิ่งนัก ต่อมาได้พระราชทานธรรมาสน์ลายทองเท้าสิงห์ สำหรับแสดงธรรมประจำพระอุโบสถด้วย

ด้านหน้าวัดไตรมิตรวิทยาราม

พระสุโขทัยไตรมิตร หรือพระพุทธสุวรรณปฏิมากร
ที่ประดิษฐานในพระมหามณฑปเฉลิมพระเกียรติ 80 พรรษา

พระสุโขทัยไตรมิตร หรือ **พระพุทธมหาสุวรรณปฏิมากร** เป็นพระพุทธรูปทองคำ ปางมารวิชัย สมัยสุโขทัย ที่มีพุทธลักษณะสวยงาม สร้างด้วยทองเนื้อเจ็ด น้ำสองขา (สองสลึง) หน้าตักกว้าง 6 ศอก 5 นิ้ว สูง 7 ศอก 1 คืบ 9 นิ้ว องค์พระถอดได้เป็นเก้าแห่ง ปัจจุบันตรงรอยที่ถอดนั้นได้ประสานหมดแล้ว เดิมพระสุโขทัยไตรมิตรถูกปูนโบกทับองค์พระไว้ เพื่ออำพรางจากภัยสงคราม และนำมาประดิษฐานที่วัดโชตินาราม (วัดพระยาไกร) ต่อมาวัดแห่งนี้ร้างลง จึงชะลอพระพุทธรูปองค์ดังกล่าวมาประดิษฐานไว้ที่เพิงข้างพระเจดีย์วัดไตรมิตรวิทยาราม เป็นเวลาราว 20 ปี เมื่อจะอัญเชิญขึ้นไปประดิษฐานบนพระวิหารในปี พ.ศ. 2498 ขณะเคลื่อนย้ายปูนหุ้มองค์พระกะเทาะหลุด เห็นเป็นทองคำอยู่ด้านใน จึงได้แกะปูนออกทั้งหมด[21] ปี พ.ศ. 2550 ทางวัดได้สร้างพระมหามณฑปเฉลิมพระเกียรติ 80 พรรษา เพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธมหาสุวรรณปฏิมากร โดยปัจจุบันประดิษฐานอยู่บนชั้นที่ 3 ส่วนชั้นถัดลงมาเป็นที่ตั้งของ “ศูนย์ประวัติศาสตร์เยาวราช” ที่จัดแสดงวิถีชีวิตชาวไทยเชื้อสายจีนนับแต่ก่อตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ จนยุคทำการค้าเฟื่องฟูกลายเป็นไชน่าทาวน์ใหญ่ของกรุงเทพฯ ในวันนี้

[21] กรมการศาสนา, **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 1** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2525), หน้า 170-172.

ภายในศูนย์ประวัติศาสตร์เยาวราช

โรงเจซินเฮงตั๊ว ตั้งอยู่บนถนนไมตรีจิตต์ ไม่ทราบปีที่สร้าง ด้านหน้าประตูมีแผ่นป้ายไม้จำหลักอักษรจีนสีทอง ที่แปลความหมายว่า โรงเจซินเฮงตั๊ว เมื่อผ่านประตูเข้าไปจะเป็นลานกว้าง ตัววิหารที่ตั้งศาล และมีบริเวณเชื่อมต่อกับศาลเจ้าซิกเซียม้า สันนิษฐานว่าอาจจะสร้างขึ้นพร้อมกัน

ภายในวิหารมีแท่นบูชา ประดิษฐานรูปปั้นของจักรพรรดิทั้งเก้า และรูปปั้นของเต๋าบ้อ นอกจากนี้ทางด้านซ้ายยังตั้งรูปปั้นของจู้เซิงเหนียน ด้านขวาเป็นที่สำหรับไหว้ฟ้า-ดิน พ่อแม่ และเทพหน่ำซิ้งปักเต้า เหนือแท่นบูชาจักรพรรดิทั้งเก้า มีแผ่นป้ายที่เขียนเป็นอักษรจีนว่า กิ้ว วง เซ้ง หวย แปลว่า สโมสรสันนิบาตจักรพรรดิทั้งเก้า ระบุปีที่เขียนคือ พ.ศ. 2436 เป็นแผ่นป้ายเก่าแก่ของศาล ใกล้กับประตูศาลเจ้า มีระฆังแบบไทยใบหนึ่ง แต่ไม่มีอักษรใดๆ จารึกไว้[22]

เมื่อถึงเทศกาลกินเจของทุกปี โรงเจแห่งนี้จะจัดงานใหญ่โตและคลาคล่ำไปด้วยผู้คนที่มาร่วมงาน

ศาลเจ้าซิกเซียม้า ตั้งอยู่บนถนนไมตรีจิตต์ ติดกับโรงเจซินเฮงตั๊ว มีการบูรณะก่อสร้างขึ้นใหม่เมื่อปี พ.ศ. 2426 เนื่องจากศาลเจ้าเก่าทรุดโทรมลง เหนือประตูมีแผ่นป้ายเขียนเป็นอักษรจีนที่มีความหมายว่า ศาลเจ้าซิกเซียม้า สองข้างประตูมีคำโคลงคู่ เขียนเป็นภาษาจีน มีความหมายว่า ซิกเซียม้าจะคุ้มครองรักษาชาวประชาและศาลเจ้านี้ จากประตูใหญ่เข้าไปในลานเล็กๆ และมีวิหารตั้งอยู่ตรงกลาง ตัววิหารเป็นอาคารหินขัด มีภาพเขียนลวดลายดอกไม้ ปลา นก และนิทานในประวัติศาสตร์จีนบนแผ่นหิน จากประตูด้านในเข้าไปตรงกลาง มีรูปปั้นซิกเซียม้าหรือหม่าโจ้ว และที่มุมหนึ่งของศาลมีระฆังเก่าใบหนึ่งแขวนอยู่ สร้างขึ้นในปีเดียวกับที่สร้างศาล[23]

ศาลเจ้าพ่อเห้งเจีย ตั้งอยู่บนถนนพระรามที่ 4 ตามประวัติกล่าวว่า สามีภรรยาชาวแต้จิ๋วได้สร้างศาลเจ้าแห่งนี้ขึ้น โดยอัญเชิญรูปเคารพเห้งเจีย 2 องค์ ประกอบด้วยปางบู๊และปางบุ๋นมาจากเมืองซัวเถา เมื่อถึงประเทศไทยได้ขึ้นฝั่งที่อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม แล้วอัญเชิญรูปเคารพมาประดิษฐานที่ศาลแห่งนี้[24] เดิมศาลเจ้าเห้งเจียตั้งอยู่ที่ตรอกประตูวัดไตรมิตรวิทยาราม ด้านถนนกลันตัน แต่หลังจากนั้นประมาณ 50 ปีต่อมา ทางวัดต้องการใช้พื้นที่ดังกล่าว จึงย้ายศาลเจ้ามาไว้ที่ประตูอีกด้านหนึ่ง อันเป็นตำแหน่งที่ตั้งในปัจจุบัน

---

[22] ต้วน ลี่ เซิง และบุญยิ่ง ไร่สุขสิริ, **ความเป็นมาของวัดจีนและศาลเจ้าจีนในประเทศไทย** (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา, 2543), หน้า 99-100.

[23] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 96-98.

[24] กุลศิริ อรุณภาคย์, **ศาลเจ้า ศาลจีน ในกรุงเทพฯ** (กรุงเทพฯ: มิวเซียมเพรส, 2553), หน้า 88.

ศาลเจ้าแห่งนี้ใช้ที่ว่างระหว่างตึกแถว สร้างเป็นอาคารห้องเดียว ภายในเป็นห้องพักเล็กๆ ของผู้ดูแลศาลเจ้า จากประตูเข้าไปภายในตรงกลางเป็นแท่นบูชา ตั้งรูปปั้นเทพเจ้าเห้งเจียหรือซึงหงอคง เหนือแท่นบูชามีแผ่นป้ายเขียนว่า ไต่ เซี้ย ฮุก โจ้ว หมายถึง มหาเทพเห้งเจีย ด้านขวาตั้งรูปบูชาของพระโพธิสัตว์แห่งความเมตตา[25] เป็นที่นับถือของผู้คนในย่านนั้น

ศาลเจ้าพ่อเห้งเจีย บนถนนไมตรีจิตต์

[25] ต้วน ลี่ เซิง และบุญยิ่ง ไร่สุขสิริ, **ความเป็นมาของวัดจีนและศาลเจ้าจีนในประเทศไทย**, หน้า 102–103.

คริสตจักรไมตรีจิต ตั้งอยู่บนถนนไมตรีจิตต์ เป็นคริสตจักรโปรเตสแตนต์แห่งแรกของประเทศไทย ได้รับการสถาปนาเป็นคริสตจักรเมื่อวันที่ 1 กรกฎาคม พ.ศ. 2380 โดยศาสนาจารย์มัลคอม (Rev. Malcom) ผู้แทนมิชชันนารีของคณะอเมริกันแบ๊บติสต์ ต่อมาในปี พ.ศ. 2474 ได้ซื้อที่ดินสำหรับเป็นที่ตั้งของคริสตจักร แล้วเริ่มก่อสร้างอาคารในช่วงต้นปี พ.ศ. 2478 โดยอาคารโบสถ์ที่สร้างเวลานั้น ชั้นสองทำเป็นห้องประชุมสำหรับประกอบศาสนพิธี จุคนได้ราว 400-500 คน ส่วนชั้นล่างเป็นห้องเรียนของโรงเรียนซือลิบจิงกวง จำนวน 8 ห้อง ด้านซ้ายของโบสถ์สร้างเป็นตึกสูง 2 ชั้น ใช้เป็นห้องพักครูและห้องสมุด ส่วนด้านขวาใกล้ประตูใหญ่เป็นบ้านพักของศิษยาภิบาล ต่อมาได้มีการต่อเติมและปรับปรุงอาคารอีกหลายครั้ง

ปัจจุบันคริสตจักรไมตรีจิต นอกจากเป็นสถานที่สำหรับการเรียนการสอนและเผยแผ่ศาสนาแล้ว ยังเป็นที่นัดพบปะเพื่อทำกิจกรรมร่วมกันในหมู่คริสตชน โดยเฉพาะกลุ่มชาวไทยเชื้อสายจีนที่นับถือศาสนาคริสต์ และยังเปิดให้มีการเรียนการสอนภาษาจีนเสริมสำหรับผู้ที่สนใจด้วย[26]

คริสตจักรไมตรีจิตในปัจจุบัน

[26] **อนุสรณ์ 170 ปี คริสตจักรไมตรีจิต** (กรุงเทพฯ: คริสตจักรไมตรีจิต, 2549), หน้า 15-20.

อาคารโบสถ์ของคริสตจักรไมตรีจิต

ถนนสายสำคัญในพื้นที่

ถนนพระรามที่ 4 เดิมเรียกว่า ถนนตรง[27] และถนนหัวลำโพง (นอก)[28] เริ่มต้นจากห้าแยกหมอมีไปบรรจบกับถนนสุขุมวิทที่แยกพระโขนง ถนนสายนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2400 อันเนื่องจากกงสุลอังกฤษ สหรัฐอเมริกา และฝรั่งเศส ได้เข้าชื่อพร้อมกับบรรดานายห้างชาวต่างชาติ ขอร้องรัฐบาลสยามว่า เรือลูกค้าที่ขึ้นมาค้าขายถึงกรุงเทพฯ มีระยะทางไกลถึงหน้าน้ำน้ำเชี่ยวมาก กว่าจะเดินทางถึงกรุงเทพฯ ก็ใช้เวลาหลายวัน จะขอไปตั้งห้างซื้อขายใต้ปากคลองพระโขนง ตลอดถึงบางนา และขอให้รัฐบาลขุดคลองลัดตั้งแต่บางนามาตลอดถึงคลองผดุงกรุงเกษม จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยารวิวงศ์มหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค) ที่พระคลัง จ้างกรรมกรจีนขุดคลองตั้งแต่หน้าป้อมผลาญไพรีราบ ตัดทุ่งลงไปถึงคลองพระโขนง และตัดคลองพระโขนงออกไปทะลุแม่น้ำใหญ่ แล้วนำมูลดินขึ้นมาถมเป็นถนนฝั่งเหนือตลอดลำคลอง พระราชทานชื่อว่า “คลองถนนตรง” ครั้นขุดคลองแล้ว ชาวยุโรปก็มิได้ลงไปอยู่ที่บางนา อ้างว่าห่างไกล

คลองถนนตรงนี้ชาวบ้านเรียกว่า ถนนวัวลำพองหรือหัวลำโพง ตามชื่อทุ่งนาที่ถนนและคลองตัดผ่าน ต่อมามีการสร้างสะพานข้ามคลองผดุงกรุงเกษม ชาวบ้านเรียกกันว่า สะพานวัวลำพอง ถนนตรงเป็นถนนสายแรกในรัชกาลที่ 4 มีลักษณะเป็นเส้นตรงและระยะทางไกล จึงมีพระบรมราชโองการให้เรียกทางที่ริมคลองนี้ว่า ทางถนนตรง

ในวันที่ 16 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2462 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนชื่อ ถนนหัวลำโพง (นอก) ตั้งแต่ถนนเจริญกรุงถึงถนนหลวงสุนทรโกษา เป็น “ถนนพระรามที่ 4” เหตุเพราะเป็นถนนที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น

---

[27] หม่อมราชวงศ์แน่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, **องค์ประกอบกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์** (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), หน้า 270.

[28] กนกวลี ชูชัยยะ, **พจนานุกรมวิสามานยนามไทย: วัด วัง ถนน สะพาน ป้อม**, หน้า 201-202.

บรรยากาศในอดีตของถนนพระราม 4 บริเวณใกล้สถานีหัวลำโพง
(ที่มา: www.pantip.com)

ถนนมิตรภาพไทย-จีน เริ่มต้นจากถนนพระรามที่ 4 บริเวณแยกสะพานเจริญสวัสดิ์ไปบรรจบกับถนนเจริญกรุง บริเวณวงเวียนโอเดียน แม้จะไม่ทราบประวัติความเป็นมาของถนนสายนี้ชัดเจน แต่จาก *แผนที่แสดงการตัดถนนจากเพลิงไหม้ตำบลระวางถนนเจริญกรุง ถนนเยาวราช และถนนปทุมคงคา พ.ศ. 2475* พบว่าแนวถนนสายที่ 1 ที่ตัดขึ้นใหม่เป็นแนวเดียวกับถนนมิตรภาพไทย-จีนในปัจจุบัน จึงสันนิษฐานว่าถนนสายนี้อาจตัดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว ส่วนชื่อถนนมิตรภาพไทย-จีนอาจจะเป็นการตั้งชื่อหลังจากมีการสร้างซุ้มประตูวัฒนธรรมไทย-จีน ที่วงเวียนโอเดียนแล้ว

ถนนทรงสวัสดิ์ เริ่มต้นจากถนนเจริญกรุงไปบรรจบกับถนนทรงวาด พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้ตัดถนนสายนี้ขึ้น หลังจากเกิดเหตุเพลิงไหม้ที่สำเพ็งในปี พ.ศ. 2449 โดยเป็นถนนที่ตัดตรงไปออกสะพานข้ามคลองวัดปทุมคงคา แล้วแยกเข้าที่วัดสัมพันธวงศ์ออกสู่ถนนเยาวราช ซึ่งถนนที่แยกนี้เป็นส่วนหนึ่งของถนนทรงวาด ต่อมาในปี พ.ศ. 2475 กระทรวงมหาดไทยได้ขอพระราชทานนามถนนสายนี้ใหม่จากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 โดยกรมพระอาลักษณ์ได้คิดชื่อถวายว่า “ถนนทรงสวัสดิ์” เพื่อให้จำง่ายและใกล้เคียงกับชื่อเดิมคือ ถนนทรงวาด[29]

ถนนกลันตัน เป็นถนนที่เชื่อมระหว่างถนนพระรามที่ 4 กับถนนเจริญกรุง ถนนสายนี้ไม่ปรากฏหลักฐานประวัติความเป็นมาชัดเจน แต่สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นถนนที่มีการตัดมานาน อย่างน้อยในสมัยรัชกาลที่ 6 เนื่องจากปรากฏแนวถนนกลันตันใน *แผนที่ตำบลตรอกเซียงกง พ.ศ. 2458*

ถนนลำพูนไชย เป็นถนนที่แยกจากถนนพระรามที่ 4 ตัดผ่านถนนเจริญกรุงไปบรรจบกับถนนเยาวราช สันนิษฐานว่าถนนสายนี้น่าจะตัดขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2443 เนื่องจากปรากฏในเอกสารจดหมายเหตุว่า มีการตัด *“ถนนระหว่างหลังตึกแถวตำบลสามแยก ถนนหัวลำโพง ผ่านถนนเจริญกรุง ตกถนนเยาวราช”* สำหรับให้บริษัทรถรางวางรางลัดมาถนนเยาวราชสายหนึ่ง[30] จึงน่าจะหมายถึงถนนลำพูนไชยในปัจจุบัน

---

[29] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 99.

[30] สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, **เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงโยธาธิการ**, ร.5 ยธ. 9/42. “เรื่องเบิกจ่ายการทำถนน 27 กันยายน 118–27 พฤศจิกายน 119”.

ถนนลำพูนไชยเมื่อราว 70-80 ปีก่อน
(ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ย่านเจริญกรุง–เยาวราช
ไชน่าทาวน์กรุงเทพฯ

ย่านเจริญกรุง-เยาวราช เป็นย่านการค้าและชุมชนชาวไทยเชื้อสายจีนที่เก่าแก่ที่สุดในกรุงเทพมหานคร ตั้งอยู่บริเวณถนนเจริญกรุงและถนนเยาวราชที่คลาคล่ำไปด้วยคนไทยเชื้อสายจีนและผู้คนที่มาจับจ่ายใช้สอยทั่วทั้งถนนเจริญกรุงและถนนเยาวราช ตลอดจนตรอกซอยต่างๆ ในแต่ละถนนจะมีย่านการค้าที่แตกต่างกันออกไป เช่น ย่านถนนเยาวราชเป็นย่านขายทอง ขายอาหารสด-แห้งแบบจีน ย่านเล่งบ๊วยเอี๊ยะขายอาหารแห้ง ขายของไหว้เจ้า ย่านเวิ้งนาครเขษมขายเครื่องจักร เครื่องสูบน้ำ เครื่องดนตรี ตามตรอกซอกซอยต่างๆ ล้วนมีย่านค้าขายสินค้าหลากหลายประเภท มีผู้คนจากทั่วสารทิศมาจับจ่ายใช้สอย โดยเฉพาะในช่วงเทศกาลจีนจะมีความคึกคักมากเป็นพิเศษ นอกจากนั้นย่านนี้ยังมีศาสนสถานอันเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวไทย ชาวไทยเชื้อสายจีนและเชื้อสายญวนหลายแห่ง เช่น วัดมังกรกมลาวาส ศาลเจ้าเล่งบ๊วยเอี๊ยะ และวัดมงคลสมาคม เป็นต้น

ย่านถนนเยาวราชบริเวณแยกเฉลิมบุรี
(ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

เยาวราช เป็นย่านการค้าและเป็นที่ตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวจีนมาตั้งแต่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น[31] ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา ย่านสามเพ็ง (สำเพ็ง) เป็นย่านที่มีชาวจีนอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น เป็นย่านการค้าตลาดบกที่ใกล้กับแม่น้ำเจ้าพระยา

[31] ประวิทย์ พันธุ์วิโรจน์, **เสน่ห์เมืองจิ๋ว ทำเลมังกรทอง**, หน้า 122.

ที่ใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งของประเทศ ประกอบไปด้วยสินค้าอุปโภคบริโภคทั้งในและต่างประเทศ และยังเป็นแหล่งสถานบันเทิงสำคัญของกรุงเทพมหานครมาตั้งแต่แรกสร้างกรุง มีทั้งโรงฝิ่นและโรงพนันในสมัยรัชกาลที่ 1 ตั้งโรงหวยขึ้นที่เชิงสะพานหันในสมัยรัชกาลที่ 3[32] มีโรงหญิงโสเภณีหรือที่เรียกว่า "โรงรำ" อยู่หลายแห่ง แต่เดิมสถานบริการประเภทนี้มักตั้งอยู่บริเวณสำเพ็ง ต่อมาเมื่อมีการตรากฎหมายบังคับให้แขวนโคมเขียวเป็นสัญลักษณ์ไว้หน้าโรง สถานบริการเหล่านี้จึงย้ายมาตั้งที่บริเวณถนนเจริญกรุง ตรงข้ามตลาดกรมภูธเรศ อยู่เหนือปากถนนพลับพลาไชย[33]

ตรอกเต๊า เป็นอีกย่านหนึ่งในเยาวราชซึ่งเคยเป็นที่ตั้งของโรงหญิงโสเภณีจำนวนมาก เป็นตรอกยาวจากถนนสำเพ็งมาบรรจบกับถนนเจริญกรุง ต่อมาเมื่อตัดถนนเยาวราชผ่าน ตรอกเต๊าจึงถูกแบ่งออกเป็น 2 ช่วง โดยช่วงตั้งแต่ถนนสำเพ็งถึงถนนเยาวราชเรียกว่า "ตรอกโรงเขียน" เนื่องจากสถานบริการหรือโรงโสเภณีในตรอกนี้จะเขียนภาพระบายสีเรื่องสามก๊ก เพื่อชวนให้คนแวะเข้ามาดู[34] และช่วงตั้งแต่ถนนเยาวราชถึงถนนเจริญกรุงเรียกว่า "ตรอกเต๊า" หรือเรียกชื่อเต็มว่า "ตรอกยายเต๊า"[35]

นอกจากสถานบันเทิงแล้ว ย่านเยาวราชมีโรงงิ้วและโรงภาพยนตร์หลายแห่ง มีโรงงิ้วที่มีชื่อเสียงอย่างเช่น โรงงิ้วเทียนกัวเทียน สี่แยกราชวงศ์[36] ส่วนโรงภาพยนตร์ที่มีชื่อเสียง เช่น โรงภาพยนตร์พัฒนากร บริเวณใกล้กับย่านสามแยก[37] ซึ่งมีชื่อเสียงมาอย่างน้อยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 แล้ว เนื่องจากปรากฏชื่อในแผนที่แสดงบริเวณเพลิงไหม้ในสมัยนั้น[38] ในอดีตชุมชนสามเพ็งเต็มไปด้วยโรงเรือนไม้คับคั่งไปด้วยชาวจีน และเกิดไฟไหม้บ่อยครั้ง เป็นพื้นที่ที่มีความสกปรก สะท้อนให้เห็นจากชื่อซอยต่างๆ อาทิ ตรอกป่าช้าหมาเน่า[39] ตรอกอาจม[40] เป็นต้น

---

[32] ประภัสสร เสวิกุล, "เยาวราช: ถนนสายที่ไม่สิ้นสุด", ใน **คนจีน 200 ปีภายใต้พระบรมโพธิสมภาร ภาค 2** (กรุงเทพฯ: สหมิตรการพิมพ์, 2530), หน้า 119.

[33] เสฐียรโกเศศ (นามแฝง), **ฟื้นความหลัง เล่ม 3** (พระนคร: ศึกษิตสยาม, 2512), หน้า 27.

[34] เสฐียรโกเศศ (นามแฝง), **ฟื้นความหลัง เล่ม 1**, พิมพ์ครั้งที่ 2, (พระนคร: ศึกษิตสยาม, 2513), หน้า 201.

[35] เสฐียรโกเศศ (นามแฝง), **ฟื้นความหลัง เล่ม 3**, หน้า 36.

[36] กาญจนาคพันธุ์ (นามแฝง), **กรุงเทพฯ เมื่อ 70 ปีก่อน**, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิฆเนศ, 2524), หน้า 347.

[37] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 343.

[38] สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, **แผนที่กรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล**, ผจ.ร. 6 น/449. "แผนที่บริเวณเพลิงไหม้ที่ตำบลหน้าโรงหนังพัฒนากรระหว่างถนนเจริญกรุงกับถนนเยาวราช".

[39] ชื่อเดิมของถนนแปลงนาม แต่เดิมซอยนี้เป็นตรอกที่ไม่ค่อยมีผู้คนอาศัยอยู่ จึงมักมีคนนำขยะหรือสุนัขตายมาทิ้งจนทับถมเน่าเหม็นเหมือนป่าช้าของหมาเน่า จึงเป็นที่มาของชื่อเรียกตรอกป่าช้าหมาเน่า

[40] ชื่อเดิมของตรอกอาม้าเก็งตั้งขึ้นตามชื่อศาลเจ้าที่อยู่ภายในตรอก คนไทยเรียกตรอกนี้ว่า "ตรอกเวจขี้" หรือเรียกอย่างสุภาพว่า "ตรอกอาจม" เนื่องจากภายในตรอกเคยเป็นเวจ (ส้วมสาธารณะ) ขนาดใหญ่ สร้างเป็นยกพื้นแบ่งเป็นห้องแคบๆ แบบห้องนอนของชาวอีสานและไม่มีหลังคา ดูใน เสฐียรโกเศศ (นามแฝง), **ฟื้นความหลัง เล่ม 4**, หน้า 81.

โรงงิ้วเทียนกัวเทียน สี่แยกราชวงศ์ในอดีต
(ที่มา: www.pantip.com)

ในปี พ.ศ. 2433 เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เสด็จทอดผ้าพระกฐิน ณ วัดจักรวรรดิราชาวาส พระองค์ทรงทอดพระเนตรเห็นความสกปรก ประกอบกับเกิดเพลิงไหม้บ่อยครั้ง จึงมีพระราชดำริที่จะสร้างถนนใหม่ คือถนนเยาวราช ดังประกาศในราชกิจจานุเบกษาว่า[41]

"...มีพระราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งให้กรมโยธาธิการสร้างถนนขึ้นใหม่สายหนึ่ง แทรกลงในระหว่างกลางแห่งถนนเจริญกรุงแลถนนสามเพ็ง ตั้งต้นแต่ป้อมมหาไชย ตัดไปทางทิศตวันออกเฉียงใต้เข้าบรรจบถนนเจริญกรุงตรงตะพานวัดสามจีนโดยยาว 1430 เมเตอ (หรือ 35 เส้น 15 วา) โดยกว้าง 20 เมเตอ (หรือ 10 วา) เปนทางรถกว้าง 7 วา ทางคนเดินกว้างข้างละ 6 ศอก พระราชทานชื่อว่า 'ถนนเยาวราช'

ประกาศมา ณ วันที่ 30 มกราคม รัตนโกสินทร์ศก 110
นริศรานุวัดติวงษ์"

[41] "ประกาศกรมโยธาธิการ", **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 8 ตอนที่ 45 (7 กุมภาพันธ์ 110)**, หน้า 410-411.

ถนนเยาวราชที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นนั้น เริ่มต้นจากคลองโอ่งอ่าง (คลองรอบกรุง) สิ้นสุดที่วัดไตรมิตรวิทยาราม มีระยะทาง 1 กิโลเมตร การตัดถนนเยาวราชทำให้เกิดการเวนคืนพื้นที่ย่านนี้เป็นจำนวนมาก เนื่องจากที่ดินบริเวณที่จะตัดถนนเยาวราชเป็นที่ของข้าราชการ คนบังคับในต่างประเทศ และราษฎร สำหรับผืนที่ดินใดมีปัญหาเรื่องการเวนคืนถนนก็จะหลีกคดโค้งไป ทำให้ถนนเยาวราชไม่ได้มีลักษณะเป็นเส้นตรงนัก ถนนเยาวราชแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2443

ภาพเก่าย่านเยาวราชจากมุมสูง หลังคาโบสถ์ที่เห็นในภาพคือ วัดกันมาตุยาราม
(ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

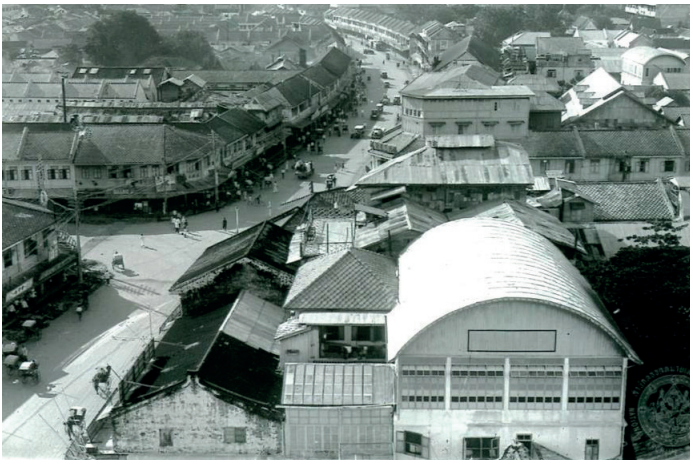

ถนนเยาวราชในอดีต
(ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ปัจจุบันเยาวราช มีย่านขายสดของแห้ง วัตถุดิบอาหารจีน อย่างเช่น ตลาดกรมภูธเรศ ตั้งอยู่ระหว่างถนนแปลงนามกับซอยอิสรานุภาพ ชื่อของตลาดมีที่มาจากพระนามของพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าทวีถวัลยลาภ กรมหมื่นภูธเรศธำรงศักดิ์ ตลาดกรมภูธเรศหรือที่เรียกกันสั้นๆ ว่า ตลาดใหม่กรมภู เป็นตลาดสด ขายวัตถุดิบและอาหารจีนขึ้นชื่อของเยาวราช

นอกจากอาหารที่ขึ้นชื่อแล้ว สินค้าที่โดดเด่นในปัจจุบันก็คือ ทองรูปพรรณ ซึ่งเสน่ห์ของทองในย่านนี้ คือการผลิตทองคำด้วยมือ อันเป็นศิลปะที่สืบทอดกันมาแต่เดิม[42] ย่านเยาวราชยังเป็นที่ตั้งของศาลเจ้าจีนหลายแห่ง อันแสดงถึงเอกลักษณ์ของพื้นที่ที่มีชาวจีนอพยพเข้ามาอยู่อาศัยเนิ่นนาน เช่น ศาลเจ้าเล่งบ๊วยเอี๊ยะ ที่ตั้งอยู่กลางตลาดเล่งบ๊วยเอี๊ยะ ตลาดที่เก่าที่สุดแห่งหนึ่งของย่านเยาวราช และวัดมังกรกมลาวาส อันเป็นวัดที่ได้รับความเคารพนับถืออย่างมากในหมู่ชาวไทยเชื้อสายจีน เป็นต้น ถนนเยาวราชยังเป็นที่ตั้งของชุมชนเก่าแก่ เช่น ชุมชนเจริญไชย ชุมชนเลื่อนฤทธิ์

ทางเข้าตลาดกรมภูธเรศ ด้านซอยอิสรานุภาพ

[42] ประวิทย์ พันธุ์วิโรจน์, **เสน่ห์เมืองจิ๋ว ทำเลมังกรทอง**, หน้า 122.

ปากถนนผดุงด้าว จากฝั่งถนนเจริญกรุงเชื่อมสู่ถนนเยาวราช

ชุมชนเจริญไชย ตั้งอยู่บริเวณถนนเจริญกรุงช่วงหัวถนนพลับพลาไชย ตามประวัติกล่าวว่าชาวจีนเริ่มอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในพื้นที่บริเวณนี้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2414 เมื่อมีการสร้างวัดมังกรกมลาวาส[43] มีทั้งผู้ประกอบกิจการและแรงงาน โดยส่วนใหญ่เป็นชาวจีนกวางตุ้ง ภายหลังจึงเริ่มมีชาวจีนแต้จิ๋วมาอาศัยอยู่มากขึ้น จนกลายเป็นชุมชนขนาดใหญ่ มีตรอกทางเข้าชุมชนที่รู้จักกันในหมู่ชาวจีนว่า “ตงเฮงโกย” และกลายเป็นตรอกเจริญไชยในเวลาต่อมา ที่มาของชื่อ “เจริญไชย” นั้น สันนิษฐานว่ามาจากชื่อถนนเจริญกรุงกับถนนพลับพลาไชย[44]

[43] กลุ่มอนุรักษ์และฟื้นฟูย่านเจริญไชย, **บันทึกเจริญไชย: คนจีนสยาม** (นครปฐม: พริ้นเทอรี่, 2556), หน้า 20.

[44] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 25.

ชุมชนเจริญไชยประกอบด้วยผู้คนที่อาศัยในตึกแถวด้านนอกติดกับถนนเจริญกรุง และตึกแถวด้านในซอยเจริญไชย ตึกแถวเหล่านี้สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยตึกแถวด้านนอกเป็นที่ตั้งของร้านค้าหลายประเภท เช่น ร้านขายยาจีน ร้านขายสุราต่างประเทศ ร้านขายกระดาษไหว้เจ้า ร้านขายขนมไหว้เจ้า เป็นต้น ปัจจุบันมีร้านบะหมี่จับกัง ขายบะหมี่ชามโต อันเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไป ส่วนตึกแถวด้านในที่เรียกว่า “เต็กกอหั่ง” ใช้เป็นที่อยู่อาศัย นอกจากกิจการค้าดังกล่าวแล้ว สมัยก่อนชุมชนเจริญไชยยังมีชื่อเสียงในด้านการทำโพยก๊วน หรือการเป็นตัวแทนการผ่านเงินสำหรับส่งเงินกลับไปเมืองจีน และกิจการสถานเริงรมย์จำพวกโรงโสเภณีและโรงน้ำชาอีกด้วย[45]

ชุมชนเจริญไชยในปัจจุบัน

[45] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 28.

ร้านขายบะหมี่จับกังที่มีชื่อเสียงในชุมชนเจริญไชย

พิพิธภัณฑ์บ้านเก่าเล่าเรื่องของชุมชน

ทางเข้าพิพิธภัณฑ์บ้านเก่าเล่าเรื่องของชุมชน

สำหรับกรรมสิทธิ์ที่ดินบริเวณชุมชนเจริญไชยนั้น เดิมเป็นของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ที่ทรงได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในปี พ.ศ. 2435 ต่อมากรรมสิทธิ์ที่ดินได้ตกทอดมายังทายาท คือพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุมภฏพงษ์บริพัตร กรมหมื่นนครสวรรค์ศักดิพินิต เมื่อพระองค์สิ้นพระชนม์ กรรมสิทธิ์ที่ดินจึงตกเป็นของมูลนิธิจุมภฏ-พันธุ์ทิพย์[46] โดยให้ผู้เช่าที่อาศัยอยู่เดิมได้อยู่อาศัยต่อไป

ชุมชนเล่งบ๊วยเอี๊ยะ ตั้งอยู่ภายในซอยอิสรานุภาพ ซึ่งเป็นซอยเล็กๆ ที่เชื่อมระหว่างถนนเจริญกรุงกับถนนเยาวราช ย่านนี้เป็นตลาดขนาดใหญ่ที่มีชื่อเสียงในด้านการจำหน่ายอาหารสดและอาหารแห้งมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 มีผู้คนมาจับจ่ายใช้สอยจำนวนมาก โดยเฉพาะคนจีนในแถบนี้รวมถึงคนจีนในที่อื่นๆ ต่างก็แวะมาจับจ่ายใช้สอยอาหารสด อาหารแห้ง ผลไม้ เครื่องปรุงแบบจีน เครื่องเทศ ของไหว้เจ้า ปัจจุบันบรรดาพ่อค้าชาวไทยและจีนร่วมกันปรับปรุงถนนภายในซอยอิสรานุภาพ เพื่อสะดวกในการเข้ามาซื้อสินค้าในชุมชน[47]

ปัจจุบันชุมชนเล่งบ๊วยเอี๊ยะนอกจากจะมีร้านขายอาหารสดและอาหารแห้งแล้ว ยังมีร้านเป็ดย่าง หมูย่าง อันเป็นอาหารของคนกวางตุ้งอยู่หลายร้าน บางร้านมีความเก่าแก่มากถึง 80 ปี

---

[46] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 20-24.

[47] สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, **เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงโยธาธิการ**, ร.5 ยธ. 9/29. "เรื่องซ่อมถนนในตรอกพระยาอิสรานุภาพ", 5 มิถุนายน 116.

ชุมชนเลื่อนฤทธิ์ ตั้งอยู่บริเวณหัวมุมถนนเยาวราชและถนนจักรวรรดิ บริเวณแยกวัดตึก ตามประวัติกล่าวว่า เดิมที่ดินบริเวณนี้เป็นของพระยาราชสุภาวดี (ปาล สุรคุปต์) ภายหลังกรรมสิทธิ์ที่ดินตกเป็นของทายาทรุ่นหลาน คือคุณหญิงเลื่อน ต่อมาในปี พ.ศ. 2443 เมื่อมีการตัดถนนเยาวราชผ่านบริเวณดังกล่าว ที่ดินของคุณหญิงเลื่อนถูกแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือที่ดินฝั่งเหนือถนนเยาวราช และที่ดินฝั่งใต้ถนนเยาวราช (คือบริเวณชุมชนเลื่อนฤทธิ์ในปัจจุบัน)[48] ภายหลังคุณหญิงเลื่อนได้ขายที่ดินฝั่งใต้ให้กับพระคลังข้างที่ ทางพระคลังข้างที่จึงได้สร้างตึกแถว เมื่อสร้างเสร็จแล้วได้มีกลุ่มพ่อค้าทั้งชาวไทย ชาวไทยเชื้อสายจีน และชาวไทยเชื้อสายอินเดีย เข้ามาเช่าพื้นที่เพื่อทำการค้าขายจนถึงปัจจุบัน[49]

ภายในชุมชนเลื่อนฤทธิ์ภายหลังการย้ายออกเพื่อปรับปรุงอาคารในพื้นที่

---

[48] เนตรเสลา สิงหะ สุตเธียรกุล, **พระยาเทพหัสดิน สยามพิชิตินทร์สวามิภักดิ์ อุดมศักดิ์เสนีย์พิริยะพาหะ**, (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง, 2549), หน้า 43 และ กรรณิการ์ สุธีรัตนาภิรมย์, "วิถีเลื่อนฤทธิ์ การอนุรักษ์ชุมชนชาวเวิ้งแห่งกรุงเทพมหานคร", (เอกสารประกอบการบรรยายเรื่อง ความก้าวหน้าทางโบราณคดีเละการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมของชาติ ณ ห้องประชุมสำนักหอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี, 3-4 มีนาคม 2557), หน้า 1.

[49] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 33.

สภาพภายในชุมชนเลื่อนฤทธิ์ภายหลังการย้ายออก

ชุมชนเลื่อนฤทธิ์ถือได้ว่าเป็นย่านการค้าที่มีความสำคัญมาตั้งแต่ในอดีต สมัยที่คุณหญิงเลื่อนยังคงเป็นเจ้าของพื้นที่อยู่ ย่านนี้มีชื่อเสียงในด้านกิจการโรงโสเภณี และกิจการโรงละครของคุณหญิงเลื่อนเอง[50] ต่อมาเมื่อการสร้างตึกแถวในพื้นที่ ชุมชนเลื่อนฤทธิ์จึงกลายเป็นแหล่งธุรกิจค้าผ้า (โดยเฉพาะผ้าม้วน) ที่มีชื่อเสียง มีร้านขายส่งอุปกรณ์ฮาร์ดแวร์ ร้านค้าผ้าแพรเก่าแก่ที่อยู่ต่อเนื่องมา 2 ชั่วอายุคน แต่เนื่องจากมีการขยายตัวของธุรกิจค้าผ้าจากตลาดสำเพ็งในช่วงหลังปี พ.ศ. 2500 ประกอบกับที่ตั้งของชุมชนเป็นทางเข้าออกสู่คลองถมและสำเพ็ง อีกทั้งอยู่ใกล้กับย่านการค้าสำคัญ ได้แก่ ย่านวังบูรพาและเวิ้งนาครเขษม ทำให้มีผู้คนเดินทางสัญจรไปมาผ่านชุมชนแห่งนี้อย่างคึกคัก

[50] สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, **เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล**, ร.5 น. 8. "เรื่องขอประทานเสนอชื่อโรงโสเภณี", ร.ศ. 127.

บรรยากาศชุมชนเลื่อนฤทธิ์ริมถนนเยาวราชในยามค่ำคืน

ปัจจุบันธุรกิจการค้าผ้าม้วนเริ่มซบเซา ชุมชนเลื่อนฤทธิ์รวมตัวกันจัดตั้งบริษัทชุมชนเลื่อนฤทธิ์ จำกัด เพื่ออนุรักษ์บ้านเรือน อาคาร และสภาพแวดล้อม อันเป็นพื้นที่ประวัติศาสตร์ของชุมชน นับเป็นตัวอย่างสำคัญของชุมชนที่พยายามอนุรักษ์ความเป็นชุมชนดั้งเดิมของตนเองไว้ได้อย่างเข้มแข็ง[51]

[51] กรรณิการ์ สุธีรัตนาภิรมย์,"วิถีเลื่อนฤทธิ์ การอนุรักษ์ชุมชนชาวเวิ้งแห่งกรุงเทพมหานคร", หน้า 2.

ชุมชนเวิ้งนาครเขษม เป็นชุมชนเก่าแก่ ตั้งอยู่ในพื้นที่ระหว่างถนนเยาวราช ถนนจักรวรรดิ และถนนเจริญกรุง ย่านเวิ้งนาครเขษมในอดีตเคยเป็นที่ตั้งของโรงภาพยนตร์นาครเขษม โรงภาพยนตร์ชื่อดังและทันสมัยในสมัยนั้น และเป็นแหล่งขายสินค้าหลายประเภท เช่น เครื่องดนตรี กระทะ-ทองเหลือง เครื่องลายคราม เครื่องเหล็ก ของโบราณ ตลอดจนหนังสือเก่าประเภทต่างๆ[52] ย่านดังกล่าวจึงมีความคึกคักมากในช่วงวันศุกร์และวันเสาร์ ร้านค้าส่วนใหญ่ปิดทำการในวันอาทิตย์[53] นอกจากนี้ในเวิ้งฯ ยังมีตลาดปีระกา ตลาดขายอาหารสดและแห้ง มีอาหารหลายชนิดลือชื่อ เช่น ก๋วยเตี๋ยวเนื้อวัว ร้านผลไม้ดอง ราดหน้า และน้ำแข็งไสจากเครื่องกดโบราณ

ชุมชนเวิ้งนาครเขษมในอดีต ถ่ายเมื่อปี พ.ศ. 2493
(ที่มา: นิตยสาร LIFE)

ปัจจุบันตลาดแห่งนี้ปิดตัวลง และร้านขายอาหารต่างๆ ก็เงียบเหงา อันเป็นผลจากเวิ้งนาครเขษมถูกขายเปลี่ยนมือเป็นของนายทุนใหญ่ ที่ต้องการปรับเปลี่ยนให้เป็นศูนย์การค้าขนาดใหญ่ จนทำให้คนในชุมชนต้องรวมตัวกันเพื่อรักษาความเป็นวิถีชีวิตดั้งเดิมของตนไว้ แต่ไม่เป็นผล ท้ายที่สุดพื้นที่ในเวิ้งนาครเขษมจึงถูกไล่รื้อ ร้านค้าต่างๆ จึงโยกย้ายออกเกือบหมด

---

[52] ธนาทิพ ฉัตรภูติ, **เสน่ห์ร้านเก่า** (กรุงเทพฯ: เวลาดี, 2546), หน้า 151.

[53] ประวิทย์ พันธุ์วิโรจน์, **เสน่ห์เมืองจิ๋ว ทำเลมังกรทอง**, หน้า 121.

เจริญกรุง เป็นถนนที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้ตัดขึ้นในปี พ.ศ. 2404 โดยแบ่งการสร้างออกเป็น 2 ตอน คือ ตอนนอก ตั้งแต่นอกกำแพงเมืองออกไปถึงถนนตก และตอนใน ตั้งแต่มุมวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามไปจนถึงประตูสามยอด โดยโปรดเกล้าฯ ให้พระยายมราช (ครุฑ) เป็นแม่กอง และให้พระพรหมบริรักษ์เป็นนายงานสำหรับการตัดถนนสายใหม่ พร้อมทั้งก่อสร้างตึกทั้งสองฟากของถนน[54] ส่วนตอนนอกนั้น ในจดหมายเหตุของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ กล่าวว่า ชาวยุโรปที่เข้ามาอยู่ที่กรุงเทพมหานครไม่มีถนนหนทางที่จะขี่รถม้าไปเที่ยว พากันเจ็บไข้เนืองๆ กงสุลต่างประเทศจึงพากันเข้าชื่อทำเรื่องถวาย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระกลาโหมเป็นแม่กอง พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง เป็นนายงานตัดถนน[55] ถนนเจริญกรุงในเวลานั้นถือได้ว่าเป็นถนนขนาดใหญ่ของพระนคร มีความยาวถึง 4 ศอก เมื่อสร้างถนนเสร็จใหม่ๆ นั้น ยังไม่ได้พระราชทานนาม จึงเรียกกันทั่วไปว่า “นิวโรด” (New Road) ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามถนนนี้ว่า “ถนนเจริญกรุง” ซึ่งมีความหมายถึงความเจริญรุ่งเรืองของพระนคร[56]

สำหรับศาสนสถานสำคัญบนเส้นทางถนนเจริญกรุง ได้แก่

วัดคณิกาผล หรือที่เรียกว่า วัดใหม่ยายแฟง ตั้งอยู่บนถนนพลับพลาไชย ตรงกันข้ามกับโรงพักพลับพลาไชย สร้างขึ้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 โดยคุณยายแฟงเป็นผู้สร้าง จากจารึกที่รูปหล่อของคุณยายแฟงระบุว่า สร้างเมื่อปี พ.ศ. 2376 เมื่อแรกสร้างมีชื่อว่าวัดอำแดงแฟง ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนชื่อเป็นวัดคณิกาผล วัดแห่งนี้ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ. 2518 เขตวิสุงคามสีมากว้าง 15 เมตร ยาว 30 เมตร และได้ผูกพัทธสีมาเมื่อวันที่ 11 กันยายน พ.ศ. 2525[57]

---

[54] เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, **พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 4 เล่ม 2 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์** (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504), หน้า 29-30.

[55] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 6.

[56] กนกวลี ชูชัยยะ, **พจนานุกรมวิสามานยนามไทย: วัด วัง ถนน สะพาน ป้อม**, หน้า 43-44.

[57] กรมการศาสนา, **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 2** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2527), หน้า 37.

วัดคณิกาผล เดิมมีพระเจดีย์ทรงระฆังตั้งอยู่ด้านหน้าพระอุโบสถ (ภาพซ้าย)
เจดีย์วัดกันมาตุยารามในอดีต (ภาพขวา)
(ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

วัดกันมาตุยาราม ตั้งอยู่บนถนนมังกร สร้างขึ้นเมื่อราวปี พ.ศ. 2407 โดยคุณแม่กลีบ สาครวาสี ซึ่งได้ถวายสวนดอกไม้ของตนเพื่อสร้างเป็นวัด ต่อมาพระดรุณรักษา (กัน สาครวาสี) ผู้เป็นบุตร ได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 สันนิษฐานว่า เมื่อคุณแม่กลีบสร้างวัดขึ้นแล้ว ได้น้อมเกล้าฯ ถวายเพื่อขอพระราชทานนามวัด จึงโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามว่า วัดกันมาตุยาราม แปลว่าอารามของมารดานายกัน คือ พระดรุณรักษา นั่นเอง วัดแห่งนี้ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2407

พระอุโบสถของวัดด้านในมีจิตรกรรมฝาผนัง เป็นภาพพุทธประวัติฝีมือขรัวอินโข่ง เหนือหน้าต่างมีช่องประดิษฐานพระพุทธรูป บานประตูด้านในมีรูปอกัปปิยมังสะ 10 ชนิด ประตูหลังมีภาพผลไม้ที่ใช้ทำน้ำอัฐบานได้[58] ปัจจุบันวัดกันมาตุยารามได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานแล้ว

[58] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 21.

พระอุโบสถวัดพระพิเรนทร์ในปัจจุบัน

วัดพระพิเรนทร์ ตั้งอยู่บนถนนวรจักร ใกล้กับย่านวรจักร แหล่งขายสินค้าอะไหล่รถเครื่องใช้ไฟฟ้า วัดพระพิเรนทร์เป็นวัดโบราณ สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย ไม่ปรากฏว่าใครเป็นผู้สร้างและมีนามวัดอย่างไรเมื่อแรกสร้าง ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ราวปี พ.ศ. 2379 พระพิเรนทรเทพ (ขำ ณ ราชสีมา) เจ้ากรมพระตำรวจ บุตรเจ้าพระยานครราชสีมา (ทองอินทร์ ณ ราชสีมา) ได้ทำการบูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะต่างๆ ของวัดเป็นจำนวนมาก

วัดนี้จึงได้ชื่อว่า “วัดขำเขมการาม” ต่อมาในปี พ.ศ. 2411 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงแปลงชื่อเป็น “วัดขำโคราช” และใช้ชื่อนี้เรื่อยมาจนถึง พ.ศ. 2430 จึงได้ชื่อใหม่ว่า วัดพระพิเรนทร์ ตามบรรดาศักดิ์ของผู้บูรณปฏิสังขรณ์ และปีเดียวกันนั้น วัดพระพิเรนทร์ก็ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา[59]

วัดชัยชนะสงคราม ตั้งอยู่บนถนนจักรวรรดิ ในย่านคลองถม วัดแห่งนี้สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 เมื่อปี พ.ศ. 2391 โดยเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) สมุหนายกและแม่ทัพใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นผู้สร้าง หลังจากท่านเป็นแม่ทัพไปรบกับญวนและเขมร มีชัยชนะกลับมา จึงมีจิตศรัทธาและยกที่ดิน รวมไปถึงบ้านของท่านถวายเป็นวัด ตั้งชื่อว่า “วัดชัยชนะสงคราม” เพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งความมีชัยชนะสงครามครั้งนั้น และได้ก่อสร้างอุโบสถ วิหาร ศาลาการเปรียญ กุฏิสงฆ์ และอาคารอื่นๆ เป็นตึกทั้งหมด ชาวบ้านจึงเรียกว่า “วัดตึก” มาจนถึงทุกวันนี้

วัดชัยชนะสงครามได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อวันที่ 31 มีนาคม พ.ศ. 2502 และได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดสามัญ เมื่อวันที่ 20 พฤศจิกายน พ.ศ. 2521 พระประธานในพระอุโบสถ ขนาดหน้าตักกว้าง 3 ศอกเศษ มีพระนามว่า “พระพุทธสิงหมุนินทร์ธรรมบดินทร์โลกนาถเทวนรชาติอภิปูชนีย์”[60]

วัดมังกรกมลาวาส หรือวัดเล่งเน่ยยี่ ตั้งอยู่บนถนนเจริญกรุง ระหว่างซอยเจริญกรุง 19 กับเจริญกรุง 21 สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2414 โดยพระอาจารย์สกเห็ง พระภิกษุชาวจีนที่เดินทางมาเผยแผ่พุทธศาสนานิกายมหายานและนิกายเซนในประเทศไทย เมื่อปี พ.ศ. 2405

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานที่ดินจำนวน 4 ไร่ และรับสั่งให้พระยาหลิวเจี้ยชิง ผู้มีเชื้อสายจีน เป็นแม่กองดำเนินงานก่อสร้าง ซึ่งช่างก่อสร้างและสิ่งก่อสร้างส่วนมากมาจากประเทศจีน อาคารเป็นลักษณะประยุกต์ที่นำแบบอย่างมาจากวัดภาคใต้ของจีน สร้างแล้วเสร็จเมื่อปี พ.ศ. 2414

---

[59] กรมการศาสนา, **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 2**, หน้า 202-203.

[60] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 317-318.

ชาวจีนที่อาศัยอยู่ในย่านเยาวราช นิยมไปทำบุญไหว้พระที่วัดมังกรกมลาวาส
(ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

คำว่า “เล่ง” เป็นภาษาจีนแต้จิ๋ว แปลว่า มังกร “เน่ย” แปลว่า ดอกบัว คำว่า “ยี่” แปลว่า วัด

ในปี พ.ศ. 2497 พระคณาจารย์จีนธรรมสมาธิวัตร (โพธิ์แจ้ง) ได้ย้ายมาครองวัดแห่งนี้ จึงทำการบูรณปฏิสังขรณ์อาคารเก่า ในปี พ.ศ. 2509 มีการใช้กระเบื้องโมเสกติดผนังทั้งภายนอกและภายใน ในสมัยเจ้าอาวาสองค์ถัดมา คือ คณาจารย์จีนธรรมคณาธิการ (เย็นเจี่ยว) พิจารณาเห็นว่าสภาพหน้าวัดเริ่มทรุดโทรม อีกทั้งพื้นที่ยังถูกล้อมด้วยอาคารเอกชนที่สร้างขึ้นสูงและบดบังวัด จึงได้สร้างอาคารด้านหน้าเป็นตึก 9 ชั้น เพื่อให้สูงกว่าอาคารเอกชนและเพื่อความสง่างามของวัด โดยเริ่มสร้างเมื่อปี พ.ศ. 2516 ภายใต้การควบคุมของกองวิศวกรรมยุทธโยธา กองทัพบก ใช้เวลาสร้าง 2 ปี 4 เดือน ให้ชื่อว่า “ตึกพิพิธภัณฑ์วัตถุธรรม”[61]

[61] ต้วน ลี่ เซิง และบุญยิ่ง ไร่สุขสิริ, **ความเป็นมาของวัดจีนและศาลเจ้าจีนในประเทศไทย**, หน้า 67-70.

ทางเข้าวัดมังกรกมลาวาสในปัจจุบัน

พระประธานของวัดภายในพระอุโบสถ คือ พระศากยมุนีพุทธเจ้า พระอมิตาภพุทธเจ้า พระไภษัชยคุรุพุทธเจ้า

วัดมังกรกมลาวาสหรือวัดเล่งเน่ยยี่ ถือเป็นวัดสำคัญของชาวไทยเชื้อสายจีน ภายในมีวิหารท้าวจตุโลกบาล มีเทพเจ้า 4 องค์ในชุดนักรบจีน เป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไปว่า "ซี้ไต๋เทียงอ้วง" เทพเจ้าปกปักรักษาคุ้มครองทั้ง 4 ทิศ และมีอุโบสถเป็นที่ประดิษฐานของพระศากยมุนีพุทธเจ้า พระอมิตภะพุทธเจ้า และพระไภษัชยคุรุพุทธเจ้า เรียก "ซำป้อหุกโจ้ว" พร้อมพระอรหันต์ 18 พระองค์ เรียก "จับโป๊ยหล่อหั่ง" นอกจากนั้นยังมีเทพเจ้าองค์ต่างๆ เช่น "ไท้ส่วยเอี๊ยะ" เทพคุ้มครองดวงชะตา โชคลาภ "หั่วท้อเซียงซือกง" เทพแห่งยา อันมีผู้นับถือมาก และมีที่โต๊ยยาหรือเสี่ยงทำนายโรคเพื่อรับสูตรปรุงยา "ไฉ่ซิ้งเอี๊ยะ" เทพเจ้าแห่งโชคลาภ "ปู๊กุ่ยโจ้ว" พระเมตไตรยโพธิสัตว์ มีลักษณะคล้ายพระสังกัจจายน์ มีผู้นิยมไปลูบท้องขอพร โชคลาภ "กวนอิมผู่สัก" เจ้าแม่กวนอิม "แป๊งกง" "แป๊ะม่า" อยู่บริเวณใกล้ห้องยา

วัดโหย่คั้นตื่อ หรือวัดมงคลสมาคม ตั้งอยู่บนถนนแปลงนาม ประวัติจากอนัมนิกายแห่งประเทศไทยระบุว่า เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2316 ได้เกิดกบฏขึ้นที่เมืองเว้ ประเทศเวียดนาม ราชวงศ์ของเวียดนามได้เดินทางมายังประเทศไทยพร้อมกับพระสงฆ์จำนวนหนึ่ง จนเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2319 สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้โปรดเกล้าฯ ให้รับไว้ และพระราชทานที่ดินให้พวกญวนตั้งบ้านเรือนอยู่นอกพระนครทางฝั่งตะวันออก บริเวณถนนพาหุรัดในปัจจุบัน[62] วัดญวนที่สร้างขึ้นเมื่อแรกตั้งบ้านเรือนที่บริเวณบ้านหม้อมีจำนวน 2 วัด คือวัดกัมโล่วยี่ (วัดทิพยวารีวิหาร) และวัดโหย่คั้นตื่อ (วัดมงคลสมาคม)[63]

วัดมงคลสมาคม เดิมตั้งอยู่ที่บ้านญวนหลังวังบูรพาภิรมย์ เมื่อจะตัดถนนพาหุรัด ปรากฏว่าวัดอยู่ในแนวถนน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้ทำผาติกรรมอย่างวัดไทย คือพระราชทานที่ดินและให้สร้างวัดขึ้นใหม่ที่ริมถนนแปลงนาม แลกกับที่ดินของวัดเดิม วัดจึงย้ายไปตั้งบนถนนแปลงนามจนถึงปัจจุบัน

วัดย่งฮกยี่ หรือวัดบำเพ็ญจีนพรต ตั้งอยู่ในซอยเยาวราช 8 จากประวัติในหนังสือ *ประวัติคณะสงฆ์จีนนิกาย* รวบรวมโดยพระอาจารย์จีนธรรมคณาธิการ (เย็นเจี่ยว) ระบุว่า วัดนี้แต่เดิมเป็นศาลเจ้าชื่อ "ย่งฮกอำ" สร้างขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2338 ต่อมาพระอาจารย์สกเห็งได้ปฏิสังขรณ์ศาลพระอวโลกิเตศวร และเปลี่ยนชื่อเป็น "ย่งฮกยี่" เมื่อปี พ.ศ. 2430 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานชื่อวัดว่า "วัดบำเพ็ญจีนพรต" ถือเป็นวัดจีนนิกายแห่งแรกในประเทศไทย อย่างไรก็ตาม ประวัติจากอนัมนิกายแห่งประเทศไทยกลับระบุว่า เดิมวัดย่งฮกยี่หรือวัดบำเพ็ญจีนพรตนี้ เป็นวัดที่สร้างขึ้นในอนัมนิกาย โดยใช้ชื่อว่า วัดหยิบเพ๊อกตื่อ ต่อมาภายหลังจึงได้เปลี่ยนไปเป็นวัดในการปกครองของพระจีน[64]

---

[62] พระครูคณานัมสมณาจารย์, **ประวัติพระสงฆ์อนัมนิกายในราชอาณาจักรไทย และประวัติความเป็นมาของชนเชื้อชาติญวนในสมัยต้นรัตนโกสินทร์** (ธนบุรี: โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, 2511), หน้า 1.

[63] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 5-6.

[64] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 7.

วัดบำเพ็ญจีนพรตหรือวัดย่งฮกยี่ เดิมเป็นของอนัมนิกาย ปัจจุบันอยู่ในการปกครองของคณะสงฆ์จีนนิกาย

วัดซักต๊าฮึงเกวิ๊กโผเพื๊อกตื่อ หรือวัดกุศลสมาคร ตั้งอยู่ในซอยกุศลสามัคคี ถนนราชวงศ์ เป็นวัดอนัมนิกายชุดที่ 4 ที่สร้างขึ้นในประเทศไทย โดยพ่อค้าชาวจีนและญวนเป็นผู้รวบรวมเงินก่อสร้าง วัดที่สร้างขึ้นพร้อมกันกับวัดกุศลสมาครประกอบด้วยวัดหยิบเพื๊อกตื่อ (วัดบำเพ็ญจีนพรต) วัดตี๊หง่านตื่อ (วัดชัยภูมิการาม) และวัดตื้อเต้ตื่อ (วัดโลกานุเคราะห์)[65] วัดนี้เรียกกันโดยทั่วไปว่า วัดญวน

ด้านหน้าอุโบสถวัดซักต๊าฮึงเกวิ๊กโผเพื๊อกตื่อ (ภาพซ้าย)
ภายในอุโบสถประดิษฐานพระศรีศากยมุนีเส็กเกียยู่ไล (พระยู่ไล) และพระโพธิสัตว์ (ภาพขวา)

[65] **เรื่องเดียวกัน.**

ศาลเจ้าแม่กวนอิม ตั้งอยู่ในบริเวณโรงพยาบาลเทียนฟ้ามูลนิธิบนถนนเยาวราช ตามประวัติกล่าวว่า ก่อนที่ประเทศจีนจะเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองนั้น ได้มีการลำเลียงองค์พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร (กวนอิม) จากจีนแผ่นดินใหญ่มายังฮ่องกง และต่อมาได้ลำเลียงมาเก็บรักษาไว้ที่บ้านคหบดีคนหนึ่งในประเทศไทย เมื่อนายจุลินทร์ ล่ำซำ ประธานกรรมการโรงพยาบาลเทียนฟ้ามูลนิธิเดิมสมัยที่ 45-46 (ช่วงปี พ.ศ. 2500-2503) ได้ทราบข่าวนี้ จึงติดต่อคหบดีท่านนั้นเพื่ออัญเชิญองค์พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร (กวนอิม) มาประดิษฐาน ณ โรงพยาบาลเทียนฟ้ามูลนิธิ เพื่อสักการบูชา ถือเป็น 1 ใน 3 สิ่งล้ำค่าของโรงพยาบาลเทียนฟ้ามูลนิธิ[66]

เจ้าแม่กวนอิม (พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร) ปางประทานพร ประดิษฐานเป็นองค์ประธาน ทำด้วยไม้จันทน์แกะสลัก รูปแบบศิลปะราชวงศ์ถัง แต่สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยของราชวงศ์ซ่ง (ประมาณ 800-900 ปีก่อน) และอัญเชิญมาจากประเทศจีนเมื่อปี พ.ศ. 2501

ศาลเจ้าหน่ำไฮ้กวนอิมเนี้ยะ ตั้งอยู่ที่ถนนพลับพลาไชย ใกล้กับอาคารป่อเต็กตึ๊ง (ป่าเต็กตึ๊ก) ที่กำแพงด้านทิศเหนือของศาล มีป้ายจารึกบุรพาจารย์ที่สร้างศาลนี้ ระบุว่าสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2487

---

[66] **3 สิ่งล้ำค่าแห่งโรงพยาบาลเทียนฟ้ามูลนิธิ**, ที่มา: www.thianfah.com/ index.php? langtype=th&pageid=th_5

ศาลเจ้าหลีตีเมี้ยว ตั้งอยู่ที่ถนนพลับพลาไชย สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2445 โดยกลุ่มชาวจีนที่อพยพเข้ามาในประเทศไทย นำโดยนายจื่อถิ่น แซ่ฉี ซึ่งได้รับสัมปทานในการสร้างรถไฟสายใต้ แต่ประสบปัญหาเรื่องไข้ป่าและไข้ทรพิษระบาด ทำให้ไม่สามารถดำเนินการก่อสร้างได้ นายจื่อถิ่นจึงได้ระลึกถึงเทพเจ้าหลีตี และได้บนบานขอพรจากท่าน รวมทั้งได้ขอตำรับยามารักษาคนจนหาย ทำให้สามารถดำเนินการสร้างรางรถไฟได้จนสำเร็จ จากนั้นจึงได้ร่วมกับนายเมี้ยวเหงี่ยน แซ่หงื่อ และนายกวงแซ่หลิว ชาวจีนแคะ สร้างศาลเจ้าแห่งนี้เพื่อประดิษฐานเทพหลีตีขึ้นด้วยเงินบริจาคจากชาวจีนแคะอีกหลายท่าน

ซุ้มประตูทางเข้าศาลเจ้าหลีตีเมี้ยว

ภายในอาคารศาลชั้น 2 ประดิษฐานองค์หลีไทตี้เป็นประธาน
ส่วนซ้ายขวาของห้องโถงเป็นที่ประทับองค์เทพและพระอรหันต์

ต่อมาในปี พ.ศ. 2531 ศาลเจ้าหลีตีเมี้ยวถูกไฟไหม้ สมาคมจีนแคะจึงดำเนินการก่อสร้างขึ้นใหม่จนแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2535 ศาลเจ้าแห่งใหม่นี้มีลักษณะของการผสมผสานระหว่างพระราชวังกับศาลเจ้าจีน ประตูใหญ่เป็นแบบซุ้มอนุสาวรีย์ หลังคามุงกระเบื้อง ประดับด้วยปูนปั้นรูปมังกรคู่หันหน้าเข้าหากัน เหนือประตูมีป้ายตัวอักษรเขียนว่า หลีตีเมี้ยว (ศาลเจ้าหลื่อตี้เบี่ย)[67]

ศาลเจ้าไต้ฮงกง ตั้งอยู่บนถนนพลับพลาไชย ประวัติของศาลเจ้าแห่งนี้เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2440 เมื่อชาวจีนคนหนึ่งชื่อหม่าหย่วน ซึ่งอพยพมาจากมณฑลกวางตุ้ง พร้อมกับนำรูปเคารพของหลวงปู่ไต้ฮงกงติดตัวมาด้วย โดยในช่วงเดือนแรกหลังจากมาถึงประเทศไทย นายหม่าหย่วนได้นำรูปเคารพมาประดิษฐานไว้ที่ร้านย่งซุ่นเฮียง ชาวจีนในละแวกนั้นเมื่อทราบข่าวก็พากันมาเคารพกราบไหว้เป็นจำนวนมาก จนร้านย่งซุ่นเฮียงเกิดความคับแคบ จึงได้นำรูปเคารพหลวงปู่ไต้ฮงกงไปไว้ที่ด้านหลังโรงงิ้วเจิ้นหนาน ถนนเจริญกรุง ซึ่งขณะนั้นเกิดโรคอหิวาตกโรคระบาด ผู้คนที่มากราบไหว้หลวงปู่แล้วหายจากโรค จึงพากันบริจาคโลงศพ และซื้อที่ดินวัดดอน ยานนาวา เพื่อจัดเป็นสุสานฝังศพไม่มีญาติ พร้อมกับได้ก่อตั้งมูลนิธิป่อเต็กตึ๊งขึ้นเป็นครั้งแรก เมื่อมีการตั้งศาลท่านป่อเต็กตึ๊งขึ้นบริเวณนั้น จึงย้ายหลวงปู่ไต้ฮงกงไปตั้ง ณ ที่ดังกล่าว และการทำบุญโลงศพได้เกิดขึ้นครั้งแรก ณ ที่แห่งนี้

ต่อมาในปี พ.ศ. 2453 พระอนุวัตน์ราชนิยม (ฮง เตชะวณิช) ได้เป็นประธานออกเรี่ยไรเงินจากพ่อค้าชาวจีน เพื่อซื้อที่ดินบริเวณถนนพลับพลาไชยก่อสร้างศาลเจ้าหลวงปู่ไต้ฮงกงขึ้นเป็นการถาวร และตั้งที่ทำการของมูลนิธิป่อเต็กตึ๊งขึ้นในบริเวณเดียวกัน ปัจจุบันศาลเจ้าไต้ฮงกงจึงเป็นที่นับถืออย่างมากของชาวไทยเชื้อสายจีนและชาวไทย โดยเฉพาะผู้ที่ต้องการมาทำบุญบริจาคโลงศพ

ภายในศาลเจ้า จากประตูใหญ่จะมีลานแท่นบูชา กระถางธูป และทีกง ผ่านลานเข้าไปเป็นประตูทาสีแดง เหนือประตูมีป้ายอักษรจีนว่าป่อเต็กตึ๊ง ภายในประตูเป็นที่สำหรับเจ้าหน้าที่ของป่อเต็กตึ๊งรับบริจาคเงินและสิ่งของ และที่ทำการของฝ่ายพิธีกรรม ส่วนบริเวณด้านในสุดของศาลเป็นที่ตั้งรูปปั้นหลวงปู่ไต้ฮงกง[68]

---

[67] ต้วน ลี่ เซิง และบุญยิ่ง ไร่สุขสิริ, **ความเป็นมาของวัดจีนและศาลเจ้าจีนในประเทศไทย**, หน้า 85-87.

[68] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 71-76.

รูปพ่อปู่ยี่กอฮงหรือพระอนุวัฒน์ราชนิยมภายในศาลเจ้าไต้ฮงกง

ทุกๆ วันจะมีผู้ศรัทธามากราบไหว้หลวงปู่ไต้ฮงกง

ศาลเจ้าต้นไทร ตั้งอยู่บนชั้น 4 ของอาคารจอดรถร้านเท็กซัสสุกี้ ถนนผดุงด้าว จากการสัมภาษณ์ผู้ดูแลศาลเจ้าซึ่งเป็นครอบครัวที่สืบทอดประเพณีนี้มา ทำให้ทราบว่าแต่เดิมศาลเจ้าแห่งนี้อยู่ด้านล่าง ไม่ทราบว่าย้ายขึ้นมาตั้งบนชั้น 4 ตั้งแต่เมื่อใด ปัจจุบันศาลเจ้าต้นไทรจะเปิดเฉพาะวันที่มีงานเท่านั้น เนื่องจากศาลเจ้าอยู่บนอาคารสูง และผู้ที่มาไหว้ศาลส่วนมากเป็นผู้สูงอายุ จึงไม่สามารถมาไหว้ศาลทุกวันได้[69]

ศาลเจ้าต้นไทร ตั้งอยู่ชั้นบนอาคารจอดรถร้านเท็กซัสสุกี้

ศาลเจ้าเล่าปึงเถ่ากง หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ศาลเจ้าเลี้ยงเป็ด ตั้งอยู่ที่ถนนเจริญกรุงบริเวณหลังตึกแถว ซึ่งปัจจุบันกำลังก่อสร้างสถานีวัดมังกร มีทางเข้าศาลเจ้าที่ต้องเดินเข้าทางตึกแถว ไม่ทราบประวัติความเป็นมาแน่ชัด

[69] ผู้ดูแลศาลเจ้าต้นไทร, สัมภาษณ์, 21 มิถุนายน 2557.

ทางเข้าด้านหน้าของศาลเจ้ากวางตุ้ง

ศาลเจ้ากวางตุ้ง (กงจิ้งถัง) ตั้งอยู่ภายในสมาคมกว๋องสิวแห่งประเทศไทย ถนนเจริญกรุง สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2423 ในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยกลุ่มชาวจีนกวางตุ้งที่อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งในเมืองไทย ศาลเจ้าแห่งนี้เกิดขึ้นพร้อมๆ กับการก่อตั้งสมาคมกว๋องสิวปิดโส่ย (หมายถึงที่ชุมนุมของชาวกวางตุ้ง) และถือเป็นศูนย์กลางของชาวจีนกวางตุ้งในเมืองไทย เช่นเดียวกับสมาคมชาวจีนกลุ่มอื่นๆ ที่นิยมก่อตั้งสมาคมขึ้นพร้อมกับศาลเจ้า

ศาลเจ้ากวางตุ้งได้รับเงินทุนในการสร้างจากเงินบริจาคที่รวบรวมจากชาวจีนกวางตุ้งในไทย โดยบุคคลผู้มีบทบาทในการก่อตั้งศาลและสมาคม ได้แก่ หว่องจนเฮ๊ง ที่เข้ามาสืบทอดกิจการร้านไหว่ก๋องถ่องต่อจากลุง โดยท่านผู้นี้ได้เดินทางไปยังประเทศจีนเพื่อซื้อวัสดุก่อสร้างและเครื่องประดับศาลเจ้า เช่น สิงโตหิน มังกรดินเผา กระเบื้องมุงหลังคา เป็นต้น[70]

[70] กุลศิริ อรุณภาคย์, **ศาลเจ้า ศาลจีน ในกรุงเทพฯ**, หน้า 60-61.

ศาลเจ้าเล่งบ๊วยเอี๊ยะ

ศาลเจ้าเล่งบ๊วยเอี๊ยะ ตั้งอยู่ภายในซอยอิสรานุภาพ ถนนเจริญกรุง สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยอยุธยา เนื่องจากมีจารึกระบุปีที่ก่อสร้างไว้ตามปีศักราชของจีน ตรงกับปี พ.ศ. 2201 ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เชื่อกันว่าเป็นศาลเจ้าที่เก่าแก่ที่สุดในประเทศไทย มีลักษณะเป็นอาคารแบบศาลเจ้าภูเขาของจีน ภายในตั้งรูปบูชาเล่งบ๊วยเอี๊ยะและภรรยา ภายในศาลมีแผ่นป้ายซึ่งเขียนในสมัยจักรพรรดิกวางซี และป้ายที่เขียนขึ้นในราชวงศ์หมิงซึ่งเก่าแก่กว่า นอกจากนั้นยังมีระฆังที่จารึกไว้ว่า *คนซื่อ เฉิน ไท จื้อ* สร้างขึ้นสำหรับศาลเจ้าเล่งบ๊วยเอี๊ยะ ศาลเจ้าแห่งนี้มีความเกี่ยวข้องกับชุมชนเล่งบ๊วยเอี๊ยะ ในซอยอิสรานุภาพ ซึ่งเป็นตลาดเก่าแก่ที่สุดแห่งหนึ่งของเยาวราช[71]

[71] ต้วน ลี่ เซิง และบุญยิ่ง ไร่สุขสิริ, **ความเป็นมาของวัดจีนและศาลเจ้าจีนในประเทศไทย**, หน้า 88-90.

ศาลเจ้าอาม้าเก็ง ตั้งอยู่ที่ถนนเจริญกรุง 12 หลังโรงแรมแกรนด์ไชน่า บนชั้น 2 ของตึกแถว ในย่านคลองถม ไม่ทราบประวัติความเป็นมาแน่ชัด แต่จาก *แผนที่บริเวณไฟไหม้ที่ศาลเจ้าอาม้าเกง หลังวัดตึก* ระบุวันที่ 20 เมษายน พ.ศ. 2463 ได้ปรากฏแนวขอบเขตของศาลเจ้า[72] จึงทำให้ทราบว่า ศาลเจ้านี้น่าจะมีความเก่าแก่และอยู่มาอย่างน้อยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 ศาลเจ้าอาม้าเก็งมีเจ้าแม่ทับทิม (เจ้าแม่แห่งสวรรค์) เป็นเทพประธาน โดยอัญเชิญมาจากประเทศจีน เชื่อกันว่าเจ้าแม่ทับทิมเป็นผู้คุ้มครองการเดินทาง ปราศจากโรคภัย การงานเจริญก้าวหน้า

ศาลเจ้าอาม้าเก็งในปัจจุบัน

[72] สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, **แผนที่กรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล**, ผจ. ร.6 น/450. "แผนที่บริเวณไฟไหม้ที่ศาลเจ้าอาม้าเกงหลังวัดตึก", 20 เมษายน 2463.

ศาลเจ้าในซอยเจริญกรุง 13 เป็นศาลเจ้าขนาดเล็กและไม่มีชื่อ ตั้งอยู่ติดกับอาคารพาณิชย์ในซอยเจริญกรุง 13 จากการสอบถามผู้คนบริเวณนั้น ปรากฏว่าไม่มีใครทราบถึงประวัติของศาลเจ้าแน่ชัด

ศาลเจ้าในเวิ้งนาครเขษม เป็นศาลเจ้าขนาดเล็กในซอยนครเกษม 5 ซึ่งในบริเวณศาลเจ้ามีต้นโพธิ์ขนาดใหญ่ด้วย ไม่ทราบประวัติความเป็นมาของศาลอย่างแน่ชัด

ศาลเจ้าพ่อหนูแดง เป็นศาลเจ้าขนาดเล็กบริเวณด้านข้างของตลาดปีระกา โดยมีบันไดขึ้นไปยังตัวศาล ไม่ทราบประวัติความเป็นมาของศาล

สถานที่สำคัญอื่นๆ แถบย่านเจริญกรุง ได้แก่

สถานีตำรวจนครบาลพลับพลาไชย 1 และพลับพลาไชย 2 สถานีตำรวจนครบาลพลับพลาไชย 1 เดิมมีชื่อว่า "สถานีตำรวจนครบาลป้อมปราบ" ตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2470 โดยที่ทำการตั้งอยู่บริเวณสามแยกถนนเจริญกรุง ต่อมาในปี พ.ศ. 2482 อาคารที่ทำการถูกเพลิงไหม้เสียหาย จึงย้ายไปใช้อาคารกองดับเพลิง หลังสถานีตำรวจนครบาลสามแยกเป็นที่ทำการชั่วคราว และปีเดียวกันได้มีการก่อสร้างอาคารที่ทำการใหม่ของสถานีตำรวจนครบาลป้อมปราบ ในที่ดินของพระอนุวัฒน์ราชนิยม (ฮง เตชะวณิช) จนกระทั่งแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2484[73]

สถานีตำรวจแห่งนี้มีการเปลี่ยนแปลงชื่อและที่ตั้งมาหลายครั้ง โดยในปี พ.ศ. 2484 ได้มีการยุบสถานีตำรวจนครบาลป้อมปราบ สามแยก และสามยอดรวมกัน เรียกว่า "สถานีตำรวจนครบาลกลาง"[74] จากนั้นในปี พ.ศ. 2488 ได้มีการแบ่งอีกครั้งเป็นสถานีตำรวจนครบาลกลางเขต 1 และเขต 2[75] ต่อมาในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2491 สถานีตำรวจนครบาลกลางเขต 1 ได้เปลี่ยนชื่อเป็น "สถานีตำรวจนครบาลกลาง"[76] และเปลี่ยนเป็น "สถานีตำรวจนครบาลพลับพลาไชย" ในเดือนสิงหาคมปีเดียวกัน[77] และได้ย้ายที่ตั้งของสถานีกลับไปยังบริเวณสามแยกดังเดิม จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2499 เมื่อมีการย้ายสถานีตำรวจนครบาลสามแยกไปรวมกับสถานีตำรวจนครบาลพลับพลาไชย สถานีตำรวจนครบาลพลับพลาไชยจึงเปลี่ยนชื่ออีกครั้งเป็น "สถานีตำรวจนครบาลพลับพลาไชย เขต 1"[78] โดยที่ทำการของสถานีตำรวจทั้ง 2 แห่งตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกัน คือเลขที่ 447 ถนนพลับพลาไชย

---

[73] **"ประวัติความเป็นมา"**, ที่มา: www.plubpla1.blogspot.com/2012/06/blog-post_1732.html

[74] **เรื่องเดียวกัน**.

[75] "ประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่องแก้ไขกำหนดหน่วยงานและเขตต์รับผิดชอบของตำรวจนครบาล", **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 62**, ตอนที่ 71 ง (18 ธันวาคม 2488), หน้า 1937.

[76] "ประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่องกำหนดหน่วยงานและเขตต์รับผิดชอบของตำรวจนครบาล", **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 65**, ตอนที่ 11 ง (24 กุมภาพันธ์ 2491), หน้า 624-625.

[77] "ประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่องกำหนดหน่วยงาน เขตต์อำนาจและเขตต์พื้นที่ซึ่งต้องรับผิดชอบในราชการกรมตำรวจ", **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 65**, ตอนที่ 52 ง (7 กันยายน 2491), หน้า 2697.

[78] "ประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่อง กำหนดหน่วยงานเขตอำนาจการรับผิดชอบ และเขตพื้นที่การปกครองของหน่วยราชการในกรมตำรวจ (ฉบับที่ 2)", **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 73**, ตอนที่ 23 ง (20 มีนาคม 2499), หน้า 958.

ในปี พ.ศ. 2535 ได้มีการก่อสร้างอาคารสถานีตำรวจขึ้นใหม่แทนอาคารเดิมที่มีความแออัดและชำรุดทรุดโทรม โดยสร้างเป็นอาคารสำนักงานและที่พัก 13 ชั้น และอาคารจอดรถอีก 3 ชั้น แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2538[79] ต่อมาในปี พ.ศ. 2540 ได้มีการเปลี่ยนแปลงชื่อของสถานีตำรวจทั้งสองแห่งอีกครั้ง เป็นสถานีตำรวจนครบาลพลับพลาไชย 1 และพลับพลาไชย 2[80] และใช้ชื่อนี้มาจนถึงปัจจุบัน

ทำการไปรษณีย์ป้อมปราบ ตั้งอยู่บนถนนราชวงศ์ สร้างขึ้นเมื่อวันที่ 1 เมษายน ร.ศ. 126 (พ.ศ. 2450) ณ อาคารริมถนนเยาวราช ใต้ตรอกข้าวสาร ตำบลสำเพ็ง[81] (หรือบริเวณระหว่างถนนทรงวาดกับตรอกพระยาไพบูลย์)[82] เพื่ออำนวยความสะดวกในการรับฝากไปรษณียภัณฑ์และนำจ่ายไปรษณียภัณฑ์ต่างประเทศของชาวจีน[83] ที่ทำการไปรษณีย์ที่ 8 นี้มีการดำเนินงานโดยคนจีน ชื่อจีนเฮาตี๋เป็นผู้จัดการ ซึ่งคล้ายกับการดำเนินงานของที่ทำการไปรษณีย์จีนในสิงคโปร์[84]

ที่ทำการไปรษณีย์โทรเลขที่ 8 เมื่อคราวถูกระเบิดสมัยสงครามมหาเอเชียบูรพา

---

[79] **เรื่องเดียวกัน**.

[80] "ประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่อง กำหนดหน่วยงาน เขตอำนาจการรับผิดชอบ และเขตพื้นที่การปกครองของหน่วยราชการ ในสังกัดกองบัญชาการตำรวจนครบาล กรมตำรวจ พ.ศ. 2540", **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 114**, ตอนพิเศษ 35 ง (21 พฤษภาคม 2540), หน้า 51-52.

[81] "ประกาศกระทรวงโยธาธิการ แพนกไปรษณีย์โทรเลข", **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 24**, ตอนที่ 1 (7 เมษายน 126), หน้า 8.

[82] การสื่อสารแห่งประเทศไทย, **100 ปี การไปรษณีย์ไทย** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, 2526), หน้า 196.

[83] **เรื่องเดียวกัน**.

[84] สุชาดา ตันตสุรฤกษ์, **โพยก๊วน: การส่งเงินกลับประเทศโดยชาวจีนโพ้นทะเลในประเทศไทย** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532), หน้า 59.

ต่อมาที่ทำการฯ แห่งนี้ได้ย้ายมาอยู่ที่ตำบลป้อมปราบ และเมื่อกรมไปรษณีย์โทรเลขจัดตั้งที่ทำการไปรษณีย์โทรเลขศูนย์กลางจ่ายพลับพลาไชยขึ้นในปี พ.ศ. 2509 ที่ทำการฯ แห่งนี้จึงเปลี่ยนสถานะมาเป็นที่ทำการประเภทรับฝากในปัจจุบัน และเปลี่ยนชื่อเป็น "ที่ทำการไปรษณีย์ป้อมปราบ"[85]

อาคารเอส เอ บี (S.A.B.) ตั้งอยู่บริเวณหัวมุมถนนวรจักรตัดกับถนนเจริญกรุง เป็นที่ตั้งของห้างที่มีชื่อเสียงด้านการขายนาฬิกา ซึ่งก่อตั้งโดย Dr. Eugne Reytter แพทย์ประจำพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเปิดห้างในวันที่ 24 สิงหาคม พ.ศ. 2450 สำหรับชื่อ S.A.B. นั้นย่อมาจาก Societe AnonymeBelge pour le Commerce et l'Industrie au Siam (Belgian Company Limited for Trade and Industry in Siam)

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานบรรดาศักดิ์แก่ Dr. Eugne Reytter เป็นพระยาประเสริฐศาตรธำรง เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2455[86]

อาคารเอส เอ บี แห่งนี้ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานโดยกรมศิลปากร เมื่อปี พ.ศ. 2530[87] ปัจจุบันอาคารเอส เอ บี เป็นที่ตั้งสำนักงานของสำนักพิมพ์ซิงเสียนเยอะเป้า โดยมีสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์เป็นผู้ให้เช่าอาคาร

---

[85] การสื่อสารแห่งประเทศไทย, **100 ปี การไปรษณีย์ไทย**, หน้า 196.

[86] ส. พลายน้อย (นามแฝง). **ร้อยแปด (ที่) กรุงเทพฯ** (กรุงเทพฯ: สารคดี, 2546), หน้า 94.

[87] "ประกาศกรมศิลปากร เรื่องขึ้นทะเบียนโบราณสถาน", **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 114**, ตอนที่ 143 ง (28 กรกฎาคม 2530), หน้า 5239.

อาคารเอส เอ บี ในอดีตและปัจจุบัน

อาคารเอส อี ซี (S.E.C.) ตั้งอยู่ที่หัวมุมถนนวรจักรตัดกับถนนเจริญกรุง ตรงข้ามกับอาคารเอส เอ บี ไม่พบข้อมูลแน่ชัดว่าอาคารแห่งนี้สร้างขึ้นเมื่อใด ทราบแต่เพียงว่าเดิมเป็นที่ทำการของบริษัท สเปเชียล ลีเอนจิเนียริง จำกัด มีสถาปัตยกรรมแบบเดียวกันกับตึกเอส เอ บี อาคารเอส อี ซี ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานโดยกรมศิลปากร เมื่อปี พ.ศ. 2530[88] ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของธนาคารไทยพาณิชย์ สาขาเฉลิมนคร โดยเช่าอาคารจากสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์[89]

อาคารเอส อี ซี ในอดีต
(ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

---

[88] **เรื่องเดียวกัน**.

[89] กรมศิลปากร, **ทะเบียนโบราณสถานในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2535), หน้า 228.

ถนนสายสำคัญในพื้นที่

ถนนเยาวราช เป็นถนนที่สร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เมื่อปี พ.ศ. 2434 โดยอยู่ตรงกลางระหว่างถนนสำเพ็งกับถนนเจริญกรุง ดังปรากฏใน *ประกาศของกรมโยธาธิการ* ในสมัยนั้นว่า

"มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งให้กรมโยธาธิการสร้างถนนขึ้นใหม่สายหนึ่งแทรกลงในระหว่างกลางแห่งถนนเจริญกรุงแลถนนสามเพ็ง ตั้งแต่ป้อมมหาไชย ตัดไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ เข้าบรรจบถนนเจริญกรุงตรงสะพานวัดสามจีน โดยยาว 1,430 เมตร กว้าง 40 เมตร โดยโปรดเกล้าฯ พระราชทานชื่อว่าถนนเยาวราช"[90]

ถนนเยาวราชนี้ถือเป็นถนน 1 ใน 18 สายที่สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ขณะดำรงพระอิสริยยศพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการเสนอให้สร้าง เช่น ถนนจักรวรรดิ ถนนราชวงศ์ ถนนอนุวงศ์ เป็นต้น[91] โดยถนนเยาวราชเริ่มตั้งแต่คลองรอบกรุงตรงข้ามกับป้อมมหาไชย ตัดลงไปทางทิศใต้บรรจบกับถนนราชวงศ์ ซึ่งสร้างแยกจากถนนเจริญกรุงตรงไปฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณท่าราชวงศ์ในปัจจุบัน แต่เดิมสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ กราบบังคมทูลว่าจะตั้งชื่อถนนสายใหม่นี้ว่า "ถนนยุพราช" แต่ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามว่า "ถนนเยาวราช"

---

[90] ส. พลายน้อย (นามแฝง), **บางกอก**, หน้า 165.

[91] กนกวลี ชูชัยยะ, **พจนานุกรมวิสามานยนามไทย: วัด วัง ถนน สะพาน ป้อม**, หน้า 255-259.

ถนนเยาวราชในอดีต
(ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

การตัดถนนเยาวราชเกิดอุปสรรคหลายประการ เช่น ชาวตำบลตรอกเต๊าทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาว่ามีการตัดถนนผ่านที่ดินราษฎรอย่างไม่เป็นธรรม ทำให้ราษฎรไม่มีที่อยู่อาศัย และเจ้าของที่ดินที่ถนนตัดผ่านบางคนเรียกร้องค่าเวนคืนที่ดินในอัตราเท่ากับคนในบังคับต่างประเทศ[92] รวมทั้งการที่กระทรวงนครบาลไม่ยอมส่งมอบที่ดินให้เป็นสิทธิ์ของกระทรวงโยธาธิการเพื่อทำการตัดถนน จึงทำให้การตัดถนนเป็นไปอย่างล่าช้า และเป็นสาเหตุให้ถนนสายนี้มีลักษณะเป็นแนวคดเคี้ยวไปมาเพื่อหลบเขตที่ดินของราษฎร

ถนนเยาวราชในปัจจุบัน

นอกจากนี้ยังมีถนนที่เชื่อมระหว่างถนนเจริญกรุงกับถนนเยาวราช ซึ่งวางตัวขนานกันอีกหลายสาย บางสายตัดขึ้นเพื่อลดความแออัดของผู้คนที่อาศัยอยู่จนเกิดเหตุการณ์ไฟไหม้หลายต่อหลายครั้ง ปัจจุบันถนนที่เชื่อมต่อระหว่างถนนเจริญกรุงกับถนนเยาวราช เป็นที่ตั้งของร้านค้า ชุมชนและศาสนสถานสำคัญต่างๆ มากมาย ถนนที่เชื่อมระหว่างถนนเจริญกรุงกับถนนเยาวราชที่สำคัญ ได้แก่

[92] สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, **เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงโยธาธิการ**, ร.5 ยธ. 9/3. “เรื่องตัดถนนเยาวราช”, 17 มีนาคม 111-9 กรกฎาคม 119.

ถนนผดุงด้าว เป็นถนนสายสั้นๆ เริ่มต้นจากถนนเจริญกรุงไปบรรจบถนนพาดสาย แบ่งถนนออกเป็น 2 ตอน คือ ตอนระหว่างถนนเจริญกรุงกับถนนเยาวราช และตอนระหว่างถนนเยาวราชกับถนนพาดสาย ไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนว่าถนนผดุงด้าวตัดขึ้นเมื่อใด แต่จาก *แผนที่บริเวณเพลิงไหม้ที่ตำบลหน้าโรงหนังพัฒนากร ระหว่างถนนเจริญกรุงกับถนนเยาวราชในสมัยรัชกาลที่ 6* ซึ่งจะมีการตัดถนนสายใหม่ขึ้น พบว่าแนวถนนสายใหม่ดังกล่าวเป็นแนวเดียวกับถนนผดุงด้าวในปัจจุบัน จึงสันนิษฐานว่าถนนผดุงด้าวอาจจะตัดขึ้นในช่วงเวลานี้

ต่อมาในปี พ.ศ. 2475 กระทรวงมหาดไทยได้ขอพระราชทานชื่อถนนบางสายในจังหวัดพระนคร พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่า ชื่อถนนที่คิดขึ้นใหม่นี้ควรเป็นชื่อกลางๆ ในช่วงแรกกรมพระอาลักษณ์ได้พิจารณาตั้งชื่อถนนทั้ง 2 ส่วน แต่กระทรวงมหาดไทยเสนอว่าควรรวมเป็นชื่อถนนสายเดียวกัน กรมพระอาลักษณ์จึงพิจารณาชื่อให้สอดคล้องกับถนนอื่นๆ โดยรอบ ได้ 2 ชื่อ คือ *ถนนผดุงเผ่า* หรือ *ถนนผดุงด้าว* จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลือกนามถนนสายนี้ว่า ถนนผดุงด้าว[93]

ถนนแปลงนาม เป็นถนนที่ตัดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อปี พ.ศ. 2444 โดยปรากฏในพระราชหัตถเลขาที่พระราชทานไปยังพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย (ต่อมาคือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย) ว่า ทรงเก็บเงินที่เหลือทำถนนต่างๆ ได้เป็นเงิน 22,831 บาท และทรงคิดจะแก้ "ตรอกสุนัขเหน้า" ให้เป็นถนนเรียกว่า "ถนนแปลงนาม" *"ตามที่คนมันพึ่งอยากจะให้เปลี่ยนกันอยู่"* ดังนั้นชื่อของถนนแปลงนามจึงเปลี่ยนมาจากตรอกสุนัขเน่า[94] สอดคล้องกับที่ ส. พลายน้อย อธิบายไว้ว่า ถนนแปลงนามเป็นถนนที่เปลี่ยนชื่อมาจากตรอกสุนัขเน่า[95] แต่ทั้งนี้ใน *แผนที่บริเวณเพลิงไหม้ที่ตำบลหน้าโรงหนังพัฒนากร ระหว่างถนนเจริญกรุงกับถนนเยาวราช* แสดงถึงบริเวณถนนแปลงนามว่ามีทั้งถนนแปลงนามและตรอกสุนัขเน่าขนานกันอยู่ จึงเป็นข้อสันนิษฐานว่าถนนแปลงนามนี้ อาจตัดขึ้นมาใหม่ใกล้กับตรอกสุนัขเน่าเดิมก็ได้

---

[93] กนกวลี ชูชัยยะ, **พจนานุกรมวิสามานยนามไทย: วัด วัง ถนน สะพาน ป้อม**, หน้า 169.

[94] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 169.

[95] ส. พลายน้อย (นามแฝง), **บางกอก**, หน้า 157.

ถนนราชวงศ์ เริ่มต้นจากถนนเจริญกรุงที่สี่แยกเสือป่า ตัดถนนเยาวราช มาสิ้นสุดที่ท่าน้ำราชวงศ์ โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ตัดขึ้น[96] ถือเป็นถนนที่มีความสำคัญทางด้านการค้า เนื่องจากเชื่อมต่อกับท่าเรือราชวงศ์

ท่าเรือราชวงศ์ในปัจจุบัน ข้ามฟากไปยังท่าดินแดง ฝั่งธนบุรี ใกล้กันมีท่าเรือด่วนเจ้าพระยา

ถนนพลับพลาไชย เป็นถนนที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ตัดขึ้นในบริเวณสำเพ็งเช่นเดียวกับถนนเยาวราชและถนนราชวงศ์ ถนนพลับพลาไชยเป็นถนนที่มีแนวโค้งไปมา เนื่องจากเจ้าของตึกเม่งสูนที่ตั้งอยู่ตรงปากทางบริเวณถนนเจริญกรุง เป็นคนในบังคับบัญชาของฝรั่งเศส และไม่ยอมให้รัฐบาลตัดถนนผ่านที่ของตน รัฐบาลจึงต้องตัดถนนเลี่ยงออกไปและส่งผลให้ถนนพลับพลาไชยไม่เป็นเส้นตรง[97]

ถนนบริพัตร เริ่มต้นจากถนนเยาวราช เชิงสะพานภาณุพันธุ์ ตัดผ่านถนนเจริญกรุง ถนนหลวง ถนนบำรุงเมือง ไปบรรจบกับถนนราชดำเนินกลางบริเวณเชิงสะพานผ่านฟ้าลีลาศ ไม่ปรากฏหลักฐานว่าถนนสายนี้ตัดขึ้นเมื่อใด แต่สันนิษฐานว่าน่าจะตัดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เนื่องจากพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จ

---

[96] กนกวลี ชูชัยยะ, **พจนานุกรมวิสามานยนามไทย: วัด วัง ถนน สะพาน ป้อม**, หน้า 282-283.

[97] สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, **เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล**, ร.5 น.5.8/14. “เรื่องตัดถนนพลับพลาไชย”, 6 กันยายน 119-26 กันยายน 121.

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์เมื่อปี พ.ศ. 2445 ระบุถึงถนนสายหนึ่งที่เพิ่งตัดเสร็จ แต่ยังไม่มีชื่อ จึงทรงพระราชทานนามแก่ถนนสายใหม่นี้ว่า "ถนนบริพัตร" อันเป็นชื่อถนนที่เคยตั้งพระทัยไว้ว่าจะให้ใช้เรียกแทนถนนพลับพลาไชย[98]

สำหรับชื่อ ถนนบริพัตร สันนิษฐานว่ามาจากพระนามของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ถนนจักรวรรดิ ตัดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อปี พ.ศ. 2436[99] เริ่มต้นจากถนนเจริญกรุงที่สี่แยกเอส เอ บี ผ่านถนนเยาวราชและถนนอนุวงศ์ไปจนถึงริมแม่น้ำเจ้าพระยา โดยชื่อถนนมาจากชื่อวัดจักรวรรดิราชาวาสวรมหาวิหาร ที่ถนนเส้นนี้ตัดผ่าน

จากการศึกษาประวัติการก่อสร้างถนนสายนี้พบว่า แต่เดิมได้กำหนดให้แนวถนนไปจรดริมแม่น้ำเจ้าพระยา ในที่ดินของพระยาอนุชิตชาญไชย แต่พระยาอนุชิตชาญไชยไม่เต็มใจ กระทรวงนครบาลจึงแก้ไขแนวถนนเสียใหม่ ให้ตัดผ่านบ้านของหลวงไมตรีวานิช และบ้านของพระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง ทำให้แนวถนนต้องอ้อมเป็นอย่างมาก ต่อมาพระยาอนุชิตชาญไชยได้กราบบังคมทูลว่ายินดีให้ถนนตัดผ่านที่ดินได้ แต่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศร์วรฤทธิ์กราบบังคมทูลว่า การแก้แนวถนนจักรวรรดิให้ลงในพื้นที่ของพระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมืองนั้น เจ้าของเต็มใจที่จะออกเงินค่าทำถนน และยังซื้อดินของผู้อื่นที่ถนนต้องตัดผ่านทั้งหมดมาถวาย ทำให้รัฐบาลไม่ต้องเสียเงินทำถนนอีก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชดำริให้ตัดถนนจักรวรรดิตามแนวทางที่แก้ไขให้ไปลงในพื้นที่ของพระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมืองดังกล่าว[100]

---

[98] สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, **เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงโยธาธิการ**, ร.5 ยธ.9/83. "เรื่องชื่อคลองและถนน", 25 สิงหาคม 121-12 ธันวาคม 127.

[99] สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, **เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล**, ร.5 น.46.4/31. "เรื่องตัดถนนจักรวรรดิ", 12 มีนาคม 112-21 ตุลาคม 113.

[100] กนกวลี ชูชัยยะ, **พจนานุกรมวิสามานยนามไทย: วัด วัง ถนน สะพาน ป้อม**, หน้า 31-32.

ถนนที่ตัดขึ้นหลังจากเกิดเหตุเพลิงไหม้ที่ตำบลตรอกเต้าหู้

ในสมัยรัชกาลที่ 6 เกิดเหตุเพลิงไหม้ครั้งใหญ่ที่ถนนเจริญกรุงที่ตำบลตรอกเต้าหู้ ในวันที่ 3 กันยายน พ.ศ. 2464 เหตุเพลิงไหม้ครั้งนี้ทำให้ทรัพย์สินของประชาชนได้รับความเสียหายเป็นอย่างมาก เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวมีการอยู่อาศัยอย่างหนาแน่น และไม่มีถนนใหญ่เพียงพอที่จะใช้ป้องกันอันตราย อีกทั้งพื้นที่ยังไม่สะอาด เป็นแหล่งเพาะพันธุ์โรคภัยแก่ประชาชน กระทรวงนครบาลโดยกรมสุขาภิบาลจึงกราบบังคมทูลว่าควรตัดถนนผ่านละแวกนี้ เพื่อประโยชน์ในการสัญจรไปมา รักษาความสะอาดเรียบร้อย และช่วยป้องกันอันตรายได้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงนครบาลตัดใหม่ ได้แก่ ถนนยมราชสุขุม ถนนเสือป่า ถนนเจ้าคำรบ ถนนศรีธรรมาธิราช ถนนมังกร รวมทั้งขยายตรอกเต้าหู้[101]

ถนนมังกร เริ่มต้นจากถนนกรุงเกษมด้านทิศเหนือของวงเวียน 22 กรกฎาคม โค้งลงมาทางทิศใต้ตัดกับถนนพลับพลาไชย ถนนเจริญกรุง ถนนเยาวราช และบรรจบกับถนนทรงวาด ซึ่งในเอกสารเรื่องตัดถนนในที่เพลิงไหม้ตรอกเต้าหู้ 6 สายในสมัยรัชกาลที่ 6 เมื่อปี พ.ศ. 2464 พบแนวถนนสายที่ 6 ที่ตัดขึ้นโดยการถมคลองวัดพลับพลาไชย มีลักษณะเหมือนกับถนนมังกรในปัจจุบัน จึงสันนิษฐานว่าถนนมังกรช่วงตอนบนของถนนเจริญกรุง อาจจะตัดขึ้นบนพื้นที่ของคลองวัดพลับพลาไชยที่ถูกถม ส่วนถนนมังกรช่วงตอนล่างของถนนเจริญกรุง ยังไม่พบข้อมูลว่าตัดขึ้นในช่วงเวลาใด

ถนนยมราชสุขุม เริ่มต้นจากถนนวรจักรไปบรรจบถนนพลับพลาไชยบริเวณใกล้วัดคณิกาผล เป็น 1 ในถนน 6 สายที่ตัดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 เนื่องจากเกิดเหตุเพลิงไหม้ที่ตำบลตรอกเต้าหู้ ริมถนนเจริญกรุง เมื่อวันที่ 3 กันยายน พ.ศ. 2464 ต่อมาเมื่อวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2464 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานชื่อถนน 4 สายที่ตัดขึ้นใหม่ โดยชื่อหนึ่งคือ ถนนยมราชสุขุม อันมีที่มาจากบรรดาศักดิ์และนามสกุลของเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) เสนาบดีกระทรวงนครบาลในขณะนั้น[102]

---

[101] สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, **เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล**, ร.6 น.21/49. “เรื่องตัดถนนในที่เพลิงไหม้ตรอกเต้าหู้ 6 สาย”, 16 กันยายน 2463-13 ตุลาคม 2464.

[102] กนกวลี ชูชัยยะ, **พจนานุกรมวิสามานยนามไทย: วัด วัง ถนน สะพาน ป้อม**, หน้า 253.

ถนนเจ้าคำรบ เริ่มต้นจากถนนวรจักรไปบรรจบกับถนนพลับพลาไชย เป็น 1 ในถนน 6 สายที่ตัดขึ้นหลังจากเกิดเหตุเพลิงไหม้ที่ตำบลตรอกเต้าหู้ ริมถนนเจริญกรุง เมื่อวันที่ 3 กันยายน พ.ศ. 2464 โดยได้ถมคลองวัดพระพิเรนทร์บางส่วนเพื่อตัดถนน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานชื่อถนนสายนี้ว่า ถนนเจ้าคำรบ อันมีที่มาจากพระนามของหม่อมเจ้าคำรบ ปราโมช พระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ[103]

ถนนเสือป่า เริ่มต้นจากถนนเจริญกรุงบริเวณแยกเสือป่าไปบรรจบกับถนนหลวง เป็น 1 ในถนน 6 สายที่ตัดขึ้นหลังจากเกิดเหตุเพลิงไหม้ที่ตำบลตรอกเต้าหู้ ริมถนนเจริญกรุง เมื่อวันที่ 3 กันยายน พ.ศ. 2464 โดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานชื่อถนนสายนี้ว่า ถนนเสือป่า[104]

แยกเสือป่าในปัจจุบัน อาคารกลางภาพคือห้างขายยาเบอร์ลิน ปัจจุบันเปิดเป็นพิพิธภัณฑ์

ถนนศรีธรรมาธิราช เริ่มต้นจากถนนเจริญกรุงไปบรรจบกับถนนเจ้าคำรบ เป็น 1 ในถนน 6 สายที่ตัดขึ้นหลังจากเกิดเหตุเพลิงไหม้ที่ตำบลตรอกเต้าหู้ ริมถนนเจริญกรุง เมื่อวันที่ 3 กันยายน พ.ศ. 2464 โดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานชื่อถนนสายนี้ว่า ถนนศรีธรรมาธิราช อันมีที่มาจากราชทินนามของมหาอำมาตย์โท พระยาศรีธรรมาธิราช ปลัดทูลฉลองกระทรวงนครบาลในรัชกาลที่ 6[105]

---

[103] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 50-52.

[104] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 366-367.

[105] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 310.

ถนนที่ตัดขึ้นหลังจากการถมคลอง

กรุงรัตนโกสินทร์เป็นเมืองน้ำ ที่ประกอบไปด้วยแม่น้ำลำคลองหลายสาย ผู้คนต่างสัญจรด้วยเรือเป็นพาหนะ ต่อมาเมื่อถนนเข้ามาแทนที่ การคมนาคมทางน้ำจึงค่อยๆ ถูกแทนที่ด้วยการคมนาคมทางบก คลองหลายสายถูกถมและปรับเป็นถนน โดยเฉพาะแถบถนนเจริญกรุง-เยาวราช คลองที่ถูกถมและปรับเป็นถนน กลายเป็นย่านการค้าสำคัญในปัจจุบัน ได้แก่ ถนนมหาจักร ถนนคลองถมวัดพระพิเรนทร์ ถนนวรจักร

ถนนมหาจักร เริ่มต้นตั้งแต่ถนนหลวงไปบรรจบกับถนนจักรวรรดิ แต่เดิมเป็นคลองเรียกกันว่า คลองสำเพ็งหรือคลองวัดจักรวรรดิ ซึ่งเป็นคลองที่เชื่อมระหว่างคลองมหานาคกับแม่น้ำเจ้าพระยา ต่อมาทางการได้มีนโยบายลดจำนวนคลองลงในช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 จึงมีการถมคลองวัดจักรวรรดิ แล้วตัดถนนสายใหม่ขึ้นบริเวณแนวคลองเดิม ให้ชื่อว่า “ถนนมหาจักร” ถนนสายนี้เป็นถนนสำคัญของย่านการค้าที่เรียกกันว่า คลองถม

ถนนมหาจักรในปัจจุบัน เดิมเคยเป็นคลองมาก่อนจะถูกถมในภายหลัง

ถนนคลองถมพระพิเรนทร์ เริ่มต้นจากถนนบริพัตร บริเวณด้านทิศใต้ของวัดพระพิเรนทร์ไปบรรจบกับถนนวรจักร ถนนสายนี้แต่เดิมเป็นคลองชื่อว่า คลองพระพิเรนทร์ ที่แยกออกมาจากคลองรอบกรุง ไหลผ่านด้านทิศใต้ของวัดพระพิเรนทร์ไปออกคลองถมวัดจักรวรรดิ ส่วนหนึ่งของคลองสายนี้ถูกถมเพื่อตัดถนนเจ้าคำรบ

ถนนวรจักร เริ่มต้นจากถนนบำรุงเมืองที่แยกวรจักร มาบรรจบกับถนนเจริญกรุงที่แยกเอส เอ บี เป็นถนนที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น จากเอกสารของกระทรวงโยธาธิการพบว่า เริ่มมีการเวนคืนที่ดินเพื่อตัดถนนสายนี้ในปี พ.ศ. 2439 จนกระทั่งปี พ.ศ. 2441 การเวนคืนที่ดินก็ยังไม่เรียบร้อย[106] ภายหลังจึงมีประกาศให้รื้อถอนสิ่งปลูกสร้างต่างๆ ในแนวที่จะตัดถนน ถนนสายนี้จึงสร้างได้สำเร็จ

สำหรับชื่อถนนวรจักรนั้น มาจากพระนามของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ (พระองค์เจ้าปราโมช) พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยกับเจ้าจอมมารดาอัมพา ต้นราชสกุลปราโมช[107] ที่ตั้งวังอยู่ ณ บริเวณนี้[108]

ถนนวรจักร ถ่ายจากปากซอยเจ้าคำรบ ตรงข้ามทางเข้าวัดพระพิเรนทร์

[106] สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, **เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล**, ร.5 น.46.4/39. “เรื่องทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ตัดถนนวรจักรตั้งแต่วังเจ้าจันไปออกวังพระองค์เจ้าปรีดา ขอให้ไล่บ้านเรือน”, 17 ธันวาคม 115-17 พฤษภาคม 117.

[107] กนกวลี ชูชัยยะ, **พจนานุกรมวิสามานยนามไทย: วัด วัง ถนน สะพาน ป้อม**, หน้า 294-295.

[108] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. **ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 26 เรื่องตำนานวังเก่า**, (พระนคร: กรมศิลปากร), 2513. หน้า 30.

ย่านสามยอด–วังบูรพา–พาหุรัด
ย่านการค้าเก่าแก่ถึงศูนย์การค้ายุคใหม่

ย่านสามยอด-วังบูรพา-พาหุรัด อยู่บริเวณโดยรอบถนนสายสำคัญ 3 สาย คือ ถนนมหาไชย ถนนเจริญกรุง และถนนพาหุรัด เป็นย่านการค้าเก่าแก่ของกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นแหล่งขายผ้าของชาวอินเดีย และยังเป็นที่ตั้งของศูนย์การค้า โรงหนังในอดีต จึงแบ่งออกเป็น 2 บริเวณสำคัญ คือ ย่านสามยอด-วังบูรพา และย่านพาหุรัด-ดิโอลด์สยามพลาซ่า

ย่านสามยอด–วังบูรพา

ชื่อ สามยอด มาจากสถานที่สำคัญในอดีต คือ ประตูสามยอด ซึ่งเดิมเป็นประตูพระนครที่สร้างมาแต่ครั้งรัชกาลที่ 1 ก่อสร้างด้วยไม้ จนในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างใหม่ด้วยการก่ออิฐถือปูน และหลังประตูทำเป็นหอรบ เมื่อถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ปี พ.ศ. 2416 โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงเป็นแม่กองแก้ประตูเดิมออก ทำเป็นประตูยอด ในครั้งนี้เองที่ชาวบ้านเริ่มเรียกกันว่า “ประตูใหม่” อย่างไรก็ตาม ประตูใหม่ที่สร้างขึ้นนี้แคบ จึงโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นภูธเรศธำรงศักดิ์เป็นแม่กองแก้ไขอีกครั้ง โดยทำเป็น 3 ช่อง มียอดขึ้นเป็นสามยอด ชาวบ้านจึงเริ่มเรียกกันว่า “ประตูสามยอด” โดยช่องเหนือและช่องกลางไว้สำหรับรถต่างๆ สัญจรไปมา ส่วนช่องทางใต้ไว้สำหรับรถราง ประตูสามยอดนี้ถูกรื้อลงเมื่อครั้งขยายถนนและก่อสร้างตึกแถวบนถนนเจริญกรุงขึ้นใหม่ ในปี พ.ศ. 2444 เพื่อรองรับความเจริญ[109] ด้วยบริเวณสามยอดในเวลานั้นเป็นย่านบันเทิงที่สำคัญแห่งหนึ่งของพระนคร เป็นที่ตั้งของโรงบ่อนและโรงหวย เช่น โรงหวยสามยอด[110] โรงบ่อนเชิงสะพานเหล็กบน เป็นต้น

ถนนเจริญกรุงตอนใกล้ประตูสามยอด (ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

[109] ส. พลายน้อย (นามแฝง), **บางกอก**, หน้า 159-160.

[110] สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, **เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล**, ร.5 น.18.1ง/8. “เรื่องกรมหมื่นสมมตอมรพันธ์มีหนังสือมาว่า หม่อมเจ้าอลังการขอรับพระราชทานที่ตำบลหลังโรงหวยขอเป็นโรงพักอาศัยต่อไป”, 27 กุมภาพันธ์ 109-9 ธันวาคม 118.

เสฐียรโกเศศได้เขียนอธิบายถึงโรงบ่อนไว้ว่า โรงบ่อนมักจะเป็นศูนย์กลางของชุมชนต่างๆ ในกรุงเทพฯ ขณะนั้น เนื่องจากมักจะมีห้างร้านต่างๆ ตั้งอยู่ใกล้กับโรงบ่อน ถ้าต้องการรับประทานอาหารก็ต้องไปที่ใกล้ๆ โรงบ่อน หรือแม้แต่ร้านค้าอื่นๆ เช่น ของสดและเสื้อผ้าก็เช่นกัน เมื่อห่างจากโรงบ่อนผู้คนจะบางตาลง[111] และท่านยังเล่าถึงบรรยากาศของโรงหวยสามยอดว่าคึกคักเป็นอย่างมากในช่วงเวลากลางคืน เนื่องจากเป็นเวลาออกหวย จะมีร้านขายอาหารและขนมตั้งอยู่เรียงรายหน้าโรงหวย ทั้งอาหารจำพวกข้าวต้มหมู ก๋วยเตี๋ยวน้ำและก๋วยเตี๋ยวผัด ขนมจำพวกจันอับ ขนมทองหยิบ ทองหยอด และขนมเต้าทึง นอกจากนี้ยังมีร้านจำหน่ายสุราและยาดอง[112] เช่นเดียวกับกาญจนาคพันธุ์ที่บรรยายว่าตึกแถวบนถนนเจริญกรุงในช่วงสามยอดนี้ มีร้านขายรองเท้าของนอกอยู่หลายร้าน[113] เช่น ร้านเซงชง ร้านเครื่องหนังที่ปัจจุบันย้ายไปตั้งที่บริเวณผ่านฟ้า

วังบูรพาภิรมย์ของสมเด็จฯ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ เป็นวังที่ได้ชื่อว่าหรูหราที่สุดในยุคนั้น
(ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ส. พลายน้อย เป็นอีกผู้หนึ่งที่เขียนถึงโรงหวยสามยอดว่า ตั้งขึ้นโดยเจ๊สัวหงส์ หรือจีนหงพระศรีไชยบาน ซึ่งมีตำแหน่งเป็นนายอากรสุรา โดยได้เริ่มออกหวยเมื่อเดือนยี่ ปีมะแม พ.ศ. 2378 โรงหวยเมื่อแรกเริ่มตั้งอยู่ในกำแพงเมืองใกล้กับสะพานหัน แล้วย้ายมาอยู่ที่หน้าวังบูรพาภิรมย์ (วังในสมเด็จ

---

[111] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 163-164.

[112] เสฐียรโกเศศ (นามแฝง), **ฟื้นความหลัง เล่ม 1**, หน้า 184-185.

[113] กาญจนาคพันธุ์ (นามแฝง), **กรุงเทพฯ เมื่อ 70 ปีก่อน**, หน้า 90.

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์) จนเกิดไฟไหม้ขึ้นเมื่อปีวอก พ.ศ. 2415 จึงย้ายไปตั้งอยู่ริมสะพานข้ามคลองหลอดใกล้ประตูสามยอดเป็นที่สุดท้าย ส่วนเจ๊สัวหงส์จะเป็นผู้ทำโรงหวยอยู่กี่ปีนั้นไม่ทราบ รู้เพียงว่าภายหลังได้มีการประมูลกันต่อคราวละปี เหมือนโรงบ่อนเบี้ย โดยเรียกชื่อนายอากรหวยว่า "ขุนบาล"[114] ส่วนบรรยากาศที่โรงหวยก็เป็นเช่นเดียวกับที่เสฐียรโกเศศได้กล่าวถึงข้างต้น คือเมื่อถึงเวลาจะออกหวย มักมีผู้คนไปชุมนุมกันที่โรงหวยเป็นจำนวนมาก โรงบ่อนและโรงหวยได้ปิดกิจการลง เนื่องจากทางการได้เข้ามาควบคุม จนในที่สุดก็ปิดอย่างถาวรในปี พ.ศ. 2460[115]

หวย ก ข มีลักษณะเป็นป้ายอักษรไทย ก-ฮ
ชาวบ้านนิยมเล่นกันมากในสมัยรัชกาลที่ 5
จนกระทั่งมีการยกเลิกอย่างถาวรในปี พ.ศ. 2460

หลังจากที่โรงบ่อนและโรงหวยปิดทำการลง ช่วงเวลานี้ย่านสามยอด-วังบูรพา ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่นำไปสู่การเป็นศูนย์กลางความบันเทิงในอีกรูปแบบหนึ่ง คือ เป็น "ย่านโรงภาพยนตร์" โดยเริ่มจากการเข้ามาของวาตานาเบ โตโมโยริ ที่นำเอาเครื่องฉายภาพยนตร์และเครื่องฟิล์มยกชุดจากร้านโยชิซาว่าเข้ามาฉายในประเทศไทย โดยฉายในที่สาธารณะครั้งแรกในงานสมโภชวัดพระแก้ว ในปี พ.ศ. 2447 จนกระทั่งต่อมาได้มีการปลูกสร้างโรงภาพยนตร์ที่เวิ้งนาครเขษมขึ้น

---

[114] ส. พลายน้อย (นามแฝง), **บางกอก**, หน้า 297-298.

[115] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 293.

เป็นแห่งแรก รู้จักกันในชื่อ "โรงภาพยนตร์ญี่ปุ่น"[116] จากนั้นในช่วงเวลาเดียวกัน ได้มีโรงหนังต่างๆ ตั้งขึ้นมาแข่งขัน เช่น โรงหนังพัฒนากรที่สามแยก เป็นต้น

ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 กิจการของโรงหนังญี่ปุ่นซบเซาลง วาตานาเบได้โอนกิจการให้กับร้านอาโอยาม่า แต่กิจการก็ยังทรุดลงเรื่อยๆ โรงหนังญี่ปุ่นจึงถูกเปลี่ยนมือหลายครั้ง และในที่สุดได้ปิดตัวลงในปี พ.ศ. 2459 การเข้ามาตั้งโรงภาพยนตร์ที่เวิ้งนาครเขษม กล่าวได้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนที่ทำให้ศูนย์กลางความบันเทิงของย่านสามยอด-วังบูรพาในอดีต ได้ย้ายมาอยู่ที่เวิ้งนาครเขษม ซึ่งกลายเป็นย่านบันเทิงและธุรกิจค้าขายสืบมา นอกจากนี้บริเวณใกล้เคียงกับย่านสามยอดยังเป็นที่ตั้งของตลาดอีกแห่งหนึ่ง ชื่อว่า "ตลาดบำเพ็ญบุญ" กาญจนาคพันธุ์ได้เล่าถึงตลาดแห่งนี้ว่า

"เข้าใจว่าเนื้อที่ตอนนี้ทั้งหมดจะเป็นเขตวังกรมพระยาเทววงศ์ ตัววังเคยเห็นอยู่มาทางสะพานถ่าน หรือสะพานข้ามคลองวัดราชบพิธ เป็นวังใหญ่เหมือนกัน วังนี้อยู่ต่อมาจนถึงรัชกาลที่ 6 จึงรื้อลงทำตลาด เรียกว่า "ตลาดบำเพ็ญบุญ" เป็นตลาดสมัยใหม่สำหรับสมัยนั้น คือทำเป็นตึกสูงใหญ่ ชั้นล่างขายอาหาร ชั้นบนต่อขึ้นไปเป็นโรงมหรสพ มีการแสดงต่างๆ โดยเฉพาะที่ออกจะมีชื่อเสียงรู้จักกันมากก็คือ ระบำที่เรียกกันว่า "ระบำนายหรั่งหัวแดง" มีสาวๆ ไม่ได้แต่งตัวใส่เสื้อผ้า นอกจากมีอะไรเล็กๆ ปิดไว้ที่หัวนมสองข้าง กับปิดไว้เฉพาะที่ตรงนั้นเหมือนจับปิ้ง"[117]

ในช่วงเวลาใกล้เคียงกันนั้น พื้นที่ของย่านสามยอด-วังบูรพา ก็เกิดการเปลี่ยนแปลง คือ หลังจากที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ เสด็จทิวงคต ในวันที่ 13 มิถุนายน พ.ศ. 2471 วังบูรพาภิรมย์ซึ่งเป็นวังที่ประทับของพระองค์ (ตั้งอยู่บริเวณห้างสรรพสินค้าดิโอลด์สยามในปัจจุบัน) ส่วนหนึ่งได้ถูกปรับเปลี่ยนเป็น "โรงเรียนภาณุทัต" เปิดสอนด้านประณีตศิลป์และอื่นๆ โดยเปิดสอนอยู่ในช่วงปี พ.ศ. 2478-2484 จากนั้นจึงถูกปรับเปลี่ยนเป็นโรงเรียนพาณิชยการ[118] จนถึงราวปี พ.ศ. 2490 มีการจัดแบ่งมรดกของเจ้าของวังบูรพาภิรมย์ให้กับพระทายาท[119] ปรากฏเกิดปัญหาเรื่องการแบ่งทรัพย์สินต่างๆ จึงทำให้พระทายาทตัดสินใจขายวังบูรพาภิรมย์ให้กับนักธุรกิจชื่อโอสถ โกศิน ในปี พ.ศ. 2494 และนำเงินที่ได้รับมาแบ่งกันในพระทายาท จากนั้นพื้นที่ของวังบูรพาก็ถูกปรับเปลี่ยนโฉมให้เป็นศูนย์การค้าใจกลางเมืองแห่งใหม่ของประเทศ[120]

---

[116] อิชิอิ โยะเนะโอะ และโยชิกาวะ โทชิฮารุ, **ความสัมพันธ์ไทย–ญี่ปุ่น 600 ปี**, หน้า 187–188.

[117] กาญจนาคพันธุ์ (นามแฝง), **กรุงเทพฯ เมื่อ 70 ปีก่อน**, หน้า 89–90.

[118] เอนก นาวิกมูล, **วังบ้านฐานถิ่น** (กรุงเทพฯ: แสงดาว, 2549), หน้า 82.

[119] เรื่องของการแบ่งมรดกแก่พระทายาทในวังบูรพา เรื่องของการซื้อขายวังบูรพา มีข้อมูลปรากฏออกมาหลายด้าน อ่านเพิ่มเติมใน "วังบูรพาเมื่อเป็นโรงเรียนและใกล้ถูกขาย" "อวสานวังบูรพา" และ "เบื้องหลังการซื้อขายวังบูรพา" ใน เอนก นาวิกมูล, **วังบ้านฐานถิ่น**, หน้า 98–118.

[120] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 90–93.

ย่านวังบูรพาในอดีต
(ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ก่อนหน้าการปรับเปลี่ยนวังบูรพาภิรมย์ไม่นาน มีการก่อสร้างโรงภาพยนตร์ขึ้นในบริเวณนี้ คือ โรงภาพยนตร์เฉลิมกรุง ที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์ในคราวเฉลิมฉลองพระนครครบ 150 ปี ในปี พ.ศ. 2475 จากนั้นต่อมาในปี พ.ศ. 2497 พื้นที่บริเวณวังบูรพาได้เกิดโรงภาพยนตร์ขึ้น 3 โรง คือ โรงภาพยนตร์คิงส์ โรงภาพยนตร์ควีนส์ และโรงภาพยนตร์แกรนด์ รวมถึงก่อสร้างอาคารพาณิชย์ต่างๆ ขึ้นในพื้นที่[121] ช. ชาคริต ได้บรรยายถึงวันแรกที่เปิดโรงภาพยนตร์ควีนส์ไว้ว่า ภาพยนตร์เรื่องแรกที่นำมาฉายคือเรื่องนกป่า โดยมีวงดนตรีมาบรรเลงอยู่บริเวณหน้าโรงภาพยนตร์ด้วย เนื่องจากเป็นธรรมเนียมในสมัยนั้นที่ในวันเปิดตัวภาพยนตร์วันแรกจะต้องมีวงดนตรีมาบรรเลงเปิดเพื่อโปรโมทภาพยนตร์ดังกล่าว ส่วนโรงภาพยนตร์คิงส์และแกรนด์มักจะฉายภาพยนตร์จากต่างประเทศ โดยเฉพาะจากทางยุโรปเป็นส่วนมาก[122]

ความรุ่งเรืองของย่านวังบูรพาในช่วงเวลานั้น ช. ชาคริต ได้บรรยายไว้ว่า เป็นแหล่งธุรกิจใหม่ของนักธุรกิจ เป็นแหล่งจับจ่ายใช้สอย เป็นแหล่งสำหรับหาของกินอร่อยๆ และของใช้ต่างๆ *“สมัยนั้นถ้าเด็กๆ หายไปจากบ้าน ไม่ต้องไปถามที่ร้านตู้เกมส์ (เพราะยังไม่มี) แต่ให้ไปตามที่แผงหนังสือข้างโรงหนังควีนส์ รับรองว่าโอกาสเจอตัวมีมากกว่า 90%”* นอกจากนี้ยังเป็นที่รวมตัวกันของกลุ่มวัยรุ่นที่เรียกกันว่า “โก๋หลังวัง” ที่มักมานัดพบรวมตัวกันที่ด้านหลังโรงหนังควีนส์ ซึ่งนิยมแต่งตัวตามสมัยอย่างดาราชื่อดังในสมัยนั้น[123]

---

[121] ช. ชาคริต (นามแฝง), **เรื่องเล่าชาวหลังวัง (วังบูรพาภิรมย์) ตอน หลังวัง ความหลังแห่งความเริงรมย์** (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2553), หน้า 124.

[122] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 125.

[123] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 134.

โรงภาพยนตร์คิงส์ โรงภาพยนตร์ชื่อดังในอดีต
(ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

กระทั่งเมื่อความเจริญขยายตัวออกไปยังพื้นที่นอกเมืองอย่างปทุมวัน ความเปลี่ยนแปลงก็หวนกลับมาอีกครั้ง ย่านวังบูรพาได้มีการปรับตัวหลายครั้ง อาทิ โรงภาพยนตร์เปลี่ยนเป็นห้างสรรพสินค้า เช่น ห้างเมอร์รี่คิงส์ ที่เปลี่ยนเป็นห้างเมก้าในปัจจุบัน บ้างก็เปลี่ยนเป็นที่จอดรถยนต์ ส่วนร้านหนังสือพากันปิดตัวลง ย้ายไปเปิดยังที่ใหม่ ปิดฉากความเป็นแหล่งบันเทิงและศูนย์การค้า รอความเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดหลังจากรถไฟฟ้าใต้ดินสายสีน้ำเงินเดินทางมาถึง

บริเวณสามยอด-วังบูรพา ในปัจจุบัน
โรงหนังคิงส์เปลี่ยนไปเป็นเมก้า พลาซ่า

ย่านพาหุรัด–ดิโอลด์สยามพลาซ่า

เดิมเป็นถิ่นฐานของชุมชนชาวญวนมาแต่สมัยกรุงธนบุรี จนในสมัยรัชกาลที่ 5 มีชาวอินเดียที่นับถือศาสนาซิกข์เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร และส่วนใหญ่มีอาชีพค้าขายผ้า ทั้งผ้าม้วนและผ้าสำเร็จรูปต่างๆ[124] จึงทำให้ย่านพาหุรัดกลายเป็นที่รู้จักว่าเป็นแหล่งค้าผ้าแหล่งใหญ่ของกรุงเทพฯ ส่วนศูนย์การค้าดิโอลด์สยามพลาซ่าที่เกิดขึ้นเมื่อราวปี พ.ศ. 2535 นั้น บริเวณนี้เดิมเคยเป็นที่ตั้งของ "ตลาดมิ่งเมือง" ที่ถือเป็นจุดนัดพบของเสื้อผ้าแฟชั่นหลากหลายประเภทมาตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 5 ด้วยมีช่างตัดเย็บเสื้อผ้าหลากหลายประเภท และมีผู้คนแวะเวียนมาใช้บริการอย่างเนืองแน่น ดังที่กาญจนาคพันธุ์ ได้บรรยายถึงย่านพาหุรัดในช่วงเวลานั้นว่า

"บางห้างก็ขายพวกดิ้นเงินดิ้นทองเลื่อม ลูกไม้ ด้าย ไหมพรม ฯลฯ แขกพวกนี้ชาวบ้านมักเรียกแขกหัวโตเพราะโพกผ้าขาวพองโต ทุกห้างมีชื่อแขกแต่เรามักรู้จักเรียกแปลกๆ เช่น นายเล็กใจใหญ่ ซึ่งเขาตั้งขึ้นเองหรือใครตั้งไม่ทราบ แขกพวกนี้พูดไทยเก่ง พูดได้ทุกอย่างชัดเจนยังกับคนไทย ถนนพาหุรัดลือชื่อในเรื่องเป็นย่านแขกขายผ้าเป็นที่รู้จักกันดีทั้งเมือง"[125]

ร้านอมรินทร์ ริมถนนจักรเพชร และบรรยากาศพาหุรัด ในปัจจุบัน

---

[124] สมาคมศรีคุรุสิงห์สภา, **84 พรรษามหาราช ชาวไทยซิกข์เทิดพระเกียรติองค์ราชันย์** (กรุงเทพฯ: สมาคมศรีคุรุสิงห์สภา, 2554), หน้า 6-8.

[125] กาญจนาคพันธุ์ (นามแฝง), **กรุงเทพฯ เมื่อ 70 ปีก่อน**, หน้า 186-187.

นอกจากเป็นย่านขายผ้า ตัดเสื้อผ้าแล้ว บริเวณนี้ยังเป็นที่ตั้งของ “สนามน้ำจืด” พื้นที่โล่งอันเป็นที่ตั้งถังน้ำขนาดใหญ่ สำหรับสูบน้ำบาดาลขึ้นมาบรรจุไว้ ถือเป็นบ่อน้ำบาดาลบ่อแรกของไทย[126] ซึ่งกาญจนาคพันธุ์ได้เล่าถึงบรรยากาศสนุกสนานของบริเวณสนามน้ำจืดและตลาดมิ่งเมือง ดังนี้

“สนามน้ำจืดสมัยข้าพเจ้าเป็นเด็กนั้น เวิ้งว้างใหญ่โต มีทางใหญ่ออกไปทางถนนทหารบก ทหารเรือ (หลังวังบูรพา) ทางหนึ่ง ออกมาทางถนนตรีเพชรทางหนึ่ง ที่เรียกว่าสนามนั้น ไม่เห็นมีหญ้าที่ว่า “น้ำจืด” ว่ามีบ่ออยู่ค่อนไปทางที่เป็นตลาดมิ่งเมืองปัจจุบัน แต่ข้าพเจ้าแม้จะเข้าไปบ่อยก็ไม่ได้สังเกตเห็น ที่เข้าไปบ่อยก็เพราะในเวิ้งนี้มีการเล่นคล้ายกับงานออกร้าน ดูเหมือนเรียกว่า “มนิลาโชว์” ปลูกร้านไปรอบๆ มีการเล่นเบ็ดเตล็ด เช่น ยิงเป้า โยนห่วง ลูกกลิ้ง ฯลฯ เมื่อผู้เล่นชนะก็ได้สิ่งของเบ็ดเตล็ด ร้านนั้นปลูกแข็งแรงและตบแต่งค่อนข้างดี (ดีกว่างานภูเขาทองวัดสระเกศ) เข้าใจว่าผู้เป็นเจ้าของคงจะเช่าสถานที่เล่นกันประจำ เป็นระยะเวลานานๆ”[127]

ตลาดมิ่งเมืองก่อน พ.ศ. 2502

[126] เสฐียรโกเศศ (นามแฝง), **ฟื้นความหลัง เล่ม 3**, หน้า 33.

[127] กาญจนาคพันธุ์ (นามแฝง), **กรุงเทพฯ เมื่อ 70 ปีก่อน**, หน้า 85-87.

ตลาดมิ่งเมืองถูกรื้อออกในปี พ.ศ. 2502 ในสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ร้านค้าส่วนใหญ่จึงย้ายไปอยู่ในตลาดพาหุรัด เพราะเป็นจุดที่ใกล้ที่สุด จนกลายเป็นตลาดขายผ้าและตัดเย็บเสื้อผ้าแห่งใหม่แทนตลาดมิ่งเมือง อย่างไรก็ตาม การรื้อตลาดมิ่งเมืองยังคงยืดเยื้อออกไปอีกประมาณ 20 ปี จึงรื้อถอนสำเร็จ ต่อมาในราวปี พ.ศ. 2535 ได้มีโครงการก่อสร้างศูนย์การค้าดิโอลด์สยามพลาซ่าขึ้นในพื้นที่ของตลาดมิ่งเมืองเดิม โดยมุ่งให้เป็นแหล่งซื้อขายอัญมณี แต่ไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร ปัจจุบันภายในห้างจึงมีร้านค้าหลากหลายแตกต่างกันไป แต่ส่วนใหญ่ยังคงเป็นร้านขายผ้าต่างๆ และอัญมณี โดยมีการตั้งชื่อบริเวณลานโล่งกลางห้างดิโอลด์สยามพลาซ่าว่า “ลานมิ่งเมือง” เพื่อเป็นการระลึกถึงตลาดมิ่งเมืองที่เคยตั้งอยู่ในบริเวณนี้[128]

ดิโอลด์สยามพลาซ่า ฝั่งถนนบูรพา ในปัจจุบัน

[128] ปราณี กล่ำส้ม, **จากพาหุรัดถึงตลาดมิ่งเมือง**, ที่มา: www.muangboranjournal.com

ย่านสามยอด-วังบูรพา-พาหุรัด ประกอบไปด้วยชุมชนและสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ ดังนี้

วัดทิพยวารีวิหาร ตั้งอยู่ภายในซอยทิพย์วารี หลังตลาดบ้านหม้อ เดิมวัดนี้มีพระญวนอยู่เป็นจำนวนมาก ต่อมาเมื่อชาวจีนเข้ามาอยู่อาศัยและทำการค้า จึงมีผู้เข้ามาบวชในวัดนี้มากขึ้น จนกลายเป็นวัดจีน ภายหลังพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงพระราชทานนามวัดว่า "วัดทิพยวารีวิหาร"[129] แทนชื่อวัดญวนเดิมที่เรียกว่า วัดกัมโล่วยี่

ทางเข้าวัดทิพยวารีและภายในวิหารวัดทิพย์วารี

[129] กรมศิลปากร, **รายงานการสำรวจโบราณสถานในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 (ประเภทศาสนสถาน)** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อรุณการพิมพ์, ม.ป.ป), หน้า 208-213.

วัดทิพยวารีวิหารเป็น 1 ใน 2 วัดญวนที่สร้างขึ้นบริเวณบ้านหม้อ ได้แก่ วัดกัมโล่วยี่ กับวัดโหย่คั้นตื่อ หรือวัดมงคลสมาคม[130] สาเหตุที่ชื่อว่าวัดกัมโล่วยี่ เนื่องจากเชื่อว่าภายในวัดมีบ่อน้ำทิพย์อยู่ 1 บ่อ สามารถรักษาโรคภัยไข้เจ็บได้ ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 วัดแห่งนี้ถูกระเบิดจนเสียหายหมด เหลือเพียงบ่อน้ำทิพย์เท่านั้น ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านจึงมีความศรัทธามาก ยามป่วยไข้ บ่อน้ำทิพย์จึงเป็นความหวังหนึ่งของผู้คนที่มายังวัดแห่งนี้

ภายในพระอุโบสถวัดทิพยวารีวิหารประดิษฐานพระศรีศากยมุนี เป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ มีลักษณะแบบพระพุทธรูปมหายาน ห่มคลุมแบบจีน หน้าตักกว้างประมาณ 1 เมตร สูง 1.5 เมตร ขนาบข้างด้วยพระพุทธรูปปูนปั้นอีก 2 องค์ ขนาดเท่ากัน องค์ซ้ายคือพระอมิตพุทธถือดอกบัว ส่วนองค์ขวาคือพระศรีอริยเมตไตรยถือเจดีย์[131] จากการสอบถามผู้ดูแลวัดทำให้ทราบว่า วัดทิพยวารีวิหารได้มีการปรับปรุงครั้งใหญ่โดยการก่อสร้างขึ้นใหม่ทั้งหมดในช่วงปี พ.ศ. 2543 เป็นการเปลี่ยนทางเข้าของวัดให้เป็นประตูใหญ่และปรับอาคารหลักเป็นอาคาร 2 ชั้นอย่างที่เห็นในปัจจุบัน

---

[130] วัดโหย่คั้นตื่อ หรือวัดมงคลสมาคม เดิมตั้งอยู่ที่บ้านญวนหลังวังบูรพาภิรมย์ ภายหลังได้ย้ายไปตั้งที่ถนนแปลงนามเมื่อครั้งตัดถนนพาหุรัด ดูใน พระครูคณานัมสมณาจารย์, **ประวัติพระสงฆ์อนัมนิกายในราชอาณาจักรไทย และประวัติความเป็นมาของชนเชื้อชาติญวนในสมัยต้นรัตนโกสินทร์**, หน้า 7.

[131] กรมศิลปากร, **รายงานการสำรวจโบราณสถานในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 (ประเภทศาสนสถาน)**, หน้า 208-213.

วัดคุรุดวาราศรีคุรุสิงห์สภา หรือวัดซิกข์ ตั้งอยู่ที่ถนนจักรเพชร เป็นศาสนสถานสำคัญของผู้นับถือศาสนาซิกข์ โดยกลุ่มชาวอินเดียที่นับถือศาสนาดังกล่าวเข้ามาในประเทศไทยช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 โดยเริ่มตั้งศาสนสถานแห่งแรกขึ้นที่บริเวณถนนบ้านหม้อ เมื่อปี พ.ศ. 2455 จากนั้นได้ย้ายไปตั้งบริเวณหัวมุมถนนพาหุรัดกับถนนจักรเพชรในปี พ.ศ. 2456 จนกระทั่งปี พ.ศ. 2475 ได้มีการสร้างวัดซิกข์แห่งใหม่ในที่ปัจจุบัน เรียกชื่อว่า “วัดคุรุดวาราศรีคุรุสิงห์สภา” โดยวัดแห่งนี้ได้รับการบูรณะเพิ่มเติมเรื่อยมา[132]

ทางเข้าวัดคุรุดวาราศรีคุรุสิงห์สภา ริมถนนจักรเพชร ในปัจจุบัน

วัดซิกข์แห่งนี้เป็นทั้งศูนย์รวมจิตใจและที่พบปะสังสรรค์ของชาวซิกข์ โดยเฉพาะในวันสำคัญทางศาสนาและวันอาทิตย์ สำหรับบุคคลภายนอกที่มีจิตศรัทธาต้องการเข้าไปกราบไหว้หรือเยี่ยมชมต้องใช้ผ้าคลุมศีรษะให้เรียบร้อย

---

[132] สมาคมศรีคุรุสิงห์สภา, **84 พรรษามหาราช ชาวไทยซิกข์เทิดพระเกียรติองค์ราชันย์**, หน้า 6-8.

หญิงชาวซิกข์ร่วมอ่านพระคัมภีร์ ที่คุรุดวาราศรีคุรุสิงห์สภา

อาคารศรีจันทร์ ตั้งอยู่ที่มุมถนนมหาไชยตัดกับถนนเจริญกรุง สันนิษฐานว่าน่าจะสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 บนที่ดินที่เคยเป็นที่ตั้งวังของพระองค์เจ้าคัคณางคยุคล กรมหลวงพิชิตปรีชากร มีลักษณะเป็นอาคาร 3 ชั้น ชั้นบนเป็นดาดฟ้า อาคารวางตัวตามแนวถนนมหาไชยหักโค้งมาทางถนนเจริญกรุง คล้ายรูปตัวแอล บริเวณหัวมุมชั้น 3 ตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้น โดยมีอักษรย่อ “คณ” ล้อมด้วยลายดอกไม้ ตามพระนามของพระองค์เจ้าคัคณางคยุคล โดยสองข้างเจาะเป็นช่องรูปไข่

อาคารศรีจันทร์ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของตำหนักในวังกรมหลวงพิชิตปรีชากร เพราะลวดลายที่ประดับอาคารบนชั้น 3 มีอักษรย่อ “คณ” ล้อมด้วยลายดอกไม้ ตามพระนามพระองค์เจ้าคัคณางคยุคล

อาคารนี้เดิมเป็นที่ตั้งของห้างขายยาหมอเหล็ง (เหล็ง ศรีจันทร์) ต่อมาได้ตกทอดมายังบุตรชาย จากนั้นได้โอนให้บริษัทเอกชน ปัจจุบันเปลี่ยนเป็นร้านกาแฟและโฮสเทล

สวนรมณีนาถ เดิมเป็นที่ตั้งของเรือนจำพิเศษกรุงเทพมหานคร สร้างขึ้นตามพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ที่ว่าการคุมขังผู้ต้องราชทัณฑ์เป็นการสำคัญของประเทศ สมควรจะได้ก่อสร้างสถานที่และให้มีระเบียบมั่นคง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ซื้อที่ดินตำบลตรอกคำในขณะนั้น เพื่อสร้างคุกขึ้นใหม่แทนคุกเดิมของทางราชการ ที่ตั้งอยู่ตรงข้ามวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (บริเวณกองบัญชาการรักษาดินแดนในปัจจุบัน) โดยเรียกว่า "กองมหันตโทษ" หรือ "คุกใหม่" และสร้างกองลหุโทษที่บริเวณถนนหน้าหับเผย คุกใหม่นี้สร้างแล้วเสร็จเมื่อปี พ.ศ. 2433 ซึ่งในการสร้างเรือนจำแห่งนี้ได้โปรดเกล้าฯ ให้พระยาอภัยพลภักดี (นาก ณ ป้อมเพชร) เป็นผู้อำนวยการสร้าง กล่าวกันว่า ท่านได้ไปดูงานที่เรือนจำสิงคโปร์แล้วนำแบบอย่างมาสร้างขึ้น ในเวลาต่อมาเมื่อมีการรวมกองมหันตโทษ กองลหุโทษ กับเรือนจำต่างๆ เข้าเป็นกรมราชทัณฑ์แล้ว จึงได้ใช้พื้นที่แห่งนี้เป็นที่ทำการกรมราชทัณฑ์ และเป็นเรือนจำพิเศษกรุงเทพมหานคร[133]

อาคารร้านค้าหน้าเรือนจำพิเศษฯ (เดิม)
(ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

[133] กรมศิลปากร, **รายงานการสำรวจโบราณสถานในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 4 (ประเภทสะพาน คลอง ป้อม ท่าน้ำ สวนสาธารณะ)** (กรุงเทพฯ: อรุณการพิมพ์, ม.ป.ป.), หน้า 404-405.

สวนรมณีนาถและอาคารเรือนจำกลางพิเศษกรุงเทพ ในปัจจุบัน

เมื่อวันที่ 27 มกราคม พ.ศ. 2530 คณะรัฐมนตรีในขณะนั้นมีมติให้ปรับปรุงบริเวณที่ตั้งเรือนจำกลางพิเศษกรุงเทพเป็นสวนสาธารณะ เพื่อน้อมเกล้าฯ ถวายสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ในวโรกาสที่ทรงมีพระชนมายุครบ 60 พรรษา โดยกำหนดให้อาคารบริเวณด้านหน้า 3 หลัง และอาคารแดน 9 สร้างเป็นพิพิธภัณฑ์ จัดแสดงประวัติความเป็นมาของกิจการราชทัณฑ์ โดยย้ายสิ่งของมาจากพิพิธภัณฑ์เดิมในบริเวณศูนย์ฝึกอบรมข้าราชการราชทัณฑ์มาจัดแสดง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ไปทรงเปิดพิพิธภัณฑ์ พร้อมกับสวนสาธารณะอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 17 สิงหาคม พ.ศ. 2542[134]

ปัจจุบันสวนรมณีนาถเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจและออกกำลังกายกลางเมืองแห่งหนึ่งในกรุงเทพมหานคร

ศาลาเฉลิมกรุง ตั้งอยู่ที่หัวมุมถนนเจริญกรุงกับถนนตรีเพชร เริ่มก่อสร้างอาคารเมื่อวันที่ 1 กรกฎาคม พ.ศ. 2473 โดยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หม่อมเจ้าสมัยเฉลิม กฤดากร เป็นผู้ออกแบบและควบคุมการก่อสร้าง เพื่อเป็นอนุสรณ์ในวันเฉลิมฉลองพระนครครบ 150 ปี ในปี พ.ศ. 2475 สำหรับใช้เป็นอาคารสำหรับฉายภาพยนตร์และแสดงละคร โดยโรงภาพยนตร์ศาลาเฉลิมกรุงได้เปิดการแสดงครั้งแรกเมื่อวันที่ 2 กรกฎาคม พ.ศ. 2476 มีลักษณะอาคารเป็นสถาปัตยกรรมแบบตะวันตก ที่มีจุดเด่นคือการผสมผสานอาคารสมัยใหม่เข้ากับสิ่งประดับสถาปัตยกรรมแบบไทย เช่น หัวยักษ์ หัวลิง หัวฤาษี ฯลฯ ซึ่งออกแบบโดยพระเทวาภินิมมิต[135]

---

[134] บรรหาร ชลสิทธุ์ และจุฑามาศ เศรษฐบุตร, **พิพิธภัณฑ์ราชทัณฑ์**, (ม.ป.ท., ม.ป.ป.).

[135] พระเทวาภินิมมิตเป็นศิลปินเอกท่านหนึ่งของไทยในสมัยรัชกาลที่ 5-7 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ชื่อเดิมว่า นายฉาย เทียมศิลป์ชัย

ศาลาเฉลิมกรุงในอดีต
(ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

กาญจนาคพันธุ์ได้เล่าถึงศาลาเฉลิมกรุงไว้ว่า *"ตึกตรงหัวมุมที่เป็นร้านขายหนังสือและเครื่องเขียนสำหรับนักเรียนนี้ ต่อมาถึงสมัยรัชกาลที่ 7 ได้รื้อลงหมด และสร้างเป็นโรงภาพยนตร์ คือเฉลิมกรุงปัจจุบันนี้ สมัยเมื่อสร้างใหม่เป็นโรงภาพยนตร์ที่ใหญ่โตสวยงาม เพียบพร้อมไปด้วยศิลปฝรั่งแกมไทย นับว่ายอดเยี่ยมที่สุดในยุคนั้น มีฝรั่งเป็นผู้จัดการ เมื่อเปิดโรงตอนแรกๆ เปิดเครื่องทำความเย็นจนรู้สึกเวลานั่งดูหนังหนาวสั่น"*[136]

ปัจจุบันศาลาเฉลิมกรุงยังคงเปิดการแสดงโขน โดยสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์เป็นหุ้นส่วนใหญ่ของโรงภาพยนตร์

[136] กาญจนาคพันธุ์ (นามแฝง), **กรุงเทพฯ เมื่อ 70 ปีก่อน**, หน้า 85.

ถนนสายสำคัญในพื้นที่

ถนนพาหุรัด เริ่มต้นจากถนนจักรเพชรไปบรรจบกับถนนบ้านหม้อ เป็นถนนที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตัดขึ้นโดยทรงใช้พระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ของสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าพาหุรัดมณีมัย พระราชธิดาซึ่งประสูติแต่สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ และสิ้นพระชนม์ขณะมีพระชันษา 10 ปี เพื่ออุทิศส่วนกุศลพระราชทาน และพระราชทานนามว่า "ถนนพาหุรัด"[137] มูลเหตุของการตัดถนนพาหุรัด เริ่มขึ้นจากเหตุไฟไหม้บ้านญวนบริเวณหลังวังบูรพา ทำให้เกิดที่ว่างติดต่อกันจำนวนมาก

ย่านถนนพาหุรัดแต่เดิมเป็นชุมชนชาวญวนที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เมื่อปี พ.ศ. 2319 โดยทรงพระราชทานที่ดินให้ตั้งบ้านเรือนอยู่นอกฝั่งพระนครทางตะวันออก ซึ่งชาวญวนได้ก่อตั้งวัดขึ้นในบริเวณนี้ คือ วัดกัมโล่วยี่ (วัดทิพยวารีวิหาร) และวัดโหย่คั้นตื่อ (วัดมงคลสมาคม)[138] อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันย่านพาหุรัดได้กลายเป็นย่านชุมชนชาวอินเดีย ที่มีร้านขายผ้าและของกินของใช้ที่นำเข้าจากอินเดียให้ซื้อหา ถือเป็นแหล่งชาวอินเดียแหล่งใหญ่ของกรุงเทพฯ

ถนนมหาไชย เริ่มต้นจากถนนราชดำเนินกลางไปเชื่อมต่อกับถนนจักรเพชร เป็นส่วนหนึ่งของถนนสายรอบกรุงที่มีชื่อเรียกต่างกันตามนามของป้อมรอบพระนคร [139] สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ได้แก่ ถนนพระสุเมรุ ถนนจักรเพชร และถนนมหาไชย

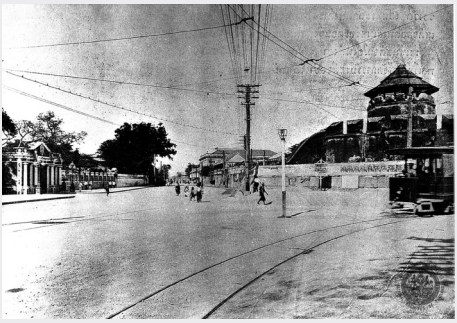

ถนนมหาไชย หน้าวังบูรพา และป้อมมหาไชย (ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

---

[137] กนกวลี ชูชัยยะ, **พจนานุกรมวิสามานยนามไทย: วัด วัง ถนน สะพาน ป้อม**, หน้า 212.

[138] พระครูคณานัมสมณาจารย์, **ประวัติพระสงฆ์อนัมนิกายในราชอาณาจักรไทย และประวัติความเป็นมาของชนเชื้อชาติญวนในสมัยต้นรัตนโกสินทร์**, หน้า 1-6.

[139] กนกวลี ชูชัยยะ, **พจนานุกรมวิสามานยนามไทย: วัด วัง ถนน สะพาน ป้อม**, หน้า 236-237.

ที่มาของชื่อถนนมหาไชยมาจาก “ป้อมมหาไชย” หนึ่งในป้อมปราการรอบกำแพงพระนคร ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเพื่อขยายกำแพงพระนครออกไป หลังจากสถาปนากรุงเทพมหานครเป็นราชธานีแล้ว[140] สำหรับชื่อ “ถนนมหาไชย” พบว่ามีการเรียกชื่อนี้ในราชกิจจานุเบกษาเมื่อปี พ.ศ. 2453 เรื่อง *“ประกาศกระทรวงนครบาล แผนกกรมอำเภอ ที่ 58/798 หม่อมสุ่น ขอขายที่ๆ ริมคลองสะพานหันแปลงหนึ่งริมถนนมหาชัยแปลงหนึ่ง”*[141] หากเขียนว่า “มหาชัย”

ถนนตรีเพชร เริ่มต้นจากถนนเจริญกรุงไปบรรจบกับถนนจักรเพชร พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตัดถนนสายนี้ขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์แก่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าตรีเพชรุตม์ธำรง พระราชโอรสซึ่งประสูติแต่สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ สิ้นพระชนม์เมื่อปี พ.ศ. 2430 ขณะพระชันษา 7 ปี และพระราชทานชื่อถนนสายนี้ว่า “ถนนตรีเพชร”

แต่เดิมนั้นแนวของถนนตรีเพชรสิ้นสุดแค่ถนนพาหุรัดเท่านั้น ต่อมาในปี พ.ศ. 2441 จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตัดถนนตรีเพชรต่อจากถนนพาหุรัดถึงถนนจักรเพชร และในปี พ.ศ. 2475 เมื่อสร้างสะพานพระพุทธยอดฟ้าขึ้นในแนวตรงจากถนนตรีเพชรในคราวงานฉลองพระนครครบ 150 ปี พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้ขยายถนนตรีเพชรไปยังสะพานพระพุทธยอดฟ้า[142]

กาญจนาคพันธุ์ ได้บรรยายถึงร้านค้าต่างๆ สองฝั่งถนนตรีเพชรไว้อย่างละเอียดดังนี้

“ต่อจากถนนตีทอง ข้ามฟากถนนเจริญกรุงเป็นถนนตรีเพชร ไปตลอดจนถึงถนนจักรเพชรซึ่งเป็นถนนริมกำแพงเมืองด้านแม่น้ำเจ้าพระยา ทางฟากตะวันออกของถนนนี้ ตั้งแต่มุมถนนเจริญกรุงเป็นร้านขายเครื่องเขียน (เฉลิมกรุงยังไม่เกิด) ต่อไปเป็นห้างแขกซาเลบาย ขายกระดาษต่างๆ แล้วถึงทางเข้าสนามน้ำจืดที่มีมนิลาโชว์

---

[140] “จดหมายเหตุฉบับพระยาประมูลธนรักษ์ จุลศักราช 1087 ถึงจุลศักราช 1218”, ใน **ประชุมจดหมายเหตุโหร รวม 3 ฉบับ** (นนทบุรี: ต้นฉบับ, 2551), หน้า 21.

[141] “ประกาศกระทรวงนครบาล แผนกกรมอำเภอ ที่ 58/798 หม่อมสุ่น ขอขายที่ๆ ริมคลองสะพานหันแปลงหนึ่งริมถนนมหาชัยแปลงหนึ่ง”, **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 27**, ตอน ง (12 มิถุนายน 2453), หน้า 442.

[142] กนกวลี ชูชัยยะ, **พจนานุกรมวิสามานยนามไทย: วัด วัง ถนน สะพาน ป้อม**, หน้า 94.

จากทางเข้าสนามน้ำจืดไปจดถนนพาหุรัด เป็นห้างรัตนมาลาของนายซุ่นใช้ ขายสรรพสินค้าหลายห้อง และดำเนินธุรกิจทางภาพยนตร์ ฉายหนังที่โรงพระองค์เจ้าปรีดา... ข้ามฟากถนนพาหุรัดไปเป็นตึกแถว 2-3 ห้อง แล้วถึงวัดเลียบหรือวัดราชบูรณะ”[143]

ห้างรัตนมาลาบนถนนตรีเพชร
(ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ถนนบูรพา เริ่มต้นจากถนนเจริญกรุงบรรจบกับถนนพาหุรัด ตัดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อปี พ.ศ. 2435 โดยโปรดเกล้าฯ ให้กรมโยธาธิการตัดถนน ตั้งแต่ถนนพาหุรัดไปทางหลังวังบูรพาภิรมย์ออกถนนเจริญกรุง และพระราชทานนามว่า “ถนนบูรพา”[144] ต่อมาในปี พ.ศ. 2442 มีพระบรมราชโองการให้แก้ไขถนนบูรพาให้ตรงได้แนวดีขึ้น โดยจะตัดข้ามถนนเจริญกรุงข้ามคลองหลังวัดสุทัศน์ไปตกถนนบำรุงเมือง[145] (ปัจจุบันคือถนนอุณากรรณ)

กาญจนาคพันธุ์ เล่าเรื่องห้างร้านต่างๆ ไว้ ดังนี้

---

[143] กาญจนาคพันธุ์ (นามแฝง), **กรุงเทพฯ เมื่อ 70 ปีก่อน**, หน้า 174.

[144] สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, **เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล**, ร.5 น. 46. 4/29. “เรื่องกรมโยธาธิการมีหนังสือมาว่า ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ตัดถนนสายหนึ่ง ตั้งแต่ถนนพาหุรัดไปทางหลังวังบูรพาภิรมย์ออกถนนเจริญกรุงชื่อ (ถนนบูรพา) ขอให้กระทรวงพระนครบาลจัดที่ดินให้ตามกรุยที่ปักไว้ด้วย”, 15-20 สิงหาคม 111.

[145] กนกวลี ชูชัยยะ, **พจนานุกรมวิสามานยนามไทย: วัด วัง ถนน สะพาน ป้อม**, หน้า 149.

“ถนนทหารบกทหารเรือ ถนนนี้ชื่อแปลก ได้ยินเรียกมาแต่เด็กเสมอ ที่จริงเป็น 2 ถนนติดกัน ถนนทหารบกก็คือที่ต่อมาเรียกถนนบูรพา ถนนทหารเรืออยู่ที่ทางแยกเข้าสนามน้ำจืด ถนนบูรพาหรือถนนทหารบก ตั้งต้นจากถนนเจริญกรุง เลยทางเข้าสนามน้ำจืดไปเล็กน้อย ตรงไปจดถนนพาหุรัด สมัยนั้นฝั่งซ้าย (หรือฝั่งตะวันออก) เป็นตึกแถวสองชั้นไปตลอด เหมือนเป็นเขตกั้นวังบูรพา ไม่มีทางเข้าตรงกึ่งกลาง (ที่เข้าไปโรงหนังควีนส์ คิงส์ อย่างปัจจุบันนี้) ตั้งแต่ต้นถนนบูรพา (ทหารบก) ไปราวกึ่งหนึ่ง เป็นห้างคนไทยอยู่อย่างธรรมดา ตอนต่อไปจึงค่อยๆ มีเป็นร้านค้า เช่น ห้างมาลีศรีประเสริฐ...แล้วจากนี้ก็เป็นห้างญี่ปุ่นเคโอยามา”[146]

ถนนบริเวณหลังวัดสุทัศนเทพวราราม มีถนนโบราณอยู่หลายเส้นด้วยกัน ได้แก่

ถนนตีทอง เริ่มต้นจากถนนเจริญกรุงไปบรรจบกับถนนบำรุงเมือง ตัดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เหตุที่ชื่อถนนตีทอง เนื่องจากว่าถนนสายนี้ตัดผ่านย่านชุมชนที่มีอาชีพทำทองคำเปลว

ปัจจุบันถนนตีทองมีความยาว 452 เมตร ต้นถนนบรรจบถนนบำรุงเมืองก่อนถึงลานเสาชิงช้า หัวมุมถนนด้านตะวันออกเป็นที่ตั้งของวัดสุทัศนเทพวราราม ฟากตะวันตกของถนนมีซอยที่ได้ชื่อว่าเป็นแหล่งทำทองที่สำคัญ คือ ซอยเฟื่องทอง[147]

ถนนตีทองในปัจจุบัน บริเวณคลองหลอดวัดราชบพิธ

[146] กาญจนาคพันธุ์ (นามแฝง), **กรุงเทพฯ เมื่อ 70 ปีก่อน**, หน้า 188.

[147] กนกวลี ชูชัยยะ, **พจนานุกรมวิสามานยนามไทย: วัด วัง ถนน สะพาน ป้อม**, หน้า 95-96.

ถนนสระสรง ถนนลงท่า ถนนหน้าวัง ถนนทั้ง 3 สายเชื่อมระหว่างถนนตีทองกับถนนอุณากรรณ หลังวัดสุทัศนเทพวราราม ระหว่างสองฟากของถนนมีตึกแถวสองชั้น ชื่อถนนทั้ง 3 สายมีความคล้องจองกัน โดยชื่อถนนสระสรงเป็นสระน้ำของทางวัดสุทัศนเทพวราราม และถนนลงท่านั้นเป็นท่าน้ำของทางวัดที่ลงใช้น้ำบริเวณคลองหลอดวัดราชบพิธ ส่วนถนนหน้าวัง เนื่องจากถนนนี้ตั้งอยู่หน้าวังของสมเด็จฯ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ หรือวังริมคลองสะพานถ่าน ซึ่งต่อมาได้ปรับเปลี่ยนเป็นตลาดชื่อตลาดบำเพ็ญบุญ[148] ปัจจุบันคือบริเวณที่ตั้งของอาคารแฟลตบำเพ็ญบุญ

ตลาดบำเพ็ญบุญ

[148] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 26 เรื่องตำนานวังเก่า**, หน้า 84-85.

ถนนศิริพงษ์ เป็นถนนเลียบวัดสุทัศนเทพวรารามทางทิศตะวันตก ตั้งชื่อตามพระนามพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนมรุพงศ์สิริพัฒน์ (พระองค์เจ้าชายวัฒนานุวงศ์) พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและเจ้าจอมมารดาบัว ทรงเป็นต้นราชสกุลวัฒนวงศ์ เนื่องจากถนนเส้นนี้ตัดผ่านบริเวณใกล้เคียงกับสถานที่ที่เคยเป็นวังของพระองค์ ซึ่งตั้งอยู่ข้างวัดสุทัศนเทพวราราม จึงตั้งชื่อถนนโดยแปลงมาจากส่วนหนึ่งของสร้อยพระนาม "มรุพงศ์สิริพัฒน์" ว่า "ถนนศิริพงษ์"[149]

ถนนอุณากรรณ เป็นถนนเลียบวัดสุทัศนเทพวรารามทางทิศตะวันตก ตัดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยสมเด็จพระปิยมาวดี ศรีพัชรินทรมาตา (เจ้าจอมมารดาเปี่ยม) พระชนนีในสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถได้อุทิศเงินจำนวน 100 ชั่ง เพื่อสร้างอุทิศส่วนกุศลให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอุณากรรณอนันตนรไชย พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระปิยมาวดี ศรีพัชรินทรมาตา ซึ่งสิ้นพระชนม์ขณะพระชันษา 18 ปี โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้กรมโยธาธิการสร้างถนนสายสั้นๆ ขนาดถนนข้าวสาร พระราชทานชื่อว่า "ถนนอุณากรรณ" รวมทั้งโปรดเกล้าฯ ให้จัดสรรงบประมาณมาสมทบในการตัดถนนด้วย[150]

เมื่อถนนอุณากรรณสร้างเสร็จในปี พ.ศ. 2443 ปรากฏว่าถนนสายนี้กลายเป็นเส้นทางที่ประชาชนนิยมใช้สัญจรเป็นจำนวนมาก เนื่องจากเป็นทางลัดที่ใกล้ที่สุดระหว่างถนนเจริญกรุงและถนนบำรุงเมือง

---

[149] กนกวลี ชูชัยยะ, **พจนานุกรมวิสามานยนามไทย: วัด วัง ถนน สะพาน ป้อม**, หน้า 397.

[150] สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, **เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงโยธาธิการ**, ยธ.9/57. "เรื่องแผ่พระราชกุศลถึงเจ้าจอมมารดาเปี่ยมในการเปิดถนนอุณากรรณ", 16 พฤศจิกายน 119.

วังเจ้านายในอดีต

เดิมบริเวณนี้เคยมีวังเจ้านายมีอยู่ด้วยกันหลายวัง ได้แก่

วังถนนมหาไชย (วังเหนือ-กลาง-ใต้)

วังถนนมหาไชย (วังเหนือ) เป็นที่ประทับของกรมหมื่นนเรนทร์บริรักษ์ พระโอรสพระองค์เล็กของกรมหลวงนรินทรเทวี พระเจ้าน้องยาเธอในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เดิมพระองค์ประทับอยู่ที่วังริมวัดโพธิ์ เมื่อมีการขยายพื้นที่วัดเพื่อสร้างวิหารพระนอน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 จึงโปรดให้เสด็จมาประทับที่วังถนนมหาไชยแห่งนี้ จนสิ้นพระชนม์ในสมัยรัชกาลที่ 3 จากนั้นเชื้อสายของท่านได้อยู่อาศัยต่อมาจนสร้างวังบูรพาภิรมย์ในสมัยรัชกาลที่ 5[151]

วังถนนมหาไชย (วังกลาง) อยู่ถัดจากวังถนนมหาไชย (วังเหนือ) ไปทางใต้ เป็นที่ประทับของกรมหมื่นนรินทรเทพ พระโอรสองค์ใหญ่ของกรมหลวงนรินทรเทวี ซึ่งทรงย้ายมาจากวังริมวัดโพธิ์ พร้อมกับกรมหมื่นนเรนทร์บริรักษ์ และสิ้นพระชนม์ในสมัยรัชกาลที่ 3 เช่นเดียวกัน ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นภูบาลบริรักษ์เสด็จมาประทับที่วังนี้ จนสิ้นพระชนม์ในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงรวมกันสร้างเป็นวังบูรพาภิรมย์[152]

วังถนนมหาไชย (วังใต้) ตั้งอยู่ต่อจากวังกลางลงไปทางใต้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 พระราชทานให้สมเด็จฯ กรมพระยาเดชาดิศร ประทับอยู่จนสิ้นพระชนม์ในสมัยรัชกาลที่ 4 หม่อมเจ้าในกรมประทับอยู่ต่อมาจนสร้างวังบูรพาภิรมย์ในสมัยรัชกาลที่ 5[153]

วังกรมหลวงพิชิตปรีชากร ตั้งอยู่ริมถนนมหาไชย ถัดจากวังบูรพาภิรมย์ทางด้านทิศเหนือมาจนถึงริมถนนเจริญกรุง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงสร้างพระราชทานกรมหลวงพิชิตปรีชากร โดยมีสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) รับเป็นธุระเลือกหาที่ และสร้างวังตั้งแต่ในรัชกาลที่ 4 กรมหลวงพิชิตปรีชากรประทับอยู่ที่วังนี้ตลอดพระชนมายุ ปัจจุบันเป็นอาคารพาณิชย์เชิงสะพานดำรงสถิต มุมถนนเจริญกรุงต่อถนนมหาไชย[154]

---

[151] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 26 เรื่องตำนานวังเก่า**, หน้า 60.

[152] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 60.

[153] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 61.

[154] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 80-81.

วังสมเด็จฯ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ตั้งอยู่ที่ถนนเจริญกรุง ใกล้กับสะพานถ่าน จึงมีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า "วังริมสะพานถ่าน" เคยเป็นที่ประทับของสมเด็จฯ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ซึ่งแต่เดิมพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้ซื้อที่ดินบริเวณถนนบำรุงเมืองริมคลองวัดสุทัศน์พระราชทาน แต่ยังสร้างวังไม่แล้วเสร็จ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ พระราชทานวังริมแม่น้ำเหนือป้อมมหาฤกษ์ จึงได้เสด็จพระทับที่วังนั้นกับพระองค์เจ้าอุณากรรณอนันตนรไชย เมื่อพระองค์เจ้าอุณากรรณสิ้นพระชนม์ จึงได้รับพระราชทานที่วังเดิมของพระองค์เจ้าอุณากรรณที่บริเวณริมสะพานถ่าน และประทับอยู่ที่นั่นจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 จึงได้รับพระราชทานที่บริเวณแม่น้ำตำบลบางขุนพรหม เพื่อสร้างวังเทวะเวสม์ แล้วทรงย้ายไปประทับที่วังนั้นจนสิ้นพระชนม์ ส่วนที่วังริมสะพานถ่านต่อมาถูกปรับเปลี่ยนเป็นตลาดบำเพ็ญบุญ[155]

วังสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (วังสามยอด) ตั้งอยู่ที่ริมถนนเจริญกรุงตอนเชิงสะพานดำรงสถิต ซึ่งเดิมเป็นบ้านของพระยาอัพภันตริกามาตย์ (ดิศ) คุณตาของพระองค์ หลังจากโสกันต์ พระยาอัพภันตริกามาตย์ได้ถวายบ้านและที่ดินให้เป็นวังสำหรับอยู่ประทับ เรียกว่า "วังสามยอด" ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 เมื่อมีการตัดถนนและก่อสร้างสะพานข้ามคลองรอบกรุงบริเวณนี้ ทำให้ต้องรื้อย้ายประตูและกำแพงวังของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และสะพานที่สร้างขึ้นในบริเวณดังกล่าว ได้รับพระราชทานชื่อว่า สะพานดำรงสถิต เพื่อเป็นเกียรติแก่พระองค์ ต่อมาพระองค์ได้ย้ายไปประทับที่วังวรดิศ ถนนหลานหลวง แทน[156]

สะพานดำรงสถิตหรือที่รู้จักกันในนามสะพานเหล็กบน ปัจจุบันเป็นแหล่งรวมของสินค้าประเภทเครื่องเล่นเกม เครื่องใช้ไฟฟ้า กล้อง ของเล่น

---

[155] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 84-85.

[156] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 87.

สะพานดำรงสถิตในอดีต
(ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ตึกห้างบี กริม แอนโก มุมถนนเจริญกรุง-ถนนมหาไชย เชิงสะพานดำรงสถิต
(ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

วังสมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช (วังบูรพาภิรมย์) ตั้งอยู่บริเวณริมถนนมหาไชย ใกล้ประตูสะพานหันในขณะนั้น เป็นที่ประทับของสมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ซึ่งได้รับพระราชทานที่ดินเพื่อสร้างวังในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยรวมพื้นที่ของวังเก่า 3 วัง คือวังสมเด็จฯ กรมพระยาเดชาดิศร วังกรมหมื่นนเรนทร์

บริรักษ์ และวังกรมหมื่นนรินทรเทพ[157] เริ่มวางรากฐานสร้างวังเมื่อวันอาทิตย์ เดือน 4 แรม 10 ค่ำ ปีกุน พ.ศ. 2418[158]

กระบวนพระศพ สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช (ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดชประทับอยู่ที่วังบูรพาภิรมย์ จนเสด็จทิวงคตเมื่อปี พ.ศ. 2471[159] ต่อมาในช่วงปี พ.ศ. 2478 จนถึงราว พ.ศ. 2484 ได้มีการปรับเปลี่ยนวังให้เป็นโรงเรียนสอนด้านการเรียนและประณีตศิลป์ชั้นสูง ชื่อ "โรงเรียนภาณุทัต" จนกระทั่งหลังปี พ.ศ. 2490 ได้เริ่มมีการรื้อถอนและตัดถนนผ่าน ปี พ.ศ. 2497 พื้นที่บริเวณวังบูรพาได้ปรับเปลี่ยนเป็นโรงภาพยนตร์ 3 โรง คือ โรงภาพยนตร์คิงส์ โรงภาพยนตร์ควีนส์ และโรงภาพยนตร์แกรนด์ รวมทั้งก่อสร้างอาคารพาณิชย์ต่างๆ ขึ้นในบริเวณวังบูรพาภิรมย์นั้น[160]

วังพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอลังการ ตั้งอยู่บริเวณด้านหลังของโรงหวยสามยอด[161] กาญจนาคพันธุ์กล่าวว่า ที่ดินบริเวณนี้เป็นของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอลังการทั้งหมด *"ที่ดินริมถนนเจริญกรุงตอนนี้ ราวตั้งแต่โรงมหรสพปรินซ์เทียเตอร์ไปจนออกถนนมหาชัยริมโรงหวย ก.ข. เป็นบริเวณวังของพระองค์เจ้าอลังการ โอรสกรมพระยาบำราบปรปักษ์"*[162]

---

[157] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 85.

[158] เอนก นาวิกมูล, **วังบ้านฐานถิ่น**, หน้า 79.

[159] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 26 เรื่องตำนานวังเก่า**, หน้า 85.

[160] เอนก นาวิกมูล, **วังบ้านฐานถิ่น**, หน้า 99.

[161] "เรื่องกรมหมื่นสมมตอมรพันธ์มีหนังสือมาว่า หม่อมเจ้าอลังการขอรับพระราชทานที่ตำบลหลังโรงหวยขอเป็นโรงพักอาศัยต่อไป".

[162] กาญจนาคพันธุ์ (นามแฝง), **กรุงเทพฯ เมื่อ 70 ปีก่อน**, หน้า 96.

ย่านบ้านหม้อ–ถนนอัษฎางค์–ปากคลองตลาด

แหล่งการค้าริมคลอง

ย่านบ้านหม้อ-ถนนอัษฎางค์-ปากคลองตลาด ตั้งอยู่บริเวณคลองรอบกรุง จากสะพานมอญเรื่อยลงมาถึงปากคลอง ออกแม่น้ำเจ้าพระยาด้านทิศใต้ ปัจจุบันเป็นย่านการค้าที่มีชื่อเสียงแห่งหนึ่งของประเทศ โดยเฉพาะปากคลองตลาดนั้นถือเป็นตลาดค้าดอกไม้ที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย ย่านนี้ประกอบไปด้วยชุมชนและสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ ดังนี้

บ้านหม้อ เหตุที่เรียกว่าบ้านหม้อเพราะแต่เดิมเคยมีชุมชนเก่าแก่สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ตั้งบ้านเรือนเรียงรายริมแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณปากคลองคูเมืองเดิมเรื่อยมาตามริมคลอง ชาวบ้านแถวนี้มีอาชีพทำหม้อ ปั้นหม้อ ขายหม้อไหโบราณ ต่อมาเกิดเพลิงไหม้ทำให้ชุมชนและอาชีพปั้นหม้อโบราณหายไป คงเหลือเพียงแต่ชื่อบ้านหม้อ ต่อมามีการสร้างตึกแถวใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5 จุดเด่นของตึกแถวบริเวณนี้คือ เฉพาะที่เป็นห้องแรกของตึกแต่ละอาคารจะตกแต่งด้วยกะบังหน้าบนชั้นที่ 2 ลักษณะเป็นวงโค้งขนาบด้วยลายก้นหอย 2 ข้าง ภายในซุ้มประดับด้วยรูปทรงคล้ายแจกันหรือถ้วย ปัจจุบันบ้านหม้อเป็นแหล่งขายของอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ขนาดใหญ่ของไทย ไม่ว่าจะเป็นอุปกรณ์วงจรไฟฟ้า ซ่อมขายอุปกรณ์และเครื่องไฟฟ้า เครื่องประดับเพชรพลอย และเป็นแหล่งรวมวัสดุโดดเด่นที่สุดแห่งหนึ่งของไทย

แยกบ้านหม้อในปัจจุบัน

ย่านการค้าบ้านหม้อขายอุปกรณ์เครื่องใช้ไฟฟ้านานาชนิด

ตรงตึกแถวถนนบ้านหม้อแห่งนี้เคยเป็นที่ตั้งของธนาคารบุคคลภัยหรือธนาคารไทยพาณิชย์ อันเป็นธนาคารแห่งแรกของไทยที่ก่อตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2447 โดยในปี พ.ศ. 2440 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรป และตั้งมั่นว่าหากมีระบบธนาคารที่ดีเช่นเดียวกับประเทศในยุโรป ประเทศสยามจะได้รับประโยชน์มาก[163]

[163] มาลีรัตน์ ปลื้มจิตชม และคณะ, **สยามกัมมาจล ต้นแบบธนาคารไทย** (กรุงเทพฯ: ธนาคารไทยพาณิชย์, 2530), หน้า 33.

สี่กั๊กพระยาศรี คือ บริเวณสี่แยกจุดตัดระหว่างถนนเจริญกรุง ถนนเฟื่องนคร และถนนบ้านหม้อ อันมีที่มาจากการเรียกขานของคนจีนว่า สี่กั๊ก แปลว่า สี่แยก (ซากั๊ก คือ สามแยก) ส่วนพระยาศรี คือ พระยาศรีสหเทพ (ทองเพ็ง ศรีเพ็ญ) ต้นสกุลศรีเพ็ง ขุนคลังในสมัยรัชกาลที่ 3 มีเชื้อสายมอญและเป็นผู้นำชาวมอญ มีบ้านตั้งอยู่เชิงสะพานมอญ จึงเป็นที่หมายตาให้คนทั้งหลายเรียกขานบริเวณนี้

สี่กั๊กพระยาศรีในสมัยรัชกาลที่ 5
(ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เสด็จขึ้นครองราชย์ ได้มีพระบรมราชโองการให้ขยายถนนบำรุงเมืองในปี พ.ศ. 2413 และโปรดให้สร้างตึกแถวตั้งแต่ถนนบำรุงเมืองเรื่อยมาจนถึงถนนเฟื่องนคร โดยให้อยู่ในความดูแลของพระคลังข้างที่ ซึ่งปัจจุบันอยู่ในความรับผิดชอบของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์[164] ตึกแถวบริเวณนี้เป็นที่ตั้งห้างร้านของชาวตะวันตก ดังที่กาญจนาคพันธุ์ ได้เขียนเล่าว่า ครั้งหนึ่งที่หัวมุมบริเวณสี่กั๊ก เป็นที่ตั้งของห้างเยอรมันชื่อห้างปิกเกนปัก[165] โดยตั้งอยู่ตรงกันข้ามกับโรงพิมพ์ศรีกรุง

สี่กั๊กพระยาศรีในปัจจุบัน
อาคารด้านหน้าคือธนาคารกรุงไทย สาขาถนนเฟื่องนคร

[164] กรมศิลปากร, **รายงานการสำรวจโบราณสถานในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 3 (ประเภทวัง ศาลเจ้า อนุสาวรีย์ อาคารร้านค้า)**, หน้า 243-248.

[165] กาญจนาคพันธุ์ (นามแฝง), **กรุงเทพฯ เมื่อ 70 ปีก่อน**, หน้า 88-89.

ตึกแถวถนนอัษฎางค์ ตั้งเรียงยาวไปตามถนน สร้างเป็นเรือนแถว 2 ชั้น ก่ออิฐถือปูน อาคารห้องแรกและห้องสุดท้ายของแต่ละช่วงตึกมีการตกแต่งกะบังหน้าและประดับลวดลาย สันนิษฐานว่าตึกแถวนี้น่าจะสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เนื่องจากลักษณะทางสถาปัตยกรรมคล้ายคลึงกับกลุ่มอาคารตึกแถวที่สร้างขึ้นในสมัยนั้น เช่น อาคารตึกแถวที่ท่าช้าง หน้าพระลาน รวมทั้งตึกแถวบนถนนบ้านหม้อ[166] แต่ก่อนบริเวณนี้เคยขายเครื่องยนต์ เรือยนต์ อะไหล่ยนต์คอยบริการให้พ่อค้าแม่ค้าที่ใช้เรือบริเวณใกล้เคียงอย่างปากคลองตลาด และผู้คนที่ใช้รถทางบก ปัจจุบันตึกแถวริมถนนอัษฎางค์ส่วนใหญ่เป็นบริษัทขนส่งสินค้า เครื่องอุปกรณ์ไฟฟ้า และเครื่องเสียง

ตึกแถวริมถนนอัษฎางค์ ริมคลองคูเมืองเดิม ในปัจจุบัน

[166] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 197–201.

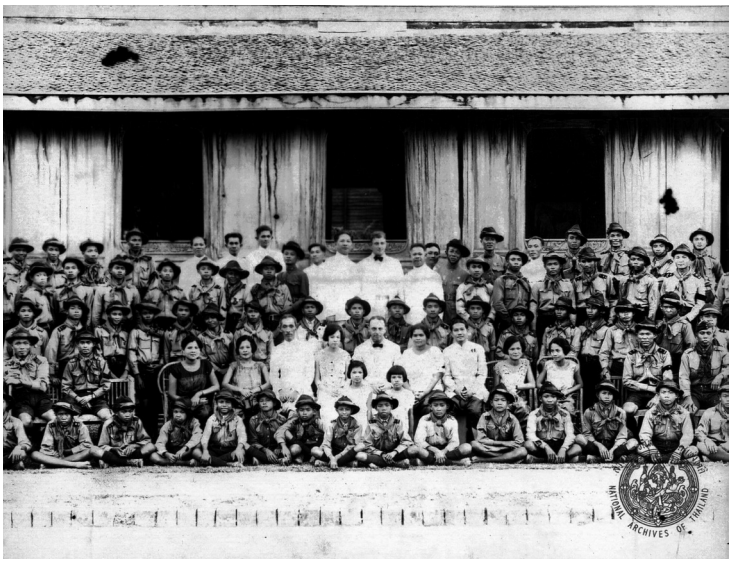

ภาพเก่าในวังบ้านหม้อ
(ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

วังบ้านหม้อ ตั้งอยู่บนถนนอัษฎางค์ ริมคลองคูเมืองเดิม เป็นวังของราชสกุลกุญชร เนื่องจากเมื่อปี พ.ศ. 2374 สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 เกิดเพลิงไหม้ที่วังกรมหมื่นสุนทรธิบดี (วังถนนสนามไชย วังที่ 1) ที่อยู่ตรงข้ามกับวังท้ายหับเผย วังที่ 1 ไหม้ลามตลอดไปจนถึงบริเวณบ้านหม้อ กลายเป็นที่ว่าง พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากุญชร กรมพระพิทักษ์เทเวศร์ ซึ่งได้รับพระราชทานวังท้ายหับเผย วังที่ 3 เป็นที่ประทับจากรัชกาลที่ 2 ได้ย้ายวังมาสร้างใหม่ในบริเวณที่ว่างดังกล่าว จนกระทั่งสิ้นพระชนม์ในสมัยรัชกาลที่ 4 พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสิงหนาทราชดุรงค์ฤทธิ์ พระโอรสองค์ใหญ่ทรงดูแลวังสืบมา เมื่อสิ้นพระชนม์ ทายาทคือเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว.หลาน กุญชร) ได้ประทับอยู่สืบมาจนถึงแก่อนิจกรรม วังบ้านหม้อจึงตกอยู่ในความดูแลของพระยาศรีกฤดากร (ม.ล.วราห์ กุญชร)[167] ปัจจุบันยังเป็นวังที่มีทายาทอาศัยอยู่ และผู้ดูแลคือหม่อมหลวงแฉล้ม กุญชร

[167] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 26 เรื่องตำนานวังเก่า**, หน้า 39.

วังบ้านหม้อถือเป็นวังในระดับเจ้าฟ้าที่หลงเหลืออยู่มาแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ อาคารที่ปรากฏอยู่เป็นสถาปัตยกรรมไทยเก่าแก่ที่ควรค่าแก่การศึกษา ได้แก่ อาคารท้องพระโรง ศาลาหน้าท้องพระโรง และเก๋งด้านหลังท้องพระโรง

อาคารท้องพระโรงที่สร้างขึ้นมาแต่สมัยรัชกาลที่ 3 ภายในวังบ้านหม้อ

ศาลเจ้าบ้านหม้อ เล่าปึงเถ้ากง ตั้งอยู่บนถนนบ้านหม้อ เดิมเป็นเพียงศาลพระภูมิเล็กๆ ที่มีอายุกว่าร้อยปี สันนิษฐานว่าเป็นศาลเจ้าเก่าแก่มาแต่ครั้งต้นกรุงรัตนโกสินทร์ และเป็นที่เคารพนับถือของชาวจีนอย่างมาก จนกระทั่งราวปี พ.ศ. 2500 บรรดาชาวจีนที่นับถือได้ร่วมกันสร้างศาลเจ้าบ้านหม้อขึ้นใหม่ เป็นอาคารคอนกรีตถาวร ภายในศาลเจ้ามีรูปบูชาของเจ้าพ่อปู่เล่าปึงเถ้ากงประดิษฐานอยู่ นอกจากนั้นยังมีรูปปั้นของเซียนต่างๆ ซึ่งเป็นที่นับถือของชาวจีน เช่น รูปของนายทหารคู่ใจแซ่เบ๊ รูปเจ้าพ่อกวนอู เป็นต้น[168]

ศาลสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ตั้งอยู่ภายด้านหลังตลาดยอดพิมาน มีลักษณะเป็นอาคารทรงไทยภายในประดิษฐานพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

ศาลสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า ประดิษฐานพระบรมรูปสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

ศาลสมเด็จกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท (บุญมา) ตั้งอยู่ภายในตลาดกลางผักและผลไม้ ปากคลองตลาด ประดิษฐานพระรูปกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท (บุญมา)

[168] กรมศิลปากร, **รายงานการสำรวจโบราณสถานในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 3 (ประเภทวัง ศาลเจ้า อนุสาวรีย์ อาคารร้านค้า)**, หน้า 89-91.

ปากคลองตลาด ตั้งอยู่บริเวณปากคลองคูเมืองเดิมด้านทิศใต้ เป็นย่านการค้าทางน้ำที่สำคัญมาก่อน โดยเฉพาะเป็นตลาดปลาที่ใหญ่ที่สุดในพระนคร มีเรือบรรทุกปลาทะเลจากท่าจีนมาจอดค้าขายคึกคัก ในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อประกาศยกเลิกตลาดปลาให้ไปรวมอยู่ที่ตำบลวัวลำพอง ตลาดจึงซบไประยะหนึ่ง แต่เนื่องจากบริเวณนี้อยู่ประชิดกับท่าเตียนซึ่งเป็นตลาดค้าขายใหญ่ จึงมีพ่อค้าแม่ค้ากระจายตัวมาวางสินค้าขายตามริมน้ำถึงปากคลองตลาด ประกอบกับพ่อค้าแม่ค้าจากสวนฝั่งธนฯ บางกรวย พายเรือมาชุมนุมค้าขายระหว่างท่าเตียนกับท่าปากคลอง จึงทำให้กลายเป็นตลาดน้ำที่คึกคักขึ้น ดังที่เสฐียรโกเศศได้เขียนเล่าว่า เหตุที่เรียกว่าปากคลองตลาดนั้น เนื่องจากบริเวณปากคลองเคยมีตลาดน้ำ มีเรือขายกะปิ น้ำปลา เรือขายอาหาร และสินค้านานาชนิดจอดเรียงรายตามลำน้ำ ผู้คนเดินทางมาจับจ่ายใช้สอยซื้ออาหารและสินค้าต่างๆ[169]

ต่อมาการค้าที่ขายอยู่ริมลำน้ำเริ่มขยายตัวออกมาริมถนนมากขึ้น ประจวบกับหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จอมพล ป. พิบูลสงคราม ย้ายตลาดข้างวัดโพธิ์และตลาดกรมภูธเรศ (ตลาดใหม่เยาวราช) ซึ่งเป็นตลาดค้าผัก มาตั้งยังปากคลองตลาด ทำให้บริเวณนี้คึกคักมากยิ่งขึ้น และเมื่อเกิดตลาดยอดพิมานและตลาดส่งเสริมเกษตรไทยเพิ่มขึ้น ปากคลองตลาดจึงกลายเป็นศูนย์กลางขายส่งผัก ผลไม้ ดอกไม้ที่ใหญ่ที่สุดในกรุงเทพฯ จนเมื่อเกิดตลาดสี่มุมเมืองและการจราจรติดขัดมากขึ้น ทางราชการจึงมีนโยบายย้ายตลาดออก รวมถึงตลาดดอกไม้ด้วย ทำให้ตลาดขายของสดลดน้อยลงมาก

แม่ค้าปากคลองตลาด

[169] เสฐียรโกเศศ (นามแฝง), **ฟื้นความหลัง เล่ม 4**, หน้า 79.

ตลาดยอดพิมาน ตั้งอยู่ริมถนนจักรเพชร ด้านซ้ายติดซอยโรงยาเก่า ด้านขวาติดซอยท่ากลาง มีท่าเรือสำหรับขนส่งสินค้าขึ้นจากแม่น้ำเจ้าพระยา เดิมขายสินค้าจำพวกผักผลไม้ ส่วนด้านนอกของอาคารเป็นแผงขายดอกไม้ส่วนมาก แต่ปัจจุบันตลาดยอดพิมานพลิกโฉมสร้างอาคารใหม่ริมแม่น้ำ ทำร้านอาหารและศูนย์การค้าย่อยในนาม "ยอดพิมานริเวอร์วอล์ค" เปิดพื้นที่มองเห็นวิวแม่น้ำเจ้าพระยาและเห็นสถานที่สำคัญริมน้ำ เช่น สะพานพระพุทธยอดฟ้า โบสถ์ซางตาครู้ส วัดอรุณราชวราราม วัดกัลยาณมิตร เป็นต้น

แต่เดิมพื้นที่บริเวณตลาดยอดพิมานเคยเป็นที่ตั้งของโรงเรียนอำนวยศิลป์ และโรงเรียนจีนชื่อชินเจียนฮั้ว ต่อมาราวปี พ.ศ. 2503 จึงก่อสร้างตลาดยอดพิมานขึ้น นับเป็นตลาดแห่งที่ 2 ในบริเวณปากคลองตลาดโดยชื่อ "ยอดพิมาน" นั้น มาจากชื่อม้าแข่งที่พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุทธสิริโสภา ซึ่งเป็นเจ้าของตลาดทรงใช้แข่งขันจนได้รับชัยชนะ ในปี พ.ศ. 2553 กรรมสิทธิ์ในตลาดยอดพิมานได้ถูกโอนจากทายาทของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุทธสิริโสภา ให้แก่บริษัท ยอดพิมาน จำกัด ภายในตลาดมีความคึกคักมีตลาดขายผักผลไม้ และตลาดดอกไม้ขนาดใหญ่

บรรยากาศตลาดยอดพิมาน

ตลาดกลางผักและผลไม้ ปากคลองตลาด หรือที่รู้จักกันโดยทั่วไปว่า ตลาดปากคลองตลาด หรือตลาดสดปากคลองตลาด ตั้งอยู่บริเวณหัวมุมถนนจักรเพชรและถนนอัษฎางค์ ด้านใต้ติดกับซอยท่ากลาง มีท่าเรือสำหรับขนส่งสินค้าขึ้นจากแม่น้ำเจ้าพระยา ภายในตลาดแบ่งพื้นที่ออกเป็น 2 ส่วน คือ ตลาดส่วนนอก ซึ่งประกอบด้วยตึกแถวแนวนอก 4 ด้าน และตลาดส่วนใน ซึ่งประกอบด้วยตึกแถวแนวใน 3 ด้าน (ยกเว้นด้านเลียบแม่น้ำเจ้าพระยา) ทางเดินภายใน และศาลกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ตลาดแห่งนี้เป็นแหล่งซื้อขายสินค้าอุปโภคบริโภคที่สำคัญ โดยมีทั้งร้านค้าที่ตั้งอยู่ในตึกแถวทั้งสองแนว และหาบเร่ตามบาทวิถี[170]

ตลาดกลางผักและผลไม้ปากคลองตลาด ปัจจุบันอยู่ในความดูแลขององค์การตลาดกระทรวงมหาดไทย จัดตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2496 โดยย้ายกลุ่มผู้ค้าจากบริเวณหน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ซึ่งมีสภาพค่อนข้างสกปรก และผู้ค้าส่งผักสดที่ตลาดกรมภูธเรศ ให้มาอยู่รวมกันที่บริเวณปากคลองตลาด แล้วสร้างอาคารตลาดกลางผักและผลไม้ขึ้นมาใหม่เพื่อความสะดวกในการค้าจนถึงปัจจุบัน

---

[170] เกียรติ จิวะกุล และคณะ, **ตลาดในกรุงเทพมหานคร: การขยายตัวและพัฒนาการ**, หน้า 94-95.

บรรยากาศตลาด และแม่ค้าปากคลองตลาด

ตลาดส่งเสริมเกษตรไทย ตั้งอยู่ในบริเวณปากคลองตลาด ล้อมรอบด้วยถนนจักรเพชร ถนนบ้านหม้อ ถนนอัษฎางค์ และซอยท่ากลาง ภายในบริเวณตัวตลาดมีอาคาร 2 หลัง เป็นที่ตั้งของแผงลอยขายดอกไม้และขายผัก ทั้งขายปลีกและขายส่ง[171] โดยแบ่งเวลาขายผักจะเริ่มตั้งแต่ประมาณ 4.00-5.00 น. ตอนเย็นเวลา 17.00-18.00 น. ก็จะเป็นเวลาของตลาดขายดอกไม้ ผู้คนจากทั่วสารทิศจะมาซื้อผักและดอกไม้ในลักษณะขายส่ง ยามดึกจนก่อนรุ่งสางจะเห็นรถขนผักและดอกไม้ที่มาส่งและซื้อกันขวักไขว่ ในเวลาค่ำคืนมีนักท่องเที่ยวที่แวะมาชมตลาดเป็นจำนวนมาก ปัจจุบันทางราชการได้จัดระเบียบการค้าบริเวณปากคลองตลาด จึงทำให้ตลาดดอกไม้บางส่วนย้ายออกไปตั้งแถบชานเมือง แต่ยังคงมีหลงเหลืออยู่ ทว่าเงียบเหงากว่าเดิมมาก

ประตูทางเข้าตลาดส่งเสริมการเกษตรไทยจากถนนบ้านหม้อในปัจจุบัน

[171] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 90-91.

ถนนสายสำคัญในพื้นที่

ถนนเฟื่องนคร เริ่มต้นจากถนนเจริญกรุงที่แยกสี่กั๊กพระยาศรีไปบรรจบกับถนนบำรุงเมือง ที่แยกสี่กั๊กเสาชิงช้า ถนนสายนี้ตัดขึ้นพร้อมกับถนนบำรุงเมืองเมื่อปี พ.ศ. 2406 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4[172] โดยใช้คณะทำงานชุดเดียวกับการตัดถนนบำรุงเมือง ซึ่งมีพระพรหมบริรักษ์เป็นนายงาน ในระยะแรกชื่อถนนเฟื่องนครใช้เรียกยาวไปจนถึงบริเวณวัดบวรนิเวศ[173] ต่อมาได้กำหนดเรียกชื่อใหม่ โดยช่วงตั้งแต่วัดบวรนิเวศวิหารถึงสะพานข้ามวัดมหรรณพารามเรียก “ถนนคอกวัว” ถัดมาเรียก “ถนนบ้านตะนาว” จากนั้นช่วงสุดท้ายได้พระราชทานนามว่า “ถนนเฟื่องนคร”[174] ที่มีความหมายเกี่ยวกับความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมือง[175] ถนนสายนี้นับว่าเป็นถนนรุ่นแรกที่ใช้เทคนิคแบบตะวันตกก่อสร้าง

ถนนเฟื่องนครในอดีต
(ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

---

[172] เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, **พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 4 เล่ม 2 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์**, หน้า 47-48.

[173] ส. พลายน้อย (นามแฝง), **บางกอก**, หน้า 161-162.

[174] หม่อมราชวงศ์แน่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, **องค์ประกอบกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์**, หน้า 271.

[175] กนกวลี ชูชัยยะ, **พจนานุกรมวิสามานยนามไทย: วัด วัง ถนน สะพาน ป้อม**, หน้า 227.

ถนนบ้านหม้อ เริ่มต้นจากริมแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณท่าโรงยาเก่าไปบรรจบถนนเจริญกรุงที่แยกสี่กั๊กพระยาศรี แต่เดิมถนนช่วงสี่แยกบ้านหม้อถึงสี่กั๊กพระยาศรีเคยเป็นส่วนหนึ่งของถนนเฟื่องนครที่สร้างเมื่อปี พ.ศ. 2406 ภายหลังจึงมีการเปลี่ยนชื่อถนนช่วงนี้เป็นถนนบ้านหม้อ[176] เนื่องจากบริเวณนี้เป็นที่ตั้งของชุมชนมอญเก่าแก่ที่มีอาชีพในการปั้นหม้อและเครื่องปั้นดินเผาขาย ต่อมาเกิดไฟไหม้บ้านเรือนชุมชนชาวมอญจึงลดน้อยลง นอกจากนี้ในสมัยกรุงธนบุรียังเป็นที่อยู่ของพวกญวนที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ราว พ.ศ. 2319 และสมัยรัชกาลที่ 3 พวกลาวพวนและลาวเวียงจันทน์ที่ถูกกวาดต้อนในคราวกบฏเจ้าอนุวงศ์มาอาศัยอยู่รวมกัน เป็นที่มาของชื่อ “ตำบลบ้านลาว” ในสมัยนั้น ปัจจุบันถนนบ้านหม้อเป็นย่านขายอัญมณี เครื่องประดับ และเครื่องเสียง อุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์แหล่งใหญ่แห่งหนึ่งของกรุงเทพมหานคร

ถนนบ้านหม้อในอดีต (ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ถนนอัษฎางค์ เป็นถนนเลียบคลองคูเมืองเดิมฝั่งตะวันออก เริ่มต้นจากถนนราชดำเนินกลางที่บริเวณสะพานผ่านพิภพลีลาไปบรรจบกับถนนจักรเพชรที่บริเวณปากคลองตลาด พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ตัดถนนสายนี้ขึ้น หลังจากเสด็จกลับจากประพาสเกาะชวาและสิงคโปร์ โดยโปรดเกล้าฯ ให้ตัดถนนริมกำแพงรอบพระนครซึ่งเดิมเป็นทางเดินเล็กๆ ที่ทำขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 ให้เป็นถนนแบบใหม่อย่างตะวันตก คือ ใช้อิฐกั้นเป็นคันถนนทั้งสองข้าง

[176] กนกวลี ชูชัยยะ, **พจนานุกรมวิสามานยนามไทย: วัด วัง ถนน สะพาน ป้อม**, หน้า 146.

สำหรับชื่อถนนอัษฎางค์นั้นมีที่มาจากพระนามของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ กรมหลวงนครราชสีมา พระโอรสซึ่งประสูติแต่สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ[177]

ถนนจักรเพชร เป็นถนนเลียบแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณปากคลองตลาด ถนนสายนี้เป็นหนึ่งในชื่อถนนที่ตั้งตามชื่อป้อมที่รายรอบพระนครเมื่อครั้งสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ นั่นคือป้อมจักรเพชร[178] ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณนั้น[179]

ถนนจักรเพชรบริเวณที่ใกล้กับคลองโอ่งอ่างซึ่งเป็นทางออกสู่แม่น้ำเจ้าพระยาเป็นย่านการค้าที่สำคัญ ด้วยเป็นท่าขึ้นสินค้าต่างๆ ทั้งผัก ผลไม้ของสวน รวมไปถึงปลาที่พ่อค้าหามาได้จากแม่น้ำลำคลอง ก็จะนำมาขายที่ตลาดย่านนี้ ดังที่กาญจนาคพันธุ์เล่าไว้ว่า *"ถนนจักรเพชร ตั้งต้นจากสะพานเจริญรัชปากคลองตลาดไปจนจดคลองโอ่งอ่าง ที่มีป้อมจักรเพชรแถวปากคลองโอ่งอ่าง... จากสะพานเจริญรัชฟากริมแม่น้ำมีถนนลงไปแม่น้ำเรียกว่า 'ท่าปากคลองตลาด' ซึ่งฟากหนึ่งเป็นคลองตลาด อีกฟากหนึ่งเป็นตึกแถว 2 ชั้น เป็นร้านค้าของพวกสวนมาก เช่น ของมาจากคลองบางหลวงและทางริมแม่น้ำใต้ลงไปเป็นตลาดปลา ซึ่งมาจากท่าจีนแม่กลอง"*[180]

ถนนพระพิพิธ-พระพิทักษ์ เป็นถนนที่ต่อถึงกัน โดยถนนพระพิพิธ เริ่มต้นจากถนนสนามไชยจนถึงสะพานอุบลรัตน์ ส่วนถนนพระพิทักษ์เริ่มต้นจากสะพานอุบลรัตน์จนถึงถนนบ้านหม้อ ชื่อถนนทั้ง 2 สายนั้นเป็นพระนามของเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ 2 พระองค์ คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์ และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิทักษ์เทเวศร์ พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและเจ้าจอมมารดาศิลา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดเกล้าฯ พระราชทานที่สร้างวังให้ทั้ง 2 พระองค์ รวมถึงพระอนุชาร่วมพระชนนีอีกพระองค์หนึ่ง คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ (พระองค์เจ้าชายทินกร) บริเวณริมคลองคูเมืองเดิม

---

[177] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 392-393.

[178] ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย, **ชื่อบ้านนามเมืองในกรุงเทพฯ**, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2546), หน้า 67-69.

[179] ส. พลายน้อย (นามแฝง), **บางกอก**, หน้า 56.

[180] กาญจนาคพันธุ์ (นามแฝง), **กรุงเทพฯ เมื่อ 70 ปีก่อน**, หน้า 176.

ฝั่งตะวันตก 3 วังติดต่อกัน เรียกว่า กลุ่มวังท้ายหับเผย ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงซื้ออาณาบริเวณวังทั้งหมดจากทายาททั้ง 3 พระองค์ เพื่อสร้างสถานที่ราชการ คือที่ทำการกรมการรักษาดินแดน และเมื่อตัดถนนผ่าน จึงพระราชทานนามถนนสองสายที่ต่อเนื่องกัน เพื่อบอกกล่าวถึงเรื่องราวของสถานที่นี้ในอดีต และเป็นอนุสรณ์ถึงพระเจ้าบรมวงศ์เธอทั้งสองพระองค์ คือ “ถนนพระพิพิธ” และ “ถนนพระพิทักษ์”[181]

วังเก่าในอดีต

วังกรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา ตั้งอยู่บริเวณริมแม่น้ำใต้ปากคลองตลาด ซึ่งเป็นบ้านเดิมของเจ้าจอมมารดาวาด พระชนนี ทรงประทับอยู่ระยะหนึ่ง เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 พระราชบิดา ทรงสร้างวังใหม่ที่ริมถนนเจริญกรุงฟากเหนือตรงตลาดน้อย พระราชทานแลกวังเดิม กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดาจึงเสด็จย้ายไปประทับที่วังตลาดน้อยตลอดพระชนมายุ ปัจจุบันได้รื้อไปแล้ว[182]

วังคลองตลาด วังที่ 1 ตั้งอยู่บริเวณใกล้ปากคลองตลาดฝั่งใต้ เชิงสะพานเจริญรัช 31 บริเวณจุดบรรจบของถนนราชินี ถนนสนามไชย และถนนมหาราช เป็นที่ประทับของกรมหมื่นสิทธิสุขุมการ พระบวรโอรสในสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์และเจ้าจอมมารดาภู่ (อิเหนา) วังแห่งนี้เดิมเป็นบ้านของบิดาเจ้าจอมมารดาภู่ (อิเหนา) ซึ่งกรมหมื่นสิทธิสุขุมการทรงได้รับมรดกสืบมา พระองค์ประทับอยู่จนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 5 จากนั้นหม่อมเจ้าชายใหญ่ ซึ่งได้รับการสถาปนาเป็นพระองค์เจ้าวัฒนาในรัชกาลที่ 5 กับหม่อมเจ้าในกรมได้ประทับอยู่ต่อมา จนรื้อทำถนน[183]

วังคลองตลาด วังที่ 2 ตั้งอยู่ต่อจากวังคลองตลาด วังที่ 1 ไปทางปากคลองตลาด พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 สร้างพระราชทานพระองค์เจ้าจินดา ซึ่งเสด็จมาประทับอยู่ไม่นานก็สิ้นพระชนม์ และไม่มีผู้ใดเสด็จมาประทับต่อ อย่างไรก็ตาม สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงตั้งข้อสังเกตว่า วังคลองตลาด อาจเป็นพื้นที่วังของพระองค์เจ้าจินดาผู้เดียว ก่อนจะแบ่งที่ของวังที่ 1 ให้กรมหมื่นสิทธิสุขุมการ

---

[181] ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย, **ชื่อบ้านนามเมืองในกรุงเทพฯ**, หน้า 93-95.

[182] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 87-88.

[183] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 51.

ย่านสนามไชย

วังเจ้านายและส่วนราชการ

สนามไชยเป็นชื่อสนามโล่งที่ตั้งอยู่ด้านตะวันออกของพระบรมมหาราชวัง บริเวณนี้เป็นย่านวังเจ้านายตั้งแต่ครั้งต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ปัจจุบันเป็นย่านเก่าแก่ประกอบไปด้วยสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ ดังนี้

สนามไชย เป็นลานสนามหญ้าด้านหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาท ถูกแบ่งพื้นที่ออกเป็น 2 ส่วนด้วยถนนสราญรมย์ สันนิษฐานว่ามีพร้อมกับเมื่อสร้างพระบรมมหาราชวัง ที่สร้างขึ้นตามคติเดียวกับกรุงศรีอยุธยา สำหรับใช้ในราชกิจสำคัญของประเทศ ได้แก่ สถานที่ทำพิธีถวายสัตย์ปฏิญาณตนของทหาร และเป็นสถานที่เข้าเฝ้าฯ สำหรับข้าราชการและประชาชน ในเวลาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออก ณ พระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาท ปัจจุบันเป็นที่สาธารณะสำหรับพักผ่อนหย่อนใจ มีสนามหญ้า และสวนหย่อม

บริเวณสนามไชยในอดีต ตรงข้ามกับพระบรมมหาราชวัง
(ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

พระราชวังสราญรมย์ สร้างขึ้นในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยพระราชดำริว่า เมื่อสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์เจริญพระชันษาและได้ทรงผนวชแล้วจะพระราชทานราชสมบัติ จากนั้นพระองค์จะเสด็จไปประทับเป็นพระเจ้าหลวงที่วังแห่งนี้ แต่เสด็จสวรรคตเสียก่อน

พระราชวังสราญรมย์ ซึ่งครั้งหนึ่งเคยใช้เป็นที่ทำการของกระทรวงต่างประเทศ

ในช่วงต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชทานพระราชวังสราญรมย์ให้เป็นที่ประทับชั่วคราวของเจ้านายเมื่อแรกออกจากวังหลวง ก่อนที่วังประทับถาวรจะก่อสร้างแล้วเสร็จ อาทิ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ เป็นต้น ต่อมาโปรดเกล้าฯ ให้ใช้เป็นที่ประทับรับรองพระราชอาคันตุกะจากต่างประเทศ เช่น ซาเรวิชหรือมกุฎราชกุมารแห่งรัสเซีย (ภายหลังเสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2) ก่อนจะให้ใช้เป็นศาลาว่าการต่างประเทศ โดยมีสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ

เมื่อสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) เสด็จกลับจากการศึกษาที่ต่างประเทศ รัชกาลที่ 5 พระราชทานวังนี้ให้เป็นที่ประทับ เมื่อเสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้ว โปรดเกล้าฯ ให้เป็นที่ประทับและรับรองแขกต่างประเทศจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ได้พระราชทานให้เป็นศาลาว่าการต่างประเทศอีกครั้ง

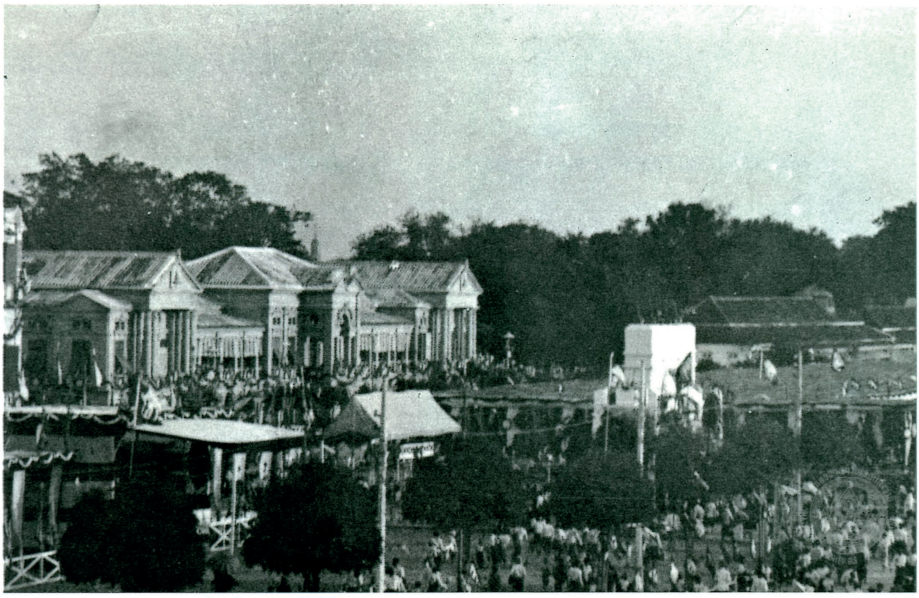

พระราชวังสราญรมย์ในปี พ.ศ. 2441
(ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

บริเวณพระราชวังสราญรมย์แห่งนี้ ยังมีพระราชอุทยานสราญรมย์ที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นพื้นที่ต่อเนื่องกับพระราชวัง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 เทศบาลนครกรุงเทพได้รับพระบรมราชานุญาตให้ใช้พระราชอุทยานแห่งนี้เป็นสวนสาธารณะแก่ประชาชน

วังจักรพงษ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานารถ โปรดให้สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2452 เพื่อประทานให้เป็นวังที่ประทับของพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ พระโอรส ตลอดจนใช้เป็นที่ประทับพักผ่อนรับรองอาคันตุกะ และเป็นท่าเรือส่วนพระองค์ โดยทรงเรียกว่า “วังท่าเตียน”

วังจักรพงษ์ในอดีต (ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 โปรดเกล้าฯ ให้ใช้วังแห่งนี้เป็นที่ประทับชั่วคราวของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ กรมหลวงสุโขทัยธรรมราชา เมื่อครั้งทรงสำเร็จการศึกษาจากยุโรปครั้งแรก

เมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถ สิ้นพระชนม์ในปี พ.ศ. 2462 หม่อมเจ้าชวลิตโอภาส พระชายาได้ประทับอยู่ต่อมา จนเมื่อหม่อมเจ้าชวลิตโอภาสทรงเสกสมรสใหม่ วังจักรพงษ์จึงว่างลง กระทั่งพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์เสด็จกลับมา พร้อมหม่อมอาลิซาเบธ พระชายา จึงเปลี่ยนชื่อเป็น วังจักรพงษ์ และได้ปรับปรุงเป็นที่ประทับสืบมาจนสิ้นพระชนม์

ปัจจุบันวังจักรพงษ์ตกเป็นของหม่อมราชวงศ์นริศรา จักรพงษ์ พระธิดา ซึ่งใช้เป็นที่พำนักอาศัย และเป็นที่ทำการของจักรพงษ์มูลนิธิ

บรรยากาศวังจักรพงษ์ในปัจจุบัน

หอกลอง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างหอกลองขึ้นบริเวณหน้าวัดพระเชตุพน (สันนิษฐานว่าคงสร้างในบริเวณเนื้อที่ระหว่างเขตวัดกับป่าช้าวัดโพธาราม) เหมือนกับหอกลองในสมัยกรุงศรีอยุธยา เดิมอาคารทำด้วยไม้ รูปทรงสูงชะลูด ไม่มีฝากั้น หลังคาทำเป็นทรงมณฑป มี 3 ชั้น แต่ละชั้นมีกลองขนาดใหญ่แขวนอยู่ ชั้นล่างสุดแขวนกลองย่ำพระสุริย์ศรี ใช้ตีบอกโมงยามเพื่อให้ราษฎรภายในกำแพงพระนครทราบเวลา ชั้นที่ 2 แขวนกลองอัคคีพินาศ ใช้ตีเพื่อแจ้งเหตุอัคคีภัย และชั้นที่ 3 แขวนกลองพิฆาตไพรี ใช้ตีเพื่อแจ้งให้รู้ว่าข้าศึกได้มาประชิดพระนครแล้ว

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้รื้อหอกลองและย้ายกลองทั้ง 3 ใบไปไว้ในพระบรมมหาราชวัง เมื่อมีการจัดงานเฉลิมฉลองสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี พ.ศ. 2525 คณะรัฐมนตรีมีมติให้สร้างหอกลองขึ้นใหม่ในที่เดิม ตัวอาคารสร้างเป็นปูนดังที่เห็นในปัจจุบัน

หอกลองในอดีต

หอกลองในปัจจุบัน (บน)
หอนาฬิกา (ล่าง) ที่สร้างตามรูปแบบเดียวกับพระที่นั่งภูวดลทัศไนยในพระบรมมหาราชวังครั้งรัชกาลที่ 4

ศาลเจ้าพ่อหอกลอง ตั้งอยู่ริมถนนอัษฎางค์ บริเวณฝั่งตรงข้ามกับวังบ้านหม้อ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ นอกจากสร้างศาลหลักเมืองแล้ว พระองค์ยังทรงสร้างเทวสถานอื่นๆ เพิ่มอีก 5 แห่ง เพื่อเป็นที่สิงสถิตย์ของเทพารักษ์เพื่อผู้ดูแลพระนคร ประกอบด้วยพระเสื้อเมือง พระทรงเมือง พระกาฬชัยศรี เจ้าพ่อเจตคุปต์ และเจ้าพ่อหอกลอง ซึ่งมีประชาชนทุกชนชั้นมาบูชากราบไหว้ โดยเฉพาะบรรดาทหารที่จะออกไปรบทำสงคราม จะต้องมาทำพิธีบูชาเทพารักษ์ทั้งห้า โดยเฉพาะศาลเจ้าพ่อหอกลองมีการตีกลองบูชาดังอยู่มิได้ขาด แสดงถึงความเคารพศรัทธา และในอดีตเมื่อมีงานพระราชพิธีสำคัญใดๆ จะต้องอัญเชิญเทพารักษ์ทั้งห้ามาร่วมบูชาด้วยเสมอ

ศาลเจ้าพ่อหอกลองในปัจจุบัน

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญเทพารักษ์ทั้งห้าไปประดิษฐานรวมกันที่ศาลหลักเมือง เพื่อสะดวกต่อการราชพิธีและดูแลรักษา ศาลเจ้าพ่อหอกลองจึงถูกรื้อถอนลง แล้วนำที่ดินบริเวณนั้นไปสร้างสวนเจ้าเชตุ จนกระทั่งปี พ.ศ. 2498 กรมการรักษาดินแดนได้ย้ายจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มาตั้งยังสวนเจ้าเชตุ และมีการกล่าวถึงศาลเจ้าพ่อหอกลองที่เคยตั้งอยู่ ในปี พ.ศ. 2509 เจ้ากรมการรักษาดินแดน พลโทยุทธ สมบูรณ์ ได้มอบหมายให้พันตรีฟื้น แสงรักษ์ ร่วมกับประชาชนผู้ศรัทธา ดำเนินการจัดสร้างศาลเจ้าพ่อหอกลอง และพระรูปเจ้าพ่อ

หอกลองขึ้นในบริเวณกรมการรักษาดินแดน โดยให้อาจารย์อนิก สมบูรณ์ เป็นผู้ปั้นพระรูป ศาลแห่งนี้สร้างแล้วเสร็จในต้นเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2509

สถานีตำรวจนครบาลพระราชวัง ตั้งอยู่ปากทางเข้าถนนมหาราชติดกับมิวเซียมสยาม เดิมสถานีตำรวจแห่งนี้ตั้งอยู่บริเวณตลาดท่าเตียน และได้ย้ายมาตั้ง ณ บริเวณปัจจุบันเมื่อปี พ.ศ. 2457 โดยปรับเปลี่ยนพื้นที่ซึ่งเคยเป็นส่วนหนึ่งของวังท้ายวัดพระเชตุพน วังที่ 5 คือบริเวณตึกส่วนหน้าของที่ทำการสถานีตำรวจนครบาลพระราชวัง ที่เป็นลักษณะอาคารแบบสถาปัตยกรรมยุโรป[184]

สถานีตำรวจนครบาลพระราชวังปัจจุบัน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวังท้ายวัดพระเชตุพน

สำนักงานที่ดินกรุงเทพมหานคร ตั้งอยู่ที่ถนนราชินีและถนนพระพิทักษ์ เชิงสะพานอุบลรัตน์ เดิมเป็นที่ตั้งของกรมทะเบียนที่ดิน กระทรวงเกษตราธิการ ตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 17 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2444 ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5[185] เนื่องจากมีข้อพิพาทเรื่องที่ดินบ่อยครั้ง จนต้องมีการสำรวจ รังวัด และในที่สุดได้ออกโฉนดที่ดินฉบับแรกในประเทศไทยขึ้น โดยรัชกาลที่ 5 ทรงพระราชทานเมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2444[186] เป็นโฉนดสำหรับพระองค์เอง และลงพระนาม “สมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์” ทรงถือกรรมสิทธิ์เป็นโฉนดเลขที่ 1 เลขที่ดิน 117 ระวาง 17 ต.1 อ. ตำบลบ้านแป้ง อำเภอพระราชวัง แขวงเมืองกรุงเก่า จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เนื้อที่ 89 ไร่[187]

---

[184] กรมศิลปากร, **จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์**, หน้า 486-487.

[185] กรมที่ดิน, **ที่ระลึกพิธีเปิดพิพิธภัณฑ์กรมที่ดิน** (กรุงเทพฯ: ป.สัมพันธ์พาณิชย์, 2544), หน้า 68.

[186] ระยับศรี กาญจนวงศ์, “การจัดระเบียบการออกโฉนดที่ดินแบบใหม่ ตามประกาศออกโฉนดที่ดิน มณฑลกรุงเก่า ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444)”, ใน **พระพุทธเจ้าหลวงกับชาวกรุงเก่า** (พระนครศรีอยุธยา: สถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา, 2541), หน้า 36.

[187] ชัยวัฒน์ ไชยประเสริฐ, **“ประวัติความเป็นมากว่าจะเป็นพิพิธภัณฑ์กรมที่ดิน”**, ใน www.dol.go.th/museum

ปัจจุบันกรมทะเบียนที่ดินได้เปลี่ยนชื่อเป็นกรมที่ดิน และได้ย้ายออกไปตั้งที่ศูนย์ราชการเฉลิมพระเกียรติ 80 พรรษาฯ ถนนแจ้งวัฒนะ ส่วนที่ตั้งเดิมได้ปรับเปลี่ยนเป็นสำนักงานที่ดินกรุงเทพมหานคร

กรมทะเบียนที่ดินในอดีต

โรงเรียนราชินี ก่อตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2423 โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างขึ้นเพื่ออุทิศพระราชกุศลแด่สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวี เมื่อก่อสร้างเสร็จได้ย้ายโรงเรียนนันทอุทยานมาสอนที่โรงเรียนสุนันทาลัยในปี พ.ศ. 2429

ในระหว่างปี พ.ศ. 2441-2449 กระทรวงธรรมการได้ย้ายมาตั้งที่ทำการ ณ โรงเรียนสุนันทาลัยระยะหนึ่ง จากนั้นในปี พ.ศ. 2449 สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ได้กราบบังคบทูลพระกรุณาขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต ย้ายโรงเรียนราชินีจากตึกแถวมุมถนนอัษฎางค์และถนนจักรเพชรมาอยู่ที่โรงเรียนสุนันทาลัย และเปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนราชินีจนถึงปัจจุบัน

ตึกสุนันทาลัยที่ตั้งอยู่ติดริมแม่น้ำในโรงเรียนราชินี
(ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

สำหรับตึกสุนันทาลัยที่สร้างขึ้นสำหรับเป็นโรงเรียนนั้น เดิมมี 2 หลัง แต่ตึกหลังหนึ่งทรุดโทรมเกินกว่าจะบูรณะได้ จึงรื้อลงเมื่อปี พ.ศ. 2506 คงเหลืออยู่เพียงตึกเดียว คือตึกสุนันทาลัยที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ตึกแห่งนี้มีจารึกตัวอักษรบนหน้าจั่วของอาคาร ภายใต้ตราแผ่นดินว่า *"ROYAL SEMINARY สุนันทาลัยที่ริมแม่น้ำ สมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นในปีมะโรง โทศก12 1242"*[188]

ในอดีตพื้นที่บริเวณโรงเรียนราชินีได้เป็นที่เช่าให้แก่ห้างบีกริม ห้างที่มีชื่อเสียงแห่งหนึ่งของประเทศ และเป็นที่ตั้งของอาคารราชการต่างๆ เช่น ออฟฟิศแผนที่ กระทรวงธรรมการ เป็นต้น[189]

---

[188] กรมศิลปากร, **จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์**, หน้า 484-485.

[189] สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, **แผนที่กรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงโยธาธิการ**, ผ.ร.5 ยธ.77. "แผนที่ถนนมหาราชเดิม".

มิวเซียมสยาม หรือสถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ (สพร.) ตั้งอยู่ริมถนนสนามไชย เดิมบริเวณนี้เคยเป็นที่ตั้งของวังท้ายวัดพระเชตุพนในสมัยรัชกาลที่ 3-5 ต่อมาได้ปรับเปลี่ยนพื้นที่เป็นที่ทำการของกระทรวงพาณิชย์[190] โดยก่อสร้างเป็นอาคาร 3 ชั้น แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2465[191] ได้ดำเนินกิจการของกระทรวงพาณิชย์มาจนถึงปี พ.ศ. 2548[192] ในอดีตบริเวณนี้เคยเป็นที่ตั้งของศาลาแยกธาตุ สถานปฏิบัติการวิเคราะห์แร่แห่งแรกของไทย สังกัดกรมพาณิชย์และสถิติพยากรณ์ ในปี พ.ศ. 2461 ปัจจุบันกระทรวงพาณิชย์ย้ายไปยังสถานที่แห่งใหม่ในจังหวัดนนทบุรี และส่งมอบพื้นที่ทั้งหมดให้สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ เพื่อปรับปรุงให้เป็นพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้ หรือที่รู้จักกันโดยทั่วไปว่า “มิวเซียมสยาม”[193]

---

[190] เดิมใช้หอรัษฎากรพิพัฒน์ในพระบรมมหาราชวังเป็นที่ทำการของกระทรวงชั่วคราว

[191] สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ, **หิน ดิน อิฐ ฟื้นชีวิตสู่พิพิธภัณฑ์** (กรุงเทพฯ: บานาน่าสตูดิโอ, 2552), หน้า 26-27.

[192] สถาบันการเรียนรู้และสร้างสรรค์ (พิพิธภัณฑ์การเรียนรู้), **มิวเซียมสยามนำชมนิทรรศการเรียงความประเทศไทย**, (กรุงเทพฯ: สถาบันการเรียนรู้และสร้างสรรค์ (พิพิธภัณฑ์การเรียนรู้), 2550), หน้า 6.

[193] “ประกาศกรมศิลปากร เรื่องขึ้นทะเบียนและกำหนดเขตที่ดินโบราณสถาน”, **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 122**, ตอนพิเศษ 126 ง (7 พฤศจิกายน 2548), หน้า 12.

มิวเซียมสยามในปัจจุบัน

ศาลาแยกธาตุภายในกระทรวงพาณิชย์ในสมัยรัชกาลที่ 6
(ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

มิวเซียมสยาม เดิมเคยเป็นที่ตั้งของวังเจ้านายครั้งต้นกรุงรัตนโกสินทร์หลายวัง รวมเรียกว่า วังท้ายวัดพระเชตุพน ได้แก่

๐ **วังท้ายวัดพระเชตุพน วังที่ 1** สร้างหันหน้าออกถนนสนามไชย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 สร้างพระราชทานกรมหมื่นเชษฐาธิเบนทร์ ซึ่งประทับอยู่จนสิ้นพระชนม์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ได้โปรดเกล้าฯ พระราชทานให้เป็นวังของกรมหลวงอดิศรอุดมเดช จนกระทั่งเสด็จไปประทับที่วังอื่นในภายหลัง

๐ **วังท้ายวัดพระเชตุพน วังที่ 2** ตั้งอยู่ด้านหลังวังที่ 1 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 สร้างพระราชทานกรมหมื่นอมเรนทรบดินทร์ จากนั้นได้โปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นอมเรนทรบดินทร์เสด็จไปประทับที่วังริมสนามไชย วังใต้ และพระราชทานวังนี้แก่พระองค์เจ้าลำยอง ซึ่งประทับอยู่จนสิ้นพระชนม์ในสมัยรัชกาลที่ 4 ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ พระราชทานให้เป็นวังของกรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ แต่กรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติไม่ได้ประทับอยู่ที่วังนี้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ทำเป็นสถานที่ราชการ

๐ **วังท้ายวัดพระเชตุพน วังที่ 3** สร้างหันหน้าออกถนนสนามไชย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 สร้างพระราชทานพระองค์เจ้างอนรถ ซึ่งประทับอยู่จนสิ้นพระชนม์ จากนั้นพระราชทานพระองค์เจ้าเปียก ซึ่งประทับอยู่จนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 4 ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ พระราชทานให้เป็นวังของกรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ ประทับอยู่จนสิ้นพระชนม์ จากนั้นหม่อมเจ้าในกรมได้อาศัยอยู่ต่อมา จนเปลี่ยนเป็นสถานที่ราชการในที่สุด

๐ **วังท้ายวัดพระเชตุพน วังที่ 4** เป็นวังกลาง สร้างหันหน้าออกถนนมหาราช พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 สร้างพระราชทานกรมหมื่นภูมินทรภักดี ประทับอยู่จนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 5 หม่อมเจ้าในกรมอยู่ต่อมา จนสร้างเป็นสถานที่ราชการ

วังท้ายวัดพระเชตุพน วังที่ 1 วังของกรมหลวงอดิศรอุดมเดช
ขุดค้นพบด้านหน้ามิวเซียมสยามในปี พ.ศ. 2550

หน่วยบัญชาการรักษาดินแดน ตั้งอยู่ที่บริเวณหัวมุมถนนเจริญกรุงและถนนสนามไชย เดิมเป็นที่ตั้งของวังเจ้านายในสมัยรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 ได้แก่ วังท้ายหับเผย (วังที่ 1-3) และวังถนนสนามไชย (วังที่ 1 และวังที่ 3) ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 ได้มีการสร้างอาคารขึ้นใหม่เพื่อเป็นที่ตั้งของกองพันที่ 1 กรมทหารราบที่ 1 มหาดเล็กรักษาพระองค์ ในปี พ.ศ. 2463 โดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ มาทรงเปิดอาคารแห่งนี้ และพระราชทานชื่ออาคารว่า “อาคารราชวัลลภ”[194] เมื่อมีการย้ายกรมการรักษาดินแดนออกจากบริเวณมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในปี พ.ศ. 2499 อาคารแห่งนี้จึงได้ใช้เป็นที่ทำการของกรมการรักษาดินแดน (ต่อมาคือ หน่วยบัญชาการรักษาดินแดน) จนถึงปัจจุบัน

[194] สำนักงานส่งเสริมการท่องเที่ยวกองทัพบก, **ตะลุยเที่ยวเขตทหาร** (กรุงเทพฯ: อรุณการพิมพ์, ม.ป.ป.), หน้า 13.

อาคารบริเวณทางเข้าหน่วยบัญชาการรักษาดินแดนในปัจจุบัน
ฝั่งตรงข้ามคือวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร

สวนเจ้าเชตุ คือพื้นที่ด้านข้างวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เดิมเป็นที่ตั้งของหอกลอง เรือนจำ และศาลเทพารักษ์เก่า ต่อมาเมื่อมีการย้ายสถานที่ดังกล่าวออกไป พื้นที่จึงว่างลง และได้รับการปรับปรุงให้เป็นสวน โดยสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงประทานชื่อสวนนี้ว่า "สวนเจ้าเชต" ดังปรากฏในลายพระหัตถ์ถึงสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2481 ความว่า *"เกี่ยวกับเรื่องพระเชตวันนี้ เกล้ากระหม่อมมีเรื่องขันจะเล่าถวาย มีคนมาเล่าตำนานให้ฟังว่า แต่ก่อนนี้มีเจ้าอยู่คนหนึ่งชื่อว่า เจ้าเชต เป็นคนเกะกะต้องไปติดคุกอยู่ที่นั่น ที่นั่นจึงได้มีชื่อว่าสวนเจ้าเชต เกล้ากระหม่อมก็หัวเราะ บอกเขาว่าสวนเจ้าเชตนั้นฉันตั้งชื่อขึ้นให้เอง ด้วยเหตุฉันเพียรรื้อเก็บกวาดหอกลอง คุก ศาลเทพารักษ์ ซึ่งปลูกไว้ในที่นั้น แต่เจ้าหน้าที่เขาย้ายเอาไปไว้ที่อื่นแล้ว เหลือแต่ซากสิ่งซึ่งไม่ต้องการทิ้งไว้ ได้ดัดแปลงให้เป็นสวน จึงให้ชื่อว่าสวนเจ้าเชต โดยเหตุเป็นที่ติดต่ออยู่กับวัดพระเชตุพน จึงสมมตว่าเจ้าเชตกุมารยกสวนถวายเป็นวัดไม่หมด เหลือเป็นสวนอยู่น้อยหนึ่ง ตัวเจ้าเชตจริงๆ ไม่มีในเมืองไทย"*[195]

ปัจจุบันสวนเจ้าเชตุเป็นที่ตั้งของสถานีวิทยุรักษาดินแดน ในเขตพื้นที่ของหน่วยบัญชาการรักษาดินแดน

---

[195] สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **สาส์นสมเด็จ เล่ม 14**, หน้า 112-113.

สวนสราญรมย์ สร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เมื่อ พ.ศ. 2417 เพื่อให้เป็นพระราชอุทยานของพระราชวังสราญรมย์ ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราชวังสราญรมย์ให้เป็นที่ทำการกระทรวงการต่างประเทศ แต่ยังคงสงวนพระราชอุทยานสราญรมย์ไว้

เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 คณะราษฎรได้ขอพระบรมราชานุญาตพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ใช้เป็นที่ทำการของคณะราษฎร ปี พ.ศ. 2497 จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีในขณะนั้น ได้ออกนโยบายให้สงวนพระราชอุทยานสราญรมย์ไว้เป็นสวนสาธารณะ และในปี พ.ศ. 2502 กระทรวงการต่างประเทศได้ขอใช้สถานที่บางส่วนปลูกสร้างสถานที่ราชการ ต่อมาในปี พ.ศ. 2503 กระทรวงมหาดไทยได้เสนอให้สำนักพระราชวังพิจารณาดำเนินการบูรณะพระราชวัง โดยปรับปรุงทำความสะอาดและรื้ออาคารที่ผุพังออกไป ท้ายที่สุดคณะรัฐมนตรีได้ลงมติมอบหมายให้เทศบาลนครกรุงเทพดูแลรักษาพระราชอุทยานสราญรมย์ ซึ่งปัจจุบันเป็นสวนสาธารณะและสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ เล่นกีฬา และออกกำลังกาย[196]

สวนสราญรมย์ในปัจจุบัน

[196] กรมศิลปากร, **รายงานการสำรวจโบราณสถาน เล่ม 4 (ประเภทสะพาน คลอง ป้อม ท่าน้ำ สวนสาธารณะ)**, หน้า 189-199.

กระทรวงการต่างประเทศ ตั้งอยู่ในพื้นที่เดิมของพระราชวังสราญรมย์ หลังจากที่เคยใช้เป็นศาลาว่าการต่างประเทศในช่วงปี พ.ศ. 2428-2430 ก่อนจะย้ายไปตั้งอยู่ในพระบรมมหาราชวัง จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2469 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายกระทรวงการต่างประเทศจากศาลาราชวัลลภในพระบรมมหาราชวังกลับมาอยู่ ณ พระราชวังสราญรมย์อีกครั้ง และดำเนินงานทางราชการมาจนถึงปี พ.ศ. 2540 จึงได้ย้ายกระทรวงไปยังถนนศรีอยุธยา

กระทรวงการต่างประเทศมีการปรับปรุงซ่อมแซมอาคารหลายครั้ง ภายหลังจากกระทรวงการต่างประเทศย้ายสำนักงานไปแล้ว จึงได้ทำโครงการปรับปรุงซ่อมแซมเพื่อการอนุรักษ์จนเผยให้เห็นพระราชวังสราญรมย์ดังปรากฏในปัจจุบัน

พระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับยืนหน้าพระราชวังสราญรมย์

ถนนสายสำคัญในพื้นที่

ถนนสนามไชย เริ่มต้นจากถนนราชดำเนินในข้างกำแพงพระบรมมหาราชวัง ไปบรรจบกับถนนมหาราช บริเวณเชิงสะพานเจริญรัช 31 ชื่อถนนมีที่มาจากลานสนามไชย ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของพระบรมมหาราชวัง

ถนนราชินี เป็นถนนเลียบคลองคูเมืองเดิมฝั่งตะวันออก เริ่มต้นจากถนนพระอาทิตย์ไปบรรจบกับถนนมหาราช พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ตัดถนนสายนี้ขึ้นหลังจากเสด็จกลับจากประพาสเกาะชวา เนื่องจากได้ทอดพระเนตรถนนในเมืองสิงคโปร์และเกาะชวา โดยโปรดเกล้าฯ ให้ตัดถนนริมกำแพงรอบพระนคร ซึ่งเดิมเป็นเพียงทางเดินเล็กๆ ให้เป็นถนนแบบอย่างชาติตะวันตก คือมีการใช้อิฐกั้นเป็นคันถนนทั้งสองข้าง[197]

สำหรับชื่อถนนนั้น สันนิษฐานว่ามาจากการที่สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงขอพระราชทานตั้งโรงเรียนที่ปลายถนน โดยใช้พื้นที่ของโรงเรียนสุนันทาลัยเดิม และประทานชื่อใหม่ว่า “โรงเรียนราชินี”

ถนนราชินีบริเวณสะพานอุบลรัตน์ อาคารด้านหน้าคือสำนักงานที่ดินกรุงเทพมหานคร

[197] กนกวลี ชูชัยยะ, **พจนานุกรมวิสามานยนามไทย: วัด วัง ถนน สะพาน ป้อม**, หน้า 287.

ถนนมหาราช เริ่มต้นจากเชิงสะพานเจริญรัช 31 ไปบรรจบกับถนนพระจันทร์ บริเวณท่าพระจันทร์ เป็นถนนข้างกำแพงพระราชวังหลวงด้านตะวันตก ซึ่งถือเป็นหนึ่งในถนนที่ตัดล้อมพระราชวังเช่นเดียวกับถนนหน้าพระลาน ถนนท้ายวัง และถนนสนามไชย ที่ตัดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เดิมปูด้วยอิฐรูแผ่นใหญ่ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ตัดถนนเป็นแนวเลียบกำแพงพระบรมมหาราชวังด้านทิศตะวันตก เริ่มตั้งแต่ปากคลองตลาดที่เป็นจุดบรรจบของถนน 3 สาย คือถนนมหาราช ถนนราชินี และถนนสนามไชย

รถรางบริเวณหน้าวัดโพธิ์ กำลังวิ่งเข้าสู่ถนนมหาราช
(ที่มา: นิตยสาร LIFE)

ย่านปากคลองบางหลวง
ถิ่นฐานของคนกรุงเก่า

คลองบางหลวงหรือที่ปัจจุบันทางราชการเรียกว่า *คลองบางกอกใหญ่* เป็นคลองสำคัญสายหนึ่งในฝั่งธนบุรี ด้วยแต่เดิมเป็นส่วนหนึ่งของแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่า ดังนั้นจึงมีการตั้งชุมชนบ้านเรือนมาเนิ่นนาน ดังปรากฏวัดวาอารามเก่าแก่หลายแห่ง และเมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมาตั้งราชธานีใหม่ที่เมืองธนบุรี โดยสร้างพระราชวังที่ปากคลองบางหลวง ชาวกรุงเก่าและคนจากหัวเมืองใกล้เคียงที่แตกฉานซ่านเซ็นไปหลบซ่อน ก็อพยพเข้ามาตั้งบ้านตั้งเรือนใหม่ในกรุงธนบุรี โดยเฉพาะอยู่อาศัยตามริมลำน้ำลำคลองสำคัญๆ เช่น คลองบางหลวงที่ไหลผ่านพระราชวัง จึงมีบรรดาขุนนางเข้ามาตั้งบ้านเรือนเพื่อสะดวกต่อการทำราชการ เช่นเดียวกับชาวบ้านกลุ่มต่างๆ ที่มาจากกรุงเก่า ก็มาตั้งถิ่นฐานอยู่โดยรอบพระราชวังเช่นกัน

คลองบางหลวงในปัจจุบัน

กาญจนาคพันธุ์หรือขุนวิจิตรมาตราซึ่งเกิดในคลองบางหลวง ได้เขียนเล่าไว้ในหนังสือ *เด็กคลองบางหลวง เล่ม 1* บรรยายถึงการสัญจรและขนส่งสินค้าต่างๆ ภายในคลองเมื่อครั้งอดีตว่า

"...เกี่ยวกับการค้าขายของพวกบ้านคลองบางหลวงทั่วไป แบ่งออกได้เป็น 2 พวก คือ พวกขายของส่งกับพวกขายของเร่ พวกขายของส่งเช่นมารดาข้าพเจ้า นำผลไม้ตามฤดูในสวนของตนเอง หรือจากที่อื่น เช่น มะม่วงบางช้าง (มะม่วงสวนนอก) ที่เขาบรรทุกมาเป็นจำนวนมาก นำไปส่งท่าเตียน ที่เป็นเจ้าจำนำทั้งหมดทีเดียว ไม่ใช่ไปนั่งขาย ส่งเสร็จแล้วซื้อสินค้าอื่นกลับมา ไม่มีการขายปลีก วันหนึ่งทำครั้งเดียว พวกขายส่งนี้มีไม่มากนัก อีกพวกหนึ่งที่เป็นพวกขายเร่ ลงเรือขายตามบ้านเรื่อยไปทั้งวัน หรือจนกว่าสินค้าจะหมดลำ พวกขายเร่มีมาก และขายอะไรต่ออะไรมากมาย"

พื้นที่ย่านปากคลองบางหลวงในที่นี้ จะครอบคลุมอาณาบริเวณโดยรอบที่รถไฟฟ้าสายสีน้ำเงินพาดผ่านเท่านั้น ประกอบไปด้วยชุมชนและสถานที่สำคัญดังนี้

ชุมชนวัดกัลยาณมิตร ตั้งประชิดริมคลองบางหลวง คนละฟากฝั่งคลองกับพระราชวังเดิม หรือพระราชวังของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เดิมเป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งของชุมชนกุฎีจีน ดังที่หนังสือ *นานาสาระประวัติศาสตร์จากเอกสารต่างประเทศ* ของ กรมศิลปากร กล่าวว่า *"...อาณาบริเวณที่เรียกว่ากุฎีจีนนั้น ตั้งอยู่ตรงบริเวณที่เรียกกันว่าแขวงวัดกัลยาณ์ ซึ่งเป็นอาณาเขตที่ตั้งของวัดซางตาครู้ส"* เพิ่งจะมาแยกเป็นอีกชุมชนจากการแบ่งเขตปกครองของกรุงเทพมหานคร

ในสมัยอยุธยาคงเป็นพื้นที่ที่พ่อค้าชาวจีนมาจอดเรือรอให้ทางราชการตรวจตราจัดเก็บภาษีสินค้าบริเวณป้อมเมืองบางกอกฝั่งตะวันตก หรือป้อมวิชาเยนทร์ในปัจจุบัน เพราะป้อมดังกล่าวเป็นทั้ง "ด่าน" และ "ขนอน" ใหญ่ทางตอนใต้ของกรุงศรีอยุธยา ในสมัยธนบุรี บริเวณนี้ยังคงเป็นที่ตั้งหลักแหล่งของพ่อค้าชาวจีนและบรรดาคนกรุงเก่าที่หนีลงมาตั้งเรือนแพกระจายอยู่ตามริมแม่น้ำและลำคลอง จนสมัยรัชกาลที่ 3 ขุนนางและเจ้าสัวใหญ่ที่ตั้งบ้านอยู่ในบริเวณนี้ ได้ยกบ้านและที่ดินของตนรวมถึงซื้อที่ดินของคนจีนอื่นๆ มาสร้างวัดถวายรัชกาลที่ 3 นั่นก็คือวัดกัลยาณมิตร ปัจจุบันชุมชนรอบวัดถูกไล่รื้อ คงเหลืออยู่ประปรายทางด้านหลังวัดเท่านั้น

ชุมชนกุฎีจีน เป็นชุมชนริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ต่อเนื่องลงมาทางตอนใต้ของชุมชนวัดกัลยาณมิตร ซึ่งในอดีตเป็นพื้นที่ชุมชนเดียวกัน เมื่อชาวจีนยกที่ดินให้สร้างวัดและโยกย้ายไปตั้งถิ่นฐานใหม่คนละฟากฝั่งแม่น้ำ ฝรั่งเชื้อสายโปรตุเกสที่อาศัยอยู่ในพื้นที่มาพร้อมกับชาวจีน ก็ขยายชุมชนของตนกว้างขวางขึ้น จนถูกเรียกขานว่าเป็นพวก "ฝรั่งกุฎีจีน" สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงให้คำอธิบายว่า พื้นที่บริเวณชุมชนเป็นพื้นที่ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงกำหนดให้ชาวต่างชาติมาตั้งรกรากอยู่ภายหลังจากคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 มีทั้งชาวจีนและฝรั่งชาติตะวันตก[198] ปัจจุบันยังปรากฏศาสนสถาน ทั้งศาลเจ้าจีนและโบสถ์ในศาสนาคริสต์ แสดงความหลากหลายและความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้ในบริเวณเดียวกันยังเป็นนิวาสสถานของขุนนางตระกูล "บุนนาค" ซึ่งเป็นขุนนางสำคัญที่คุมด้านการทหารและการค้าติดต่อกับต่างประเทศ ย่านนี้จึงเป็นที่พำนักของชาวต่างชาติทั้งนายห้างฝรั่ง มิชชันนารี ไปจนถึงราชทูตที่เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรี จึงเป็นชุมชนที่มีความเจริญและก้าวหน้าทางวิทยาการตามแบบตะวันตก เช่น มีห้างสรรพสินค้า แพถ่ายรูป ตลอดจนเป็นที่กำเนิดการแพทย์สมัยใหม่ รวมถึงขนมเค้กชิ้นแรกของสยาม นั่นก็คือขนมฝรั่งกุฎีจีน ที่เป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมอาหารของพวกเชื้อสายโปรตุเกส ดังปรากฏคำร้องขายของแม่ค้าว่า *"อ้อยจีนบางใหญ่ อ้อยไทยบางคูวัด ข้าวหลามตัดวัดระฆัง ขนมฝรั่งกุฎีจีน"*[199]

---

[198] สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **สาส์นสมเด็จ เล่ม 21**, (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505), หน้า 141-143.

[199] กาญจนาคพันธุ์ (นามแฝง), **เมื่อวานนี้ ตอน เด็กคลองบางหลวง เล่ม 1**, หน้า 132-142.

ชุมชนมุสลิมบริเวณปากคลองบางหลวง เป็นชุมชนเก่าแก่มาตั้งแต่สมัยอยุธยา จาก *บันทึกจดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยาม ของบาทหลวงตาชารด์* เรื่องการเดินทางจากเกาะชวาไปสู่ราชอาณาจักรสยาม ในวันที่ 22 กันยายน พ.ศ. 2228 ได้กล่าวถึงเมืองบางกอกไว้ว่า *"...พอจอดทอดสมอเรียบร้อย ท่านราชทูตก็เร่งเชอวาลิเอร์ เดอ ฟูร์แบ็ง กับ ม. วาเชต์ ให้นำข่าวการมาถึงของท่าน ไปกราบทูลต่อสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามและแจ้งแก่บรรดาเสนาบดีของพระองค์ คนแรกให้ไปแค่เพียงเมืองบางกอก อันเป็นเมืองด่านแรกของราชอาณาจักร ซึ่งตั้งอยู่ลึกจากปากน้ำเป็นระยะทางสิบลิเออ และอีกคนหนึ่งให้ลงเรือบัลลังก์ อันเป็นเรือแบบพื้นประเทศที่มีความเบามาก ขึ้นไปจนถึงสยามโดยด่วน ครั้นเจ้าเมืองบางกอกซึ่งมีสัญชาติเป็นแขกเตอร์กและนับถือศาสนาพระมะหะหมัด ได้รับแจ้งข่าวว่าราชทูตของสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสมาถึงอ่าวจอดเรือแล้ว จึงขอร้อง ม. วาเชต์ ให้พักแรมอยู่ก่อนจนตลอดคืน และอนุญาตให้เขาส่งคนถือใบบอกเข้าไปยังราชสำนักเป็นการด่วนด้วย"*[200]

เอกสารฉบับนี้ชี้ชัดว่าเมืองบางกอกมีชุมชนชาวมุสลิมอาศัยอยู่มาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมาตั้งราชธานีใหม่ ชาวมุสลิมกรุงเก่าก็พากันมาสมทบอยู่กับชุมชนมุสลิมเดิมที่อยู่ในเมืองบางกอก และกระจายตัวตั้งถิ่นฐานอยู่ตามริมแม่น้ำเจ้าพระยาและลำคลองสาขา โดยเฉพาะหนาแน่นอยู่ในบริเวณคลองบางหลวง สามารถแบ่งออกเป็น 3 ชุมชนใหญ่ๆ คือ ชุมชนมัสยิดต้นสน ชุมชนมัสยิดบางหลวงหรือกุฎีขาว และชุมชนเจ้าเซ็นในแถบเจริญพาศน์ ที่มีศาสนสถานตั้งอยู่หลายแห่งในบริเวณนี้

ชุมชนมัสยิดต้นสน เป็นมัสยิดเก่าแก่ที่สุดในกรุงเทพมหานคร จากสมุดข่อยของชาวชุมชนมัสยิดต้นสน ระบุการมีอยู่ของชุมชนมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ. 2163-2171) อันเป็นช่วงเวลาหลังจากที่สมเด็จพระไชยราชาธิราชโปรดให้ขุดคลองลัดแม่น้ำเจ้าพระยาที่เมืองบางกอกแล้ว นอกจากนี้ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เจ้าเมืองบางกอกยังเป็นผู้นับถือศาสนาอิสลาม นั่นย่อมแสดงว่าชุมชนแห่งนี้คงตั้งอยู่อย่างมั่นคงแล้ว หลังเสียกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. 2310) ได้มีบรรดาชาวมุสลิมอพยพมาสมทบมากขึ้นเรื่อยๆ จึงกลายเป็นชุมชนใหญ่ และมีการสร้างศาสนสถานถาวรขึ้นในบริเวณนั้น คือ มัสยิดต้นสน ปัจจุบันชุมชนรอบมัสยิดเหลืออยู่ไม่กี่หลังคาเรือน เนื่องจากถูกเวนคืนที่ดินจากการสร้างสะพานอนุทินสวัสดิ์ที่ตัดผ่าเข้าไปในชุมชน

ชุมชนมัสยิดบางหลวง หรือชุมชนกุฎีขาว ตั้งอยู่ต่ำลงมาจากชุมชนมัสยิดต้นสนคนละฟากคลอง บรรพชนชาวมุสลิมที่นี่อพยพจากกรุงศรีอยุธยามาตั้งถิ่นฐานในสมัยกรุงธนบุรี และได้สร้างศาสนสถานประจำชุมชนขึ้น[201] เนื่องจากมัสยิดสร้างด้วยปูนตำเป็นสีขาว จึงเป็นที่มาของชื่อกุฎีที่เรียกขานกัน

---

[200] สันต์ ท. โกมลบุตร (แปล), **จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยาม ครั้งที่ 1 และจดหมายเหตุการเดินทางครั้งที่ 2 ของบาทหลวงตาชารด์**, (กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, ม.ป.ป.), หน้า 18.

[201] เสาวนีย์ จิตต์หมวด, **กลุ่มชาติพันธุ์: ชาวไทยมุสลิม**, (กรุงเทพฯ: กองทุนสง่ารุจิระอัมพร, 2531), หน้า 124-125.

ชุมชนเจ้าเซ็น หรือชุมชนมุสลิมที่นับถือนิกายชีอะห์ ตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่โดยรอบศาสนสถาน 3 แห่งบนถนนอิสรภาพ คือ กุฎีเจริญพาศน์ กุฎีปลายนาหรือมัสยิดดิลฟัลลาห์ และมัสยิดผดุงธรรมอิสลาม

มุสลิมนิกายชีอะห์ได้เข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่ปลายสมัยสมเด็จพระนเรศวร เป็นพ่อค้าและรับราชการในราชสำนัก ส่วนใหญ่เป็นชาวเปอร์เซีย เมื่อเสียกรุงศรีอยุธยา ได้อพยพมาตั้งชุมชนอยู่ในคลองบางหลวง แล้วตั้งศาสนสถานของพวกตนขึ้นหลายแห่งในอาณาบริเวณนี้ โดยมีกุฎีเจริญพาศน์เป็นกุฎีแห่งที่ 2 ของพวกตน (กุฎีแรกคือกุฎีหลวง ปากคลองมอญ) ปัจจุบันยังคงมีการประกอบพิธีอาชูรอที่สืบมาแต่ครั้งอยุธยาในหมู่ของตน ซึ่งชาวบ้านนิยมเรียกว่า *พิธีเจ้าเซ็น* อันเป็นพิธีที่ได้รับการอุปถัมภ์จากราชสำนักในช่วงต้นรัตนโกสินทร์

ชุมชนโรงคราม ตั้งอยู่บนถนนเทศบาล สาย 2 เชิงสะพานเจริญพาศน์ เป็นชุมชนเก่าที่มีการย้อมครามมาแต่โบราณ หากปัจจุบันได้เลิกราไปหมดแล้ว เหลือเพียงชื่อบ้านนามเมืองที่ปรากฏอยู่ ภายในชุมชนมีศาลเจ้าพ่อดำเป็นศูนย์รวมทางจิตใจของชุมชน มีการจัดงานฉลองเจ้าพ่อดำทุกปี

พระราชวังเดิม (พระราชวังกรุงธนบุรี) และ **ป้อมวิชัยประสิทธิ์** ตัวป้อมสร้างขึ้นมาก่อนพระราชวัง แต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เรียก *ป้อมเมืองบางกอกฝั่งตะวันตก* เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีสถาปนาเมืองธนบุรีขึ้นเป็นราชธานีใหม่ ได้สร้างพระราชวังขึ้นบริเวณป้อมดังกล่าว ซึ่งเดิมเคยเป็นที่ตั้งศูนย์กลางการปกครองของเมืองธนบุรี พร้อมกับพระราชทานนามป้อมแห่งนี้ใหม่ว่า “ป้อมวิชัยประสิทธิ์”

ป้อมวิชัยประสิทธิ์หรือป้อมวิไชยเยนทร์ สร้างในสมัยอยุธยา ตั้งอยู่บริเวณปากคลองบางกอกใหญ่

สมัยรัตนโกสินทร์ พระราชวังของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรียังเป็นที่ประทับของเจ้านายในพระราชวงศ์จักรีหลายพระองค์ ก่อนจะเปลี่ยนเป็นโรงเรียนนายเรือในสมัยรัชกาลที่ 5 จน พ.ศ. 2498 กองทัพเรือจึงได้ดัดแปลงอาคารเดิมให้เป็นกองบัญชาการกองทัพเรือ และต่อมาได้จัดทำพิพิธภัณฑ์โดยใช้พระตำหนักต่างๆ เป็นอาคารจัดแสดงเรื่องราวเกี่ยวกับกรุงธนบุรีและสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี

ท้องพระโรงในพระราชวังเดิม
เป็นอาคารหลังเดียวที่สร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี

วัดอรุณราชวราราม และ **วัดโมลีโลกยาราม** วัดในวังสมัยกรุงธนบุรี ทั้ง 2 วัดสร้างมาแต่สมัยอยุธยา เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีสร้างพระราชวังขึ้น วัดทั้ง 2 ที่ตั้งขนาบพระราชวังอยู่ทั้งสองด้าน จึงถูกเปลี่ยนให้เป็นวัดในวัง ไม่มีพระสงฆ์จำพรรษา จนสมัยรัตนโกสินทร์ได้นิมนต์ให้พระสงฆ์กลับมาจำพรรษาดังเดิม

พระปรางค์วัดอรุณราชวราราม

ภาพถ่ายเก่าวัดอรุณราชวราราม

วัดอรุณเดิมชื่อวัดมะกอกนอก ในสมัยรัชกาลที่ 2 โปรดเกล้าฯ ให้บูรณปฏิสังขรณ์ทั้งพระอาราม โดยเฉพาะทรงให้เสริมองค์พระปรางค์สูงเด่นขึ้นเพื่อเป็นพระบรมธาตุของนคร และในอดีตยังเป็นที่หมายตาของบรรดานักเดินเรือที่เดินทางมาจากปากแม่น้ำ จนกระทั่งทุกวันนี้ พระปรางค์วัดอรุณยังคงเป็นสัญลักษณ์ของประเทศที่ชาวต่างชาติต่างรู้จักกันดี การก่อสร้างทั้งหมดมาแล้วเสร็จในสมัยรัชกาลที่ 3 พระพุทธรูปสำคัญของวัด ได้แก่ พระพุทธชัมภูนุทมหาบุรุษ พระประธานในพระอุโบสถ และพระอรุณหรือพระแจ้งที่อัญเชิญมาจากเวียงจันทน์

วัดโมลีโลกยารามเป็นวัดโบราณมาแต่ครั้งอยุธยา เดิมเรียกว่าวัดท้ายตลาด เพราะตั้งอยู่ถัดจากตลาดเมืองธนบุรี ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 โปรดให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ทรงบูรณะพระอารามและสร้างเสนาสนะขึ้นใหม่ ทั้งยังทรงนิมนต์พระเทพโมลี (ขุน) จากวัดราชสิทธารามมาเป็นเจ้าอาวาส ภายหลังได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ในรัชกาลที่ 3

เมื่อครั้งเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรประทับอยู่ ณ พระราชวังเดิม พระองค์ทรงศรัทธาในสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ จึงโปรดให้พระราชโอรสหลายพระองค์เสด็จมาทรงศึกษากับสมเด็จเจ้าประคุณ ทั้งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากนี้เมื่อคราวรัชกาลที่ 3 ผนวช พระพุทธโฆษาจารย์ยังเป็นพระราชกรรมวาจาจารย์อีกด้วย

พระอุโบสถวัดโมลีโลกยารามในอดีต
(ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

วัดนี้ได้รับการบูรณะจากพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีทุกพระองค์ โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 3 โปรดเกล้าฯ ให้บูรณะครั้งใหญ่ทั่วทั้งพระอาราม และโปรดให้หล่อรูปสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ขุน) พร้อมกับสร้างหอประดิษฐานไว้ที่วัด เพื่อเป็นที่ทรงสักการบูชาเวลาเสด็จมาทอดผ้าพระกฐินในรัชกาลนี้ สมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ โปรดให้รื้อพระตำหนักแดงของสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์พระราชมารดา ไปสร้างถวายเป็นกุฏิเจ้าอาวาสที่วัดโมลีโลกยาราม ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผาติกรรมพระตำหนักไปไว้ที่วัดเขมาภิรตาราม แล้วสร้างกุฏิตึกพระราชทานเจ้าอาวาสวัดโมลีโลกยาราม

พระปรเมศที่ประดิษฐานอยู่ในห้องด้านหลังของพระวิหารฉางเกลือ (ขวา)

หน้าบันพระอุโบสถ ทำเป็นรูปไอยราพต ซึ่งเป็นตราแผ่นดินในรัชกาลที่ 4

อาคารสำคัญภายในวัด ได้แก่ วิหารฉางเกลือ ซึ่งประวัติกล่าวว่า ในสมัยธนบุรี บริเวณที่ตั้งวิหารเป็นฉางเกลือหลวง หอพระไตรปิฎก ที่เป็นอาคารไม้สัก เขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังไว้ภายใน และหอสมเด็จ ที่ตั้งรูปหล่อสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ขุน) ซึ่งฐานอาคารเจาะเป็นซุ้ม มีรูปทหารฝรั่งเศสอยู่ภายใน

วัดหงส์รัตนาราม เดิมมีชื่อว่าวัดเจ้าสัวหง หรือวัดเจ้าขรัวหง ตามชื่อของเศรษฐีผู้สร้างวัด สมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงปฏิสังขรณ์ทั้งวัด ด้วยเป็นวัดที่อยู่ใกล้กับพระราชวังของพระองค์ ภายในวัดมีสระน้ำมนต์ศักดิ์สิทธิ์ ที่เล่ากันว่าสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเมื่อจะออกศึกคราใด ต้องมาอาบน้ำที่สระดังกล่าว ซึ่งปัจจุบันยังมีพิธีอาบน้ำมนต์อยู่

พระอุโบสถวัดหงส์รัตนาราม

พระประธานในพระอุโบสถวัดหงส์รัตนาราม

สมัยรัตนโกสินทร์ พระมหากษัตริย์ทุกรัชกาลทรงมาบูรณะวัดแห่งนี้ ครั้งใหญ่คือสมัยรัชกาลที่ 3 มีการลงรักปิดทองพระอุโบสถและพระวิหาร ถึงสมัยรัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระแสนจากเมืองเชียงแตงมาประดิษฐานในพระอุโบสถ สมัยรัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้ซ่อมแซมปิดลายทองเพดาน และเขียนจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถ นอกจากนี้ภายในวิหารยังประดิษฐานพระพุทธรูปทองคำสมัยสุโขทัย ที่เดิมพอกปูนทั้งองค์ เมื่อปูนกะเทาะแตก จึงเห็นองค์จริงด้านใน ที่สำคัญอีกอย่างภายในวัดก็คือ ศาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ที่มีผู้คนแวะเวียนมาสักการะ

พระแสนเมืองเชียงแตง และจิตรกรรมในกรอบกระจกเหนือหน้าต่างพระอุโบสถเขียนเรื่องตำนานพระแก้วมรกต

มัสยิดต้นสน ตั้งอยู่ด้านหลังวัดหงส์รัตนาราม เดิมเรียกว่ากุฎีใหญ่ ซึ่งย่อมาจากคำว่า กุฎีบางกอกใหญ่ ตามประวัติการก่อสร้างมัสยิดที่ปรากฏในหนังสือของ ก.ศ.ร. กุหลาบ กฤษณานนท์ ระบุว่า *"...เจ้าพระญาราชวังสันเสนี (มะหะหมุด) เป็นผู้สร้างสุเหร่าสุหนี่กะฎีใหญ่ วัดแขกริมวัดหงษารามในคลองบางกอกใหญ่ สร้างเมื่อจุฬศักราช 1050 ปีมะโรงนักษัตร สมิทธิศก..."* ซึ่งตรงกับ พ.ศ. 2231 ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็นมัสยิดต้นสน หลังจากมีการสร้างอาคารมัสยิดหลังใหม่และปลูกต้นสนคู่ที่หน้าประตูกำแพงมัสยิด ในระยะแรกอาคารมัสยิดเป็นเพียงเรือนไม้ยกพื้นและมีนอกชานอยู่ด้านหน้า ต่อมาเมื่อจำนวนสัปบุรุษมากขึ้น จึงมีการสร้างอาคารมัสยิดขึ้นใหม่ โดยสมัยรัชกาลที่ 2 ได้สร้างเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน หลังคาทรงโรง ซึ่งมีลักษณะภายนอกคล้ายวัดไทย จนปี พ.ศ. 2495 คณะกรรมการมัสยิดเห็นสมควรให้รื้อมัสยิดหลังเดิมออก เนื่องจากทรุดโทรมเกินกว่าจะบูรณะได้ และสร้างมัสยิดหลังใหม่ เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก สร้างเป็นโดมแบบทรงอียิปต์ โบราณวัตถุที่สำคัญ คือ เมี๊ยะหรอบหรือประชุมทิศ ที่สำหรับอิหม่ามยืนนำประกอบพิธีกรรม และมิมบัร แท่นแสดงธรรม สร้างเป็นเครื่องไม้แกะสลักลวดลายแบบไทยที่หน้าบัน และมีแผ่นกระดานไม้สลักลวดลายเหมือนกับที่พบที่มัสยิดตะเกี่ยในอยุธยา คือ สลักอักษรอาหรับอยู่ที่รอบกรอบไม้ ตรงกลางแผ่นไม้แกะเป็นรูปวิหารกะบะและผังของมัสยิดในนครเมกกะ ปัจจุบันอยู่ระหว่างการปรับปรุงตกแต่งมัสยิดใหม่

อาคารมัสยิดต้นสนเก่าที่มีลักษณะเหมือนวัดไทย ก่อนจะได้รับการก่อสร้างใหม่เป็นรูปโดมแบบอาหรับ

สัปบุรุษของมัสยิดต้นสนจะมาละหมาดร่วมกันในทุกวันศุกร์

วัดกัลยาณมิตร สร้างเมื่อปี พ.ศ. 2368 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเจ้าพระยานิกรบดินทร์ (โต กัลยาณมิตร) ว่าที่สมุหนายก บุตรพระพิชัยวารี เมื่อครั้งยังเป็นพระราชสุภาวดี เจ้ากรมพระสุรัสวดีกลาง ได้อุทิศที่บ้านกับซื้อที่ดินเพิ่มเติมสร้างวัด และถวายเป็นพระอารามหลวง

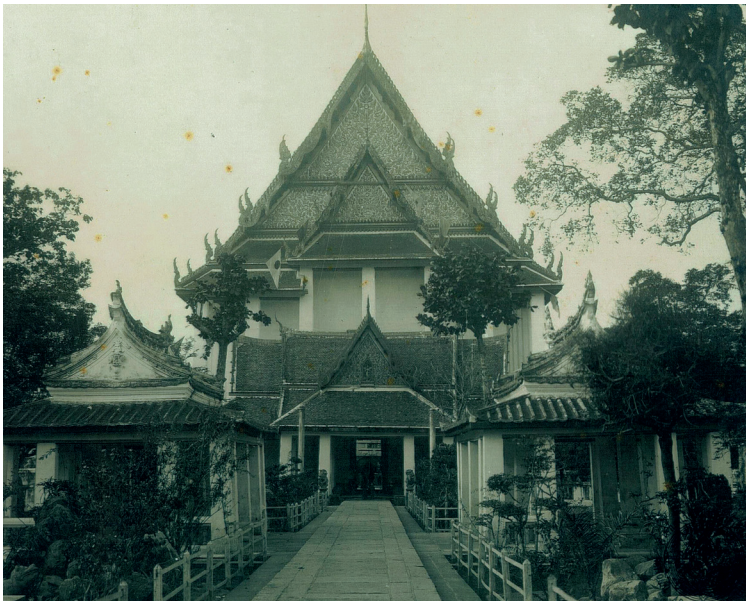

วัดกัลยาณมิตรในอดีต

วัดกัลยาณมิตรจากภาพถ่ายเก่าและวัดกัลยาณมิตรในปัจจุบัน

พระพุทธไตรรัตนนายกหรือหลวงพ่อโต ที่ชาวจีนนิยมเรียกว่า ซำปอกง เป็นที่เคารพบูชาของชาวจีนโพ้นทะเล

สิ่งสำคัญภายในวัด ได้แก่ พระพุทธไตรรัตนนายกหรือหลวงพ่อโต ที่สร้างขึ้นเมื่อคราวสร้างวัด ตามคติเดียวกับที่สร้างพระใหญ่ริมแม่น้ำดังเช่นวัดพนัญเชิง สมัยรัชกาลที่ 4 จึงพระราชทานนามเดียวกันให้กับพระพุทธรูปทั้ง 2 องค์ อันมีความหมายเดียวกับที่คนจีนเรียกพระพุทธรูปทั้งสองว่า "ซำปอกง" เป็นพระพุทธรูปที่ชาวจีนโพ้นทะเลให้ความเคารพศรัทธามาก

จิตรกรรมในพระอุโบสถและพระวิหารน้อย เป็นฝีมือช่างสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งจิตรกรได้วาดภาพสะท้อนสังคมในช่วงเวลานั้น เช่น เรือนแพที่รักษาผู้ป่วยของหมอบรัดเลย์ เป็นต้น

บ้านพาทยโกศล ตั้งอยู่ด้านหลังวัดกัลยาณมิตร เป็นแหล่งถ่ายทอดมรดกวัฒนธรรมด้านดนตรีไทยมาช้านาน ผู้ก่อตั้งคือหลวงกัลยาณมิตตาวาส (ทับ พาทยโกศล) ซึ่งเป็นทั้งครูปี่พาทย์และมีความสามารถในทางสีซอสามสาย เป็นที่ขึ้นชื่อในสมัยรัชกาลที่ 5 บุตรของท่านชื่อ จางวางทั่ว พาทยโกศล ก็เป็นผู้มีฝีมือในด้านดนตรีไทยเช่นกัน จางวางทั่วเคยเป็นวงประจำวังบางขุนพรหมของกรมพระนครสวรรค์วรพินิต และมีลูกศิษย์ลูกหาจำนวนมาก ดนตรีไทยบ้านพาทยโกศลได้รับการยกย่องว่าเป็นครูของดนตรีไทยทางฝั่งธนฯ

ภายในบ้านยังเก็บรักษาเครื่องดนตรีไทยที่เป็นของครูดนตรีไทยที่มีชื่อเสียงหลายท่าน เช่น ปี่ท่านพระของครูมี (แขก) เป็นต้น

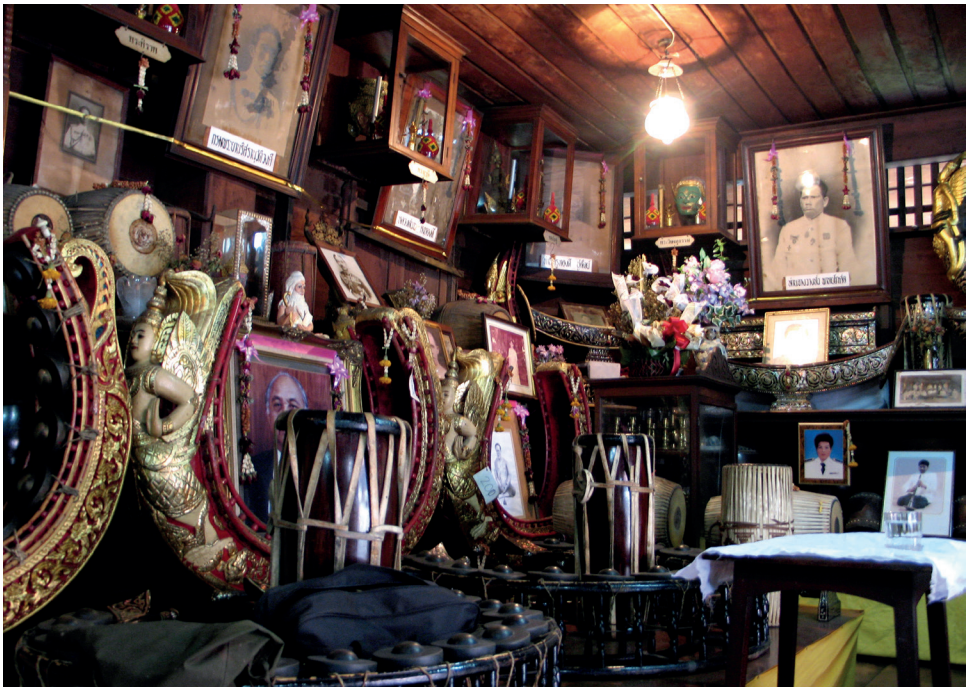

บ้านเครื่องที่เก็บเครื่องดนตรีของวงบ้านพาทยโกศล

ศาลเจ้าเกียนอันเกง ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ถัดจากวัดกัลยาณมิตรลงมาตอนใต้ สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 พร้อมกับเมื่อสร้างวัดกัลยาณมิตร ตามคติเดียวกับที่วัดพนัญเชิง ที่มีศาลของเจ้าแม่สร้อยดอกหมาก (จูแซเนี้ย) ตั้งอยู่คู่กัน เดิมนั้นบริเวณนี้มีศาลเจ้าเล็กๆ ตั้งอยู่ก่อน 2 ศาล คือ ศาลเจ้าโจวซือกงกับศาลเจ้ากวนอู เมื่อสร้างวัดกัลยาณมิตร ชาวจีนฮกเกี้ยนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่จึงยุบศาลเจ้าทั้ง 2 มาสร้างเป็นศาลใหม่ แล้วอัญเชิญเจ้าแม่กวนอิมมาประดิษฐานเป็นเทพประธาน เรียกศาลใหม่นี้ว่า *ศาลเจ้าเกียนอันเกง* อันมีความหมายว่า สถานที่อันสงบสุขของชาวจีนฮกเกี้ยน

นอกจากนี้ศาลเจ้าดังกล่าวยังเป็นที่มาของชื่อ กุฎีจีน ดังที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้เขียนเล่าให้สมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ใน *สาส์นสมเด็จ เล่ม 1* ว่า *"...หม่อมฉันจึงไปเที่ยวเดินดูวัดกัลยาณมิตร ไปถึงเขตวัดทางด้านใต้ที่ริมคลองกุฎีจีนแลดูข้ามฟากคลองไป เห็นมีศาลเจ้าจีนขนาดใหญ่อยู่ทางฝั่งโน้น ห่างลับแม่น้ำเข้าไปสัก 2 เส้น ยังบริบูรณ์ดีเหมือนจะยังมีผู้คนนับถือ หม่อมฉันถามคนที่ไปด้วยว่านั่นศาลเจ้าอะไร เขาบอกว่าศาลเจ้ากุฎีจีน"*

เทพประธานของศาลเจ้าเกียนอันเกง คือ พระโพธิสัตว์กวนอิม

ศาลเจ้าเกียนอังเกง ศาลเจ้าเก่าแก่ของชาวจีนฮกเกี้ยนย่านกุฎีจีน

วัดซางตาครู้ส สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2312 โดยบาทหลวงกอรร์ (Gorr) ชาวฝรั่งเศส ที่ได้รับพระราชทานที่ดินจากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เพื่อตอบแทนกลุ่มทหารเชื้อสายโปรตุเกสที่ร่วมในการรบเพื่อกู้อิสรภาพ บาทหลวงกอรร์ได้ตั้งชื่อค่ายของพวกตนว่า “ค่ายซางตาครู้ส” อันมีความหมายว่ากางเขนอันศักดิ์สิทธิ์ พร้อมกับสร้างวัดแบบง่ายๆ เป็นเพิงไม้เพื่อใช้ประกอบพิธีกรรม จนในปี พ.ศ. 2378 สังฆราชปาเลอกัวซ์ได้สร้างวัดขึ้นใหม่ เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ต่อมาเกิดไฟไหม้ อาคารวัดได้รับความเสียหาย จึงได้มีการสร้างโบสถ์ใหม่ขึ้นอีกครั้งในปี พ.ศ. 2456 ภายใต้การอำนวยการของบาทหลวงกูเลียลโม กิ๊น ดาครู้ส คาทอลิกเชื้อสายญวณจากจันทบุรี ลักษณะอาคารเป็นสถาปัตยกรรมแบบอิตาเลียน เรเนสซองซ์ สิ่งที่โดดเด่นของโบสถ์แห่งนี้ คือ ระฆังการีย็อง ที่สามารถตีออกเป็นเสียงเพลงได้

โบสถ์วัดซางตาครู้ส

ระฆังการีย็องที่สามารถตีเป็นเพลงได้

พิพิธภัณฑ์บ้านกุฎีจีน ตั้งอยู่ในซอยกุฎีจีน 3 เป็นพิพิธภัณฑ์ที่สร้างขึ้นจาก “คนใน” ซึ่งต้องการให้คนในพื้นที่ตระหนักรู้ว่าชุมชนและคนกุฎีจีนมีความเป็นมาอย่างไร มีวิถีชีวิตและมรดกวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ที่น่าภาคภูมิใจเพียงใด คุณฉัตรชัยและคุณนาวินี พงษ์ไทย จึงใช้ทุนส่วนตัวนำบ้านเก่าในชุมชนที่อยู่ติดกับบ้านของตนเองมาจัดสร้างเป็นพิพิธภัณฑ์ และนำข้าวของเครื่องใช้ที่เก็บสะสมมาแต่รุ่นปู่ย่าตายาย ที่สะท้อนถึงวิถีชีวิตของคนที่นี่มาจัดแสดงได้อย่างน่าสนใจ ถือเป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่มีชีวิตมากที่สุดแห่งหนึ่ง

มัสยิดบางหลวง สร้างขึ้นในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ โดยกลุ่มชาวมุสลิมที่เรียกว่า “แขกแพ” ซึ่งอพยพมาหลังจากเสียกรุงศรีอยุธยา โดยมารวมกันอยู่ที่มัสยิดต้นสน ทำให้มัสยิดต้นสนไม่สามารถรองรับการใช้งานได้เพียงพอ บรรดาแขกแพจึงสร้างมัสยิดบางหลวงขึ้นที่ฝั่งคลองตรงข้าม

มัสยิดบางหลวง หรือกุฎีขาว ที่สร้างเหมือนวัดไทย เป็นอาคารที่สร้างแต่รัชกาลที่ 3

ลักษณะอาคารมัสยิดก่ออิฐถือปูน รูปทรงสถาปัตยกรรมแบบวัดไทยที่นิยมสร้างในสมัยรัชกาลที่ 3 ซุ้มเมี้ยะหรอบและมิมบัรภายในมัสยิดเป็นงานปูนปั้นที่ผสมผสานศิลปกรรมของ 3 ชาติ คือ ทำเป็นซุ้มทรงวิมาน ประดับด้วยลายดอกพุดตานอย่างจีนและใบไม้เทศแบบฝรั่ง สร้างโดยเจ้าสัวพุกชาวจีนที่มาเข้าอิสลาม

ซุ้มเมี๊ยะหรอบและมิมบัรภายในมัสยิดบางหลวง

อาณาบริเวณมัสยิดทางด้านทิศใต้มีหอกลอง ส่วนทิศเหนือเป็นศาลาอเนกประสงค์ ที่ตามประวัติว่าซื้อตำหนักวังหน้าเก่ามาทำเป็นศาลา และด้านหลังมัสยิดเป็นที่ตั้งกุโบร์ของชุมชน

กุฎีเจริญพาศน์ ตั้งอยู่ที่เชิงสะพานเจริญพาศน์ 33 ถนนอิสรภาพ มีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า กุฎีล่าง หรือกุฎีกลาง สร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ถือเป็นกุฎีแห่งที่ 2 ของกรุงรัตนโกสินทร์ สร้างโดยท่านอากาหยี่ พระยาจุฬาราชมนตรี คนที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ตัวกุฎีสร้างตามอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นของเปอร์เซีย โดยเฉพาะการสร้างอาคารหลังคาปั้นหยาที่มีระเบียงรอบ นอกจากนี้มีการสร้างมุขยื่นออกมาด้านหน้า ประดับด้วยลวดลายไม้ฉลุ ปัจจุบันกุฎีเจริญพาศน์ยังคงใช้เป็นที่ประกอบพิธีอาชูรอ (พิธีเจ้าเซ็น) ซึ่งทำกันในเดือนมุฮัรรอมของทุกปี

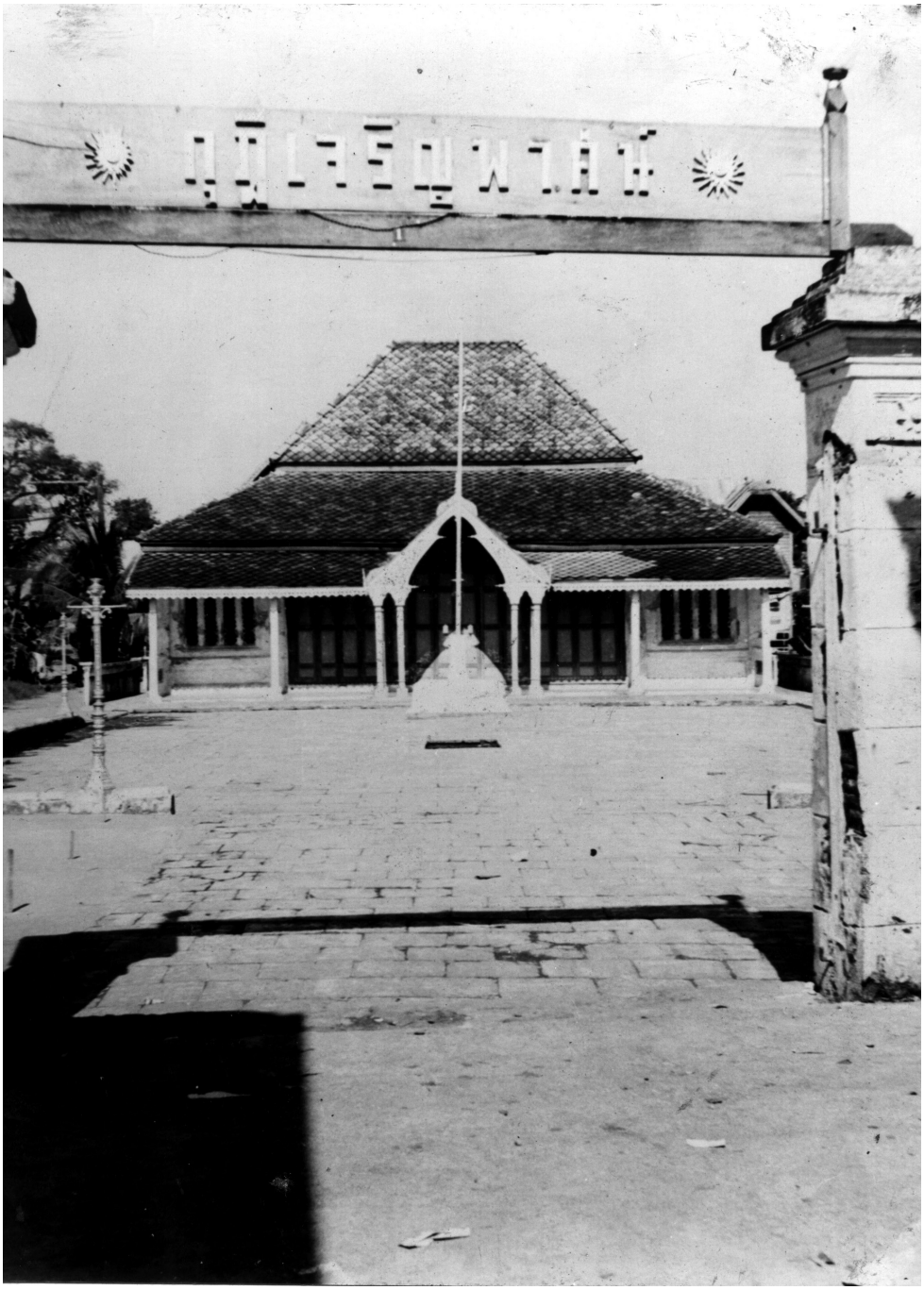

อาคารกุฎีเจริญพาศน์ในสมัยรัชกาลที่ 6

มีการสร้างอาคารหลังใหม่ในรูปแบบเดิม เพียงขยายพื้นที่ให้ใหญ่ขึ้นเพื่อรองรับสัปบุรุษของกุฎีเจริญพาศน์

กุฎีปลายนา หรือมัสยิดดิลฟัลลาห์ ตั้งอยู่บนถนนอิสรภาพ เดิมเรียกว่ากุฎีปลายนา เนื่องจากสันนิษฐานว่าอยู่ปลายนาหลวง สมัยกรุงธนบุรี หรือที่ชาวซีอะห์ในพื้นที่เรียกว่า กุฎีนอก เพราะอยู่ห่างออกมาจากกุฎีเจริญพาศน์ ตามประวัติว่าสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยนายอาดัมอาลี ชาวอินเดียจากเมืองลัคเนา ธีรนันท์ ช่วงพิชิต นักวิชาการในพื้นที่กล่าวถึงเรื่อง “ศาสนสถานนาม ‘กุฎี’ ในฝั่งธนบุรีและกรุงเก่า” ระบุว่า จากพระราชบัญญัติมัสยิดอิสลาม พ.ศ. 2490 ได้มีการจดทะเบียนมัสยิดขึ้นใหม่ โดยกุฎีปลายนาได้เปลี่ยนชื่อเป็น มัสยิดดิลฟัลลาห์

มัสยิดผดุงธรรมอิสลาม ตั้งอยู่ภายในซอยอิสรภาพ 28 สร้างขึ้นราวสมัยรัชกาลที่ 8 โดยกลุ่มมุสลิมเชื้อสายเปอร์เซีย อาคารมัสยิดได้รับอิทธิพลจากมัสยิดในอาณาจักรซอฟาวียะฮ์ของเปอร์เซีย สร้างเป็นอาคารชั้นเดียว มีประตูใหญ่ด้านหน้าที่ประดับด้วยกระเบื้องเขียนลายพันธุ์พฤกษา และการใช้ช่องโค้งยอดแหลม

วัดราชสิทธาราม ตั้งอยู่บนถนนอิสรภาพ เดิมเป็นพระอารามหลวงที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นในบริเวณติดกับวัดพลับ แล้วให้รวมวัดพลับเข้าไว้ในเขตอุปจารของวัดใหม่ และยังคงเรียกชื่อวัดพลับเช่นเดิม ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงปฏิสังขรณ์วัด แล้วพระราชทานนามใหม่ว่า วัดราชสิทธาราม

เหตุผลที่รัชกาลที่ 1 ทรงสร้างวัดราชสิทธารามนั้น เนื่องจากทรงนิมนต์พระอาจารย์สุก วัดท่าหอย ริมคลองคูจามในพระนครศรีอยุธยา ลงมาจำพรรษาที่วัดพลับ และพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะที่พระญาณสังวรเถร ซึ่งพระคุณเจ้าทรงวิทยาคุณในทางวิปัสสนาธุระ เป็นที่เลื่องลือนับถือของคนทั้งหลายในยุคนั้น ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ท่านได้รับสมณศักดิ์สูงสุดเป็นสมเด็จพระสังฆราชเมื่อปี พ.ศ. 2363 นอกจากนี้ยังเป็นวัดที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยประทับจำพรรษา เมื่อครั้งทรงผนวชด้วย

โบราณสถานที่สำคัญของวัด ได้แก่ พระอุโบสถ เจดีย์ทรงเครื่อง กุฏิวิปัสสนาที่ล้อมรอบพระอุโบสถ และภาพจิตรกรรมฝาผนังฝีมือช่างหลวง

เจดีย์วัดราชสิทธารามในอดีตและปัจจุบัน (ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ถนนสายสำคัญในพื้นที่

ถนนสายสำคัญที่พาดผ่านในพื้นที่มี 2 สาย คือ ถนนอรุณอมรินทร์กับถนนอิสรภาพ

ถนนอรุณอมรินทร์ เริ่มต้นจากแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณสะพานพระราม 8 ไปบรรจบกับถนนประชาธิปก ถนนสายนี้เป็นถนนหนึ่งในโครงการถนนฝั่งธนบุรีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ที่ตัดขึ้นเพื่อรองรับการสร้างสะพานพระพุทธยอดฟ้า และเพื่อเชื่อมการคมนาคมระหว่างฝั่งพระนครกับฝั่งธนบุรีเข้าด้วยกัน โดยถูกกำหนดให้เป็นถนนหมายเลข 2 ของโครงการ[202] อย่างไรก็ตามการตัดถนนหมายเลข 2 ในระยะแรกนั้น สามารถตัดได้เพียงฝั่งปลายด้านทิศใต้ แบ่งออกเป็น 2 ส่วนไม่ต่อเชื่อมกัน คือ ส่วนตั้งแต่วัดพิชยญาติการามถึงปากคลองสาน ใช้ชื่อว่า "ถนนสมเด็จเจ้าพระยา" และส่วนปลายอีกด้าน เริ่มต้นจากวัดอรุณราชวรารามขึ้นไปจนถึงวัดอมรินทราราม เรียกชื่อถนนส่วนหลังนี้ว่า "ถนนอรุณอมรินทร์"

ในเวลาต่อมาได้มีการตัดถนนเพิ่มเติมหลายครั้ง โดยปี พ.ศ. 2509 ได้ตัดถนนข้ามฝั่งคลองบางกอกน้อยไปเชื่อมต่อกับถนนที่กำลังก่อสร้างสะพานมาจากพระนคร (สะพานพระปิ่นเกล้าในปัจจุบัน)[203] ต่อมาในปี พ.ศ. 2536 ได้มีการตัดถนนต่อจากบริเวณวัดอรุณราชวรารามข้ามไปฝั่งวัดกัลยาณมิตร[204] และท้ายที่สุดได้มีการตัดถนนอรุณอมรินทร์ต่อไปทางเหนือเพื่อเชื่อมต่อกับสะพานพระราม 8[205]

ถนนอิสรภาพ เริ่มต้นจากถนนสุทธาวาสไปบรรจบกับถนนประชาธิปกที่แยกบ้านแขก เป็นถนนหนึ่งในโครงการถนนฝั่งธนบุรีที่สร้างเพื่อรองรับการสร้างสะพานพระพุทธยอดฟ้าและเพื่อเชื่อมการคมนาคมระหว่างฝั่งพระนครกับฝั่งธนบุรีเข้าด้วยกัน โดยถูกกำหนดให้เป็นถนนหมายเลข 3 ของโครงการ ต่อมาจึงได้ชื่อว่าถนนอิสรภาพ แทนชื่อ "ถนนเจ้ากรุงธน" ที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงคิดขึ้นเมื่อแรกเริ่มโครงการ[206]

---

[202] สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, **เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 7 กระทรวงมหาดไทย**, ร.7 ม.17/13. "เรื่องถนนจังหวัดธนบุรี", (31 มกราคม 2473-29 มีนาคม 2474).

[203] "พระราชกฤษฎีกากำหนดเขตที่ดินในบริเวณที่ที่จะเวนคืน ในท้องที่ตำบลบางยี่ขันและตำบลศิริราช อำเภอบางกอกน้อย จังหวัดธนบุรี พ.ศ. 2509", **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 83**, ตอนที่ 108 ก (29 พฤศจิกายน 2509), หน้า 830-833.

[204] "พระราชกฤษฎีกากำหนดเขตที่ดินในบริเวณที่ที่จะเวนคืน เพื่อสร้างทางหลวงเทศบาล สายอรุณอมรินทร์ ตอนแยกถนนวังเดิม-บรรจบถนนประชาธิปก พ.ศ. 2536", **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 110**, ตอนที่ 104 ก (4 สิงหาคม 2536), หน้า 8.

[205] "พระราชกฤษฎีกากำหนดเขตที่ดินในบริเวณที่ที่จะเวนคืน เพื่อสร้างทางหลวงเทศบาล สายเชื่อมระหว่างถนนวิสุทธิกษัตริย์กับถนนอรุณอมรินทร์ พ.ศ. 2541", **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 115**, ตอนที่ 40 ก (30 มิถุนายน 2541), หน้า 1-3.

[206] "เรื่องถนนจังหวัดธนบุรี".

แผนที่การตัดถนนย่านฝั่งธน ถนนอรุณอมรินทร์และถนนอิสรภาพ
มาสู่ย่านวงเวียนใหญ่ ปี พ.ศ. 2460
(ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

คลองสายสำคัญและสะพานข้าม
ในวันที่แปรเปลี่ยน

แม่น้ำลำคลองในอดีตเปรียบเสมือนเป็นสายเลือดของผู้คน ด้วยเป็นเส้นทางคมนาคมหลักและใช้ในการอุปโภคบริโภค ตลอดจนด้านการเกษตร ในอดีตกรุงรัตนโกสินทร์ นอกจากพระมหากษัตริย์โปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองเพื่อปกป้องพระนครแล้ว ยังมีลำคลองธรรมชาติขนาดเล็กเป็นคลองลัดคลองซอยต่างๆ คลองเหล่านี้เคยได้รับความสำคัญในอดีต แต่ปัจจุบันบางคลองถูกถม ถูกรุกล้ำหลงลืมไปตามกาลเวลา

คลองสำคัญต่างๆ ทั้งคลองขุด คลองธรรมชาติ และคลองที่ถูกถมไปแล้วมีดังนี้

คลองฝั่งธนฯ

คลองคูเมืองเดิมฝั่งตะวันตก ตั้งอยู่ในพื้นที่ฝั่งธนบุรี ขุดขึ้นเพื่อเป็นคูเมืองด้านทิศตะวันตกของกรุงธนบุรี โดยเริ่มต้นจากคลองบางกอกน้อยไปบรรจบกับคลองบางกอกใหญ่ คลองนี้มีชื่อเรียกแตกต่างกันหลายชื่อ บางครั้งเรียกเป็น 3 ตอน คือ คลองบ้านขมิ้น (ตอนเหนือ) คลองบ้านหม้อ (ตอนกลาง) และคลองวัดท้ายตลาด (ตอนใต้) บางครั้งเรียกคลองวัดโมลีฯ คลองบ้านหม้อ คลองบ้านขมิ้น ปัจจุบันคลองแคบและตื้นเขินจนไม่สามารถใช้สัญจรได้ รวมทั้งคลองบ้านขมิ้นทางตอนเหนือได้ถูกถมทับไปแล้วในคราวสร้างสถานีรถไฟธนบุรี

คลองบางกอกใหญ่ หรือคลองบางหลวง เดิมเป็นส่วนหนึ่งของแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่า ต่อมาเมื่อมีการขุดคลองลัดแม่น้ำเจ้าพระยาจนกลายเป็นแม่น้ำอย่างปัจจุบัน แม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าได้เปลี่ยนสภาพกลายเป็นคลอง ปัจจุบันยังใช้เป็นเส้นทางสัญจร และมีการสร้างประตูระบายน้ำด้านปากคลองออกสู่แม่น้ำเจ้าพระยา

คลองวัดกัลยาณ์ เริ่มต้นจากแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณวัดกัลยาณมิตรไปบรรจบกับคลองวัดบุปผาราม หรือคลองวัดดอกไม้ คลองนี้ได้รับการดูแลรักษาตามพระราชกฤษฎีกาให้ใช้พระราชบัญญัติรักษาคลอง รัตนโกสินทร์ศก 121 พุทธศักราช 2485[207] ปัจจุบันคลองวัดกัลยาณ์แคบและตื้นเขิน จนไม่สามารถใช้สัญจรได้ จึงทำให้ความเป็นคลองเสื่อมสภาพไปสิ้น

[207] "พระราชกริสดีกาให้ใช้พระราชบัญญัติรักสาคลอง รัตนโกสินทรสก 121 พุทธสักราช 2485", **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 59**, ตอนที่ 80 ก (22 ธันวาคม 2485), หน้า 2555.

คลองวัดอรุณ เริ่มต้นจากแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณข้างวัดอรุณราชวรารามไปบรรจบกับคลองคูเมืองเดิมฝั่งตะวันตก ได้รับการดูแลรักษาตามพระราชกฤษฎีกาให้ใช้พระราชบัญญัติรักษาคลอง รัตนโกสินทร์ศก 121 พุทธศักราช 2485[208] ปัจจุบันคลองนี้ตื้นเขินและกลายเป็นคลองระบายน้ำ ไม่สามารถใช้สัญจรได้

คลองวัดบุปผาราม หรือคลองวัดดอกไม้ เริ่มต้นจากคลองบางกอกใหญ่ไหลผ่านวัดบุปผารามมาบรรจบกับคลองบางไส้ไก่และคลองสาน ได้รับการดูแลรักษาตามพระราชกฤษฎีกาให้ใช้พระราชบัญญัติรักษาคลอง รัตนโกสินทร์ศก 121 พุทธศักราช 2485[209] ปัจจุบันคลองตื้นเขินและกลายเป็นคลองระบายน้ำ ไม่สามารถใช้สัญจรได้

คลองฝั่งพระนคร

คลองคูเมืองเดิม เป็นแนวคลองที่ขุดขึ้นตั้งแต่สมัยธนบุรี เพื่อให้เป็นคลองคูเมืองฝั่งตะวันออกของกรุงธนบุรี[210] เริ่มต้นจากแม่น้ำเจ้าพระยาที่ท่าช้างวังหน้าเป็นแนวโค้งลงมาจนออกสู่แม่น้ำเจ้าพระยาตรงบริเวณโรงเรียนราชินี มีความยาว 85 เส้น 13 วา กว้าง 10 วา ลึก 5 ศอก คลองคูเมืองเดิมมีชื่อเรียกหลายชื่อ ตั้งแต่ปากคลองทางทิศเหนือมาถึงบริเวณคลองหลอดวัดเทพธิดาราม เรียก “คลองโรงไหม” ตั้งแต่ปากคลองวัดเทพธิดารามถึงปากคลองสะพานถ่านเรียก “คลองหลอด” และตั้งแต่ปากคลองสะพานถ่านถึงปากคลองด้านทิศใต้ว่า “คลองตลาด”[211]

---

[208] “พระราชกริสดีกาให้ใช้พระราชบัญญัติรักสาคลอง รัตนโกสินทรสก 121 พุทธสักราช 2485”, หน้า 2555.

[209] **เรื่องเดียวกัน**.

[210] ชูสิริ จามรมาน, “บทบาทของคลองในสมัยรัตนโกสินทร์”, **วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร** 4-5 (ธันวาคม 2523-ธันวาคม 2525), หน้า 194.

[211] สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, **เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล**, ร.5 น. 5. 8/49. “เรื่องถนนและลำคลองต่างๆ”, (25 ธันวาคม 126-12 สิงหาคม 127).

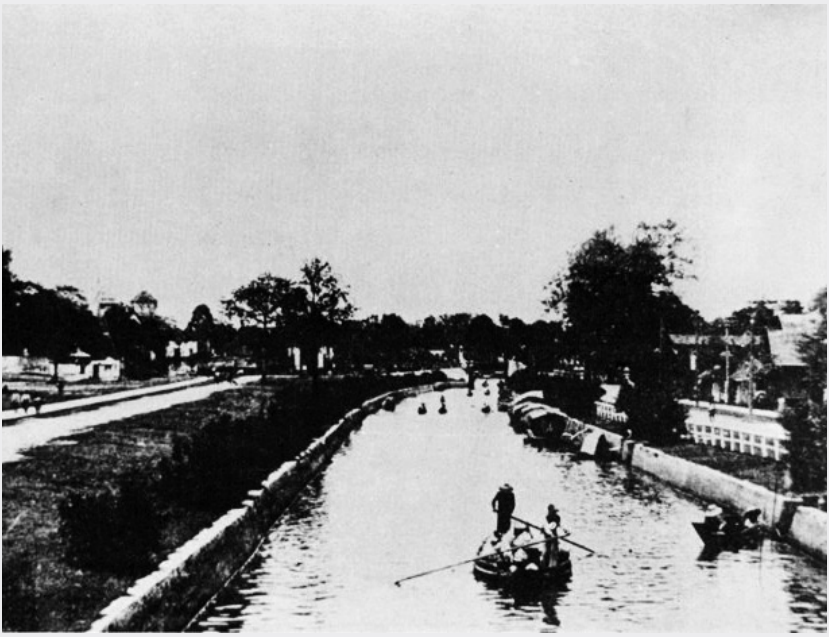

คลองคูเมืองเดิม หรือคลองเมืองของกรุงธนบุรีฝั่งตะวันออก (ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

คลองคูเมืองเดิมในอดีตถือได้ว่ามีลักษณะเป็น “คลองสมัยใหม่” เนื่องจากมีการทำเขื่อนตลอดทั้งสองฝั่งคลอง บางช่วงมีการทำบันไดเสมอแนวเขื่อนลงไปสำหรับคนลงไปอาบน้ำหรือตักน้ำ นอกจากนี้น้ำในคลองยังค่อนข้างใส เนื่องจากไม่มีเรือสัญจรไปมา[212] อย่างไรก็ตาม เมื่อมีผู้คนเข้าอยู่อาศัยในพื้นที่ตามแนวคลองมากขึ้น คลองกลับสกปรก เนื่องจากชาวบ้านนิยมถ่ายอุจจาระลงคลอง แม้กระทั่งวังเจ้านายที่ตั้งอยู่ริมคลองต่างก็สร้างเว็จยื่นลงไปในคลองด้วยเช่นกัน

ปัจจุบันไม่มีการสัญจรทางน้ำ เนื่องจากมีประตูน้ำกั้นที่ปลายคลองทั้งสองด้าน โดยเฉพาะคลองตอนทิศเหนือถูกสร้างครอบทับด้วยถนนสมเด็จพระปิ่นเกล้า คลองคูเมืองเดิมได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานแล้ว

คลองรอบกรุง ขุดขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2326 เมื่อแรกสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ เพื่อเป็นคูพระนครฝั่งตะวันออก โดยเริ่มต้นจากแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณบางลำพู ขุดเป็นแนวโค้งลงมาจนออกสู่แม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณเหนือวัดสามปลื้ม รวมมีความยาวทั้งสิ้น

[212] กาญจนาคพันธุ์ (นามแฝง), **กรุงเทพฯ เมื่อ 70 ปีก่อน**, หน้า 200.

91 เส้น 16 วา[213] คลองนี้มีชื่อเรียกหลายชื่อ ตั้งแต่ปากคลองบางลำพูมาถึงแยกคลองมหานาคเรียกว่า “คลองบางลำพู” ตั้งแต่แยกคลองมหานาคมาถึงบริเวณสะพานหันเรียก “คลองสะพานหัน” และถัดมาจนถึงปากคลองที่ออกแม่น้ำเจ้าพระยาเรียกว่า “คลองโอ่งอ่าง” เนื่องจากเป็นคลองสัญจรของชาวมอญจากเมืองนนท์และเมืองปทุมที่มักนำเครื่องปั้นดินเผาของตนจำพวก โอ่ง อ่าง ฯลฯ ลำเลียงเข้ามาค้าขายในพระนคร

คลองรอบกรุงบริเวณใกล้วัดสระเกศ เห็นเจดีย์บรมบรรพตอยู่ไกลๆ (ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

คลองนี้ยังคงสภาพเป็นคลองที่มีการสัญจรไปมาทางน้ำ โดยเฉพาะบริเวณสามแยกคลองมหานาคที่เป็นจุดเริ่มต้นของการคมนาคมขนส่งด้วยเรือหางยาว ปัจจุบันคลองรอบกรุงได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานแล้ว

คลองผดุงกรุงเกษม ขุดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 เมื่อปี พ.ศ. 2394 เพื่อเป็นการขยายเขตพระนครออกไป และพัฒนาให้บ้านเมืองเจริญก้าวหน้า ตลอดจนอำนวยความสะดวกในการคมนาคมของราษฎร โดยปากคลองด้านทิศใต้อยู่ที่วัดแก้วแจ่มฟ้า ส่วนปากคลองด้านทิศเหนืออยู่ที่วัดเทวราชกุญชร[214] เมื่อขุดคลองแล้วเสร็จ ชาวบ้าน

[213] เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, **พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 1 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์** (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2503), หน้า 74.

[214] เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 เล่ม 1 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์** (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504), หน้า 75.

นิยมเรียกชื่อคลองเส้นนี้ว่า “คลองขุดใหม่” เพราะเป็นคลองที่ขุดขึ้นใหม่หลังจากคลองคูพระนครชั้นนอก (คลองรอบกรุง) และชั้นใน (คลองคูเมืองเดิม) ปัจจุบันคลองผดุงกรุงเกษมได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานแล้ว

คลองผดุงกรุงเกษมที่ขุดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 (ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

คลองหลอด เป็นคลองลัดสายสั้นที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกรัชกาลที่ 1 โปรดเกล้าฯ ให้ขุดขึ้น เริ่มจากคลองคูเมืองเดิมไปบรรจบกับคลองรอบกรุง มีลักษณะเป็นเส้นตรงเหมือนหลอด คลองหลอดที่โปรดเกล้าฯ ให้ขุดขึ้นมี 2 เส้น คือ คลองหลอดวัดราชบพิธ ตั้งอยู่ข้างวัดราชบพิธ คู่ขนานกับคลองหลอดวัดเทพธิดาราม ที่อยู่ข้างวัดเทพธิดาราม

คลองหลอดวัดราชบพิธนี้ บางครั้งถูกเรียกชื่อตามสถานที่ที่คลองผ่าน ทำให้มีชื่อต่างกันออกไป เช่น คลองสะพานถ่าน คลองวัดสุทัศน์ คลองวัดราชบพิธ เป็นต้น

คลองในวันวาน

เนื่องจากคลองต่างๆ ในกรุงรัตนโกสินทร์ถูกถมลงหลายแห่ง โดยเฉพาะในย่านเยาวราช ในที่นี้จึงรวบรวมคลองในอดีตที่ไม่ปรากฏอยู่แล้วในปัจจุบัน ดังนี้

คลองวัดสามจีน เป็นคลองขนาดเล็กไหลผ่านด้านทิศตะวันออกของวัดสามจีน หรือวัดไตรมิตรวิทยาราม หลักฐานที่เกี่ยวข้องกับแนวของคลองนี้มีไม่มากนัก ปรากฏเพียงแค่ในแผนที่การก่อสร้างสะพานเฉลิม 52 (ภายหลังคือสะพานเฉลิมพันธุ์ 53) ข้ามคลองวัดสามจีน ซึ่งตั้งอยู่ที่ถนนเจริญกรุง และปรากฏใน *การประชุมคณะกรรมการปรับปรุงสุขลักษณะวัดสามจีนใต้ วันที่ 3 มิถุนายน พ.ศ. 2475* ว่า

"...ทิศเหนือจรดกำแพงหลังตึกแถวถนนพระราม 4 ทิศตะวันตกจรดที่ดินของพระวรวงศ์เธอ พระองเจ้าจุลจักรพงศ์ส่วนหนึ่ง แล้วต่อมาติดกำแพงหลังตึกแถวถนนกลันตันทิศใต้จรดกำแพงหลังตึกถนนเจริญกรุงทิศตะวันออกจรดแนวคลองวัดสามจีนใต้ซึ่งกรมโยธาเทศบาลกำลังจัดถมอยู่แล้วย่อหักมุมไปทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือตามแนวคูวัดซึ่งราษฎรที่เช่าตึกแถวทางถนนหน้าโรงฆ่าสุกรหัวลำโพง..."

จากข้อมูลดังกล่าวทำให้ทราบว่า คลองวัดสามจีนไหลผ่านบริเวณทิศตะวันออกของวัดไตรมิตรวิทยาราม และได้ถูกถมไปเมื่อปี พ.ศ. 2475

คลองตรอกเต๊า เป็นคลองขนาดเล็ก จากข้อมูลในเอกสารจดหมายเหตุทำให้ทราบว่า ส่วนหนึ่งของคลองตรอกเต๊าเริ่มต้นจากถนนสำเพ็งไปจนถึงวัดคณิกาผล เนื่องจากปรากฏหลักฐานการขุดลอกคลองตรอกเต๊าส่วนดังกล่าวในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 5[215] ในขณะที่แผนที่บริเวณกรุงเทพฯ เมื่อปี พ.ศ. 2474 ระบุว่าคลองตรอกเต๊าเป็นส่วนหนึ่งของคลองที่ตัดผ่านถนนเยาวราชและถนนเจริญกรุง ซึ่งในแผนที่ระบุชื่อแต่ละช่วงของคลองสายนี้แตกต่างกันไป โดยช่วงใต้ถนนเยาวราชลงมาเรียกว่า "คลองศาลเจ้าใหม่" ช่วงระหว่างถนนเยาวราชกับถนนเจริญกรุงเรียกว่า "คลองตรอกเต๊า" และช่วงเหนือถนนเจริญกรุงขึ้นไปเรียกว่า "คลองวัดโคก"

---

[215] สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, **เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงโยธาธิการ**, ร.5 ยธ. 9/115. "เรื่องซ่อมคลองตรอกเต๊าตั้งแต่ถนนสำเพ็งจนถึงวัดคณิกาผล", (29 มีนาคม 128-1 เมษายน 129).

คลองจักรวรรดิ เป็นคลองขนาดเล็ก เดิมเรียกกันว่า “คลองสำเพ็ง” เริ่มต้นจากแม่น้ำเจ้าพระยาไปบรรจบกับคลองมหานาค ไม่ปรากฏหลักฐานความเป็นมาเกี่ยวกับคลองสายนี้ ทราบแต่เพียงว่ามีการถมคลองสายนี้ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 6-7 โดยในปี พ.ศ. 2462 กรมสุขาภิบาลได้กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตถมคลองจักรวรรดิเพื่อตัดถนน โดยถมเป็นตอนๆ เริ่มตั้งแต่ช่วงถนนอนุวงศ์จนถึงถนนหลวง[216] สันนิษฐานว่าการถมคลองจักรวรรดิน่าจะสิ้นสุดลงในช่วงปี พ.ศ. 2475 เนื่องจากมีการตัดถนนมหาจักรในบริเวณคลองที่ถูกถมดังกล่าว ดังนั้นชาวบ้านที่อาศัยอยู่ละแวกนั้นมาแต่เดิม จึงเรียกบริเวณคลองจักรวรรดิที่ถูกถมไปแล้วว่า “คลองถม”จนถึงทุกวันนี้

คลองถมวัดพระพิเรนทร์ เป็นคลองขนาดเล็ก เริ่มต้นจากคลองรอบกรุง ไหลผ่านด้านทิศใต้ของวัดพระพิเรนทร์ไปบรรจบกับคลองถมจักรวรรดิ จากการศึกษาเอกสารเรื่อง *ตัดถนนในที่เพลิงไหม้ตรอกเต้าหู้ 6 สายในสมัยรัชกาลที่ 6* จึงสันนิษฐานว่าคลองนี้อาจถูกถมไปส่วนหนึ่งเพื่อตัดถนนเจ้าคำรบ เนื่องจากพบว่าแนวคลองตั้งแต่ด้านทิศตะวันตกของคลองถมจักรวรรดิจนถึงถนนวรจักร เป็นแนวเดียวกับถนนเจ้าคำรบในปัจจุบัน ส่วนแนวคลองอีกฟากหนึ่งของถนนวรจักรที่ในปัจจุบันเรียกว่า ถนนคลองถมวัดพระพิเรนทร์นั้น ไม่พบหลักฐานว่าถูกถมเพื่อตัดถนนขึ้นเมื่อใด

---

[216] สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, **เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล**, ร.6 น. 21/45. “เรื่องถมคลองจักรวรรดิเพื่อจัดสร้างถนนต่อไป”, (3-5 ธันวาคม 2462).

สะพานในวันนี้และวันวาน

ในอดีตที่กรุงรัตนโกสินทร์มีลำคลองมากมาย เมื่อมีการสร้างถนนหนทาง สะพานจึงเป็นจุดเชื่อมสองฟากฝั่งน้ำ ต่อมาเมื่อถนนทวีความสำคัญขึ้น สะพานบางแห่งต้องถูกรื้อถอนออกไป สะพานที่สำคัญในบริเวณพื้นที่ศึกษา ได้แก่

สะพานเจริญสวัสดิ์ 36 เป็นสะพานข้ามคลองผดุงกรุงเกษม ตั้งอยู่ที่ถนนพระรามที่ 4 ใกล้กับสถานีรถไฟกรุงเทพ สะพานแห่งนี้เป็นสะพานที่ 6 ของสะพานชุดเจริญที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเมื่อทรงเจริญพระชนมายุครบ 36 พรรษาในปี พ.ศ. 2459

มูลเหตุของการสร้างสะพานแห่งนี้ ใน *หนังสือพิมพ์กรุงเทพฯ เดลิเมล์ แผนกอังกฤษ ฉบับวันที่ 2 พฤษภาคม พ.ศ. 2459* ได้ตีพิมพ์ความเห็นว่า ควรทำสะพานใกล้สถานีรถไฟเสียใหม่แทนสะพานเดิมคือ สะพานสุประดิษฐ์ ที่ชำรุดทรุดโทรมมาก พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รื้อสะพานสุประดิษฐ์แล้วสร้างสะพานใหม่ เนื่องในพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา พ.ศ. 2459 โดยสร้างเป็นสะพานโค้งใหญ่กว่าสะพานอื่นๆ ในจังหวัดพระนครขณะนั้น และพระราชทานนามว่า “สะพานเจริญสวัสดิ์”[217] โดยพระองค์ได้ทรงประกอบพิธีเปิดสะพานแห่งนี้เมื่อวันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ. 2459 และเป็นสะพานสุดท้ายในสะพานชุดเจริญ เนื่องจากหลังจากที่สร้างสะพานแห่งนี้แล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริที่จะบำเพ็ญพระราชกุศลในวันเฉลิมพระชนมพรรษา ด้วยการก่อสร้างสิ่งสาธารณประโยชน์ในรูปแบบอื่นแทน

[217] สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, **เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล**, ร.6 น. 21/27. “เรื่องโปรดเกล้าให้สร้างสะพานเฉลิมพระชนมพรรษา พ.ศ. 2459 โดยให้ทำสะพานสุประดิษฐ์เป็นสะพานใหม่ พระราชทานนามว่า สะพานเจริญสวัสดิ์”, (24 พฤษภาคม 2457–30 ธันวาคม 2459).

สะพานเจริญสวัสดิ์ 36 ที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 ยังเห็นตัวเสาสะพานแบบไอโอนิก ปัจจุบันรื้อทิ้งสร้างเป็นสะพานคอนกรีตไปแล้ว (ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ความสำคัญของสะพานแห่งนี้ นอกจากจะใช้ประโยชน์เพื่อการคมนาคมสัญจรแล้ว ยังเคยเป็นที่ตั้งของด่านภาษีภายใน มีหน้าที่เก็บภาษีปลาน้ำจืด จึงมีเรือบรรทุกปลาสดมาจอดเรียงรายเป็นจำนวนมาก

สะพานดำรงสถิต หรือสะพานเหล็กบน เป็นสะพานข้ามคลองรอบกรุงที่ถนนเจริญกรุง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สร้างสะพานแห่งนี้ขึ้นพร้อมกับการสร้างถนนเจริญกรุง ซึ่งเป็นถนนที่ข้ามคลองรอบกรุง โดยโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) เมื่อครั้งยังเป็นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมุหพระกลาโหมในขณะนั้น เป็นผู้ก่อสร้างในปี พ.ศ. 2404 ด้วยเงินบริจาคจากข้าราชการ ประชาชน และพ่อค้าเชื้อสายจีน

ลักษณะของสะพานดำรงสถิตเป็นสะพานโครงเหล็กที่มีรางเหล็กและล้อที่คานด้านล่าง พื้นไม้กระดาน แบบชักเปิดปิดแยกจากกันสำหรับให้เรือแล่นผ่านลำคลองได้สะดวก เรียกว่า สะพานเหล็กบน คู่กับสะพานเหล็กล่าง หรือสะพานพิทยเสถียร ข้ามคลองผดุงกรุงเกษม ซึ่งสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2438

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการขยายตัวสะพานให้มีความกว้างมากขึ้นสำหรับให้รถม้าสัญจรไปมาได้ โดยมีนายคาร์โล อาเลกรี (Carlo Allegri) ชาวอิตาลีเป็นนายช่าง ทำให้มีการย้ายประตูวังและรื้อกำแพงบางส่วนของวังที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ริมถนนเจริญกรุง เชิงสะพานเหล็กบน อีกทั้งได้รื้อกำแพงพระนครบริเวณประตูสามยอดเพื่อสะดวกในการขยายสะพานอีกด้วย[218] เมื่อการก่อสร้างใกล้แล้วเสร็จ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามสะพานใหม่ว่า "สะพานดำรงสถิต" เมื่อวันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2442 เพื่อเป็นเกียรติยศแก่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งต่อมาได้ทรงย้ายวังที่ประทับไปสร้างใหม่ที่ถนนหลานหลวง[219]

สะพานดำรงสถิตได้รับการบูรณะเป็นสะพานคอนกรีตเสริมเหล็กในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานเมื่อปี พ.ศ. 2518[220]

สะพานภาณุพันธุ์ เป็นสะพานข้ามคลองรอบกรุง ตั้งอยู่ที่ถนนเยาวราช พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างสะพานนี้ขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2441 เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช พระอนุชา ที่ขณะนั้นประทับ ณ วังบูรพาภิรมย์ ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของสะพาน[221]

ปัจจุบันสะพานภาณุพันธุ์ได้รับการบูรณะใหม่เป็นสะพานคอนกรีตเสริมเหล็ก และได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานเมื่อปี พ.ศ. 2542

---

[218] สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, **เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงโยธาธิการ**, ร.5 ยธ. 9/17. "เรื่องทำสะพานดำรงสถิตย์และสะพานพิทย์เสถียร กับแก้ถนนหน้าวังกรมหลวงดำรง และจะตัดถนนริมคลองผดุงตั้งแต่สะพานสุประดิษฐ์ถึงสะพานพิทย์เสถียร", กุมภาพันธ์ 114-13 สิงหาคม 117.

[219] สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, **เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงโยธาธิการ**, ร.5 ยธ. 9/38. "เรื่องทำสะพานต่างๆ ทำสะพานเหล็กข้ามคลองวัดนรนารถ", (7 เมษายน-28 ตุลาคม 118).

[220] "ประกาศกรมศิลปากร เรื่อง ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน", **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 92**, ตอนที่ 61 ง (18 มีนาคม 2518), หน้า 733-734.

[221] สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, **เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงโยธาธิการ**, ร.5 ยธ. 9/32. "เรื่องทำสะพานน่าวังบูรพาต้นถนนเยาวราช", (16 กรกฎาคม-18 สิงหาคม 117).

สะพานระพีพัฒนภาค เป็นสะพานข้ามคลองรอบกรุง ตั้งอยู่ที่ถนนหลวง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างสะพานนี้ขึ้น และพระราชทานนามว่าสะพานระพีพัฒนภาค เพื่อเป็นเกียรติแก่พระราชโอรส คือ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าระพีพัฒนศักดิ์ ซึ่งต่อมาคือพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม สะพานแห่งนี้ได้รับการบูรณะ เมื่อปี พ.ศ. 2505 ให้เปลี่ยนเป็นสะพานคอนกรีตเสริมเหล็ก

สะพานรพีพัฒนภาคที่ถูกบูรณะเป็นสะพานคอนกรีตเสริมเหล็ก
(ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

สะพานปีกุน หรือสะพานหมู เป็นสะพานข้ามคลองคูเมืองเดิมบริเวณวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม สร้างขึ้นเมื่อ ร.ศ. 132 (พ.ศ. 2456) ด้วยเงินทุนส่วนหนึ่งจากสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ซึ่งทรงอุทิศในคราวเฉลิมพระชนมพรรษา 50 ปี โดยสร้างแทนสะพานหกเดิม ซึ่งเป็นสะพานไม้ที่ชำรุดทรุดโทรมมาก สะพานแห่งนี้ด้านข้างมีอนุสาวรีย์หมู ซึ่งสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ พระยาพิพัฒน์โกษา และพระยาราชสงคราม ผู้เกิดปีกุนทั้งสามคน เช่นเดียวกับสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ได้ร่วมกันสร้างขึ้น ส่วนการปั้นหมูเป็นฝีมือของพระเทพรจนา และนายจิตร พิมพโกวิท

สะพานปีกุนในปัจจุบัน

สะพานมอญ เป็นสะพานข้ามคลองคูเมืองเดิมฝั่งตะวันออกที่ถนนเจริญกรุง สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยชาวมอญที่มาอาศัยอยู่ริมฝั่งคลองคูเมืองเดิมได้ช่วยกันทำขึ้น จึงเรียกว่า สะพานมอญ ตั้งแต่นั้นมา ตัวสะพานใช้ไม้สักขนาดใหญ่หนา เชิงสะพานทั้งสองข้างก่ออิฐถือปูนเป็นกำแพงรับสะพาน ต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างสะพานขึ้นใหม่เป็นสะพานคอนกรีตเสริมเหล็ก[222] ปัจจุบันสะพานมอญได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานเมื่อปี พ.ศ. 2542

สะพานอุบลรัตน์ เป็นสะพานข้ามคลองคูเมืองเดิมฝั่งตะวันออก ที่ถนนพระพิพิธ เดิมเรียกว่า สะพานหัวตะเฆ่ หรือสะพานหัวจระเข้ เหตุที่เรียกว่าสะพานหัวตะเฆ่หรือหัวจระเข้นั้น ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์) สันนิษฐานว่าอาจมีที่มาจากสะพานข้ามคลองแบบตะเฆ่ ซึ่งเป็นกระดานยาวประมาณ 2-3 วา กว้างประมาณ 2 วา มีล้อสำหรับวางของลากไปได้ หรืออาจมาจากการที่ราวสะพานเดิมทำเป็นรูปหัวจระเข้[223] สะพานนี้สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2455 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จ

---

[222] กรมศิลปากร, **รายงานการสำรวจโบราณสถาน เล่ม 4 (ประเภทสะพาน คลอง ป้อม ท่าน้ำ สวนสาธารณะ)**, หน้า 66-68.

[223] กาญจนาคพันธุ์ (นามแฝง), **กรุงเทพฯ เมื่อ 70 ปีก่อน**, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิฆเนศ, 2524), หน้า 180-181.

พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่ออุทิศเป็นพระราชกุศลแด่พระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าอุบลรัตนนารีนาค กรมขุนอรรควรราชกัลยา[224] (พระนามเดิมคือหม่อมเจ้าหญิงบัว) พระธิดาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูมินทรภักดี ต้นราชสกุลลดาวัลย์ พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและเจ้าจอมมารดาจีน ซึ่งสิ้นพระชนม์เมื่อปี พ.ศ. 2444

สะพานอุบลรัตน์ในปัจจุบัน อาคารถัดไปคือสำนักงานที่ดินกรุงเทพมหานคร

สะพานอุบลรัตน์สร้างแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2456 มีลักษณะเป็นสะพานคอนกรีตเสริมเหล็ก กึ่งกลางราวสะพานทั้งสองข้างทำเป็นแผ่นจารึกชื่อสะพานและปี พ.ศ. 2455 อันเป็นปีที่สร้างสะพาน[225] ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานเมื่อปี พ.ศ. 2531

สะพานเจริญรัช 31 เป็นสะพานข้ามคลองคูเมืองเดิมฝั่งตะวันออก บริเวณปากคลองตลาด สะพานนี้เป็นสะพานแรกของสะพานชุดเจริญ ที่สร้างขึ้นในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเจริญพระชนมายุครบ 31 พรรษา เมื่อปี พ.ศ. 2454 โดยพระองค์ทรงประกอบพิธีเปิดสะพานเมื่อวันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ. 2454

---

[224] สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, **เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล**, ร.6 น. 79/5. “เรื่องสะพานอุบลรัตน์”, (29 มกราคม 2455-27 เมษายน 2456).

[225] กนกวลี ชูชัยยะ, **พจนานุกรมวิสามานยนามไทย: วัด วัง ถนน สะพาน ป้อม**, หน้า 52-53.

สะพานเจริญรัช 31 ในปัจจุบัน อาคารทางซ้ายคือโรงเรียนราชินี
อาคารทางขวาคือสถานีตำรวจนครบาลพระราชวัง

ป้ายปูนปั้นประดิษฐานพระนามาภิไธยย่อ ว.ป.ร. ที่อยู่บริเวณกลางสะพานเจริญรัช 31

สำหรับลักษณะสำคัญของสะพานแห่งนี้คือ บริเวณลูกกรงของสะพานเป็นปูนปั้นรูปเสือป่ายึดพระขรรค์ กึ่งกลางราวสะพานเป็นที่ประดิษฐานพระบรมนามาภิไธยย่อ วปร.[226] สะพานเจริญรัช 31 ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานเมื่อปี พ.ศ. 2518

สะพานเจริญศรี 34 เป็นสะพานข้ามคลองคูเมืองเดิมตรงบริเวณวัดบุรณศิริมาตยาราม ถนนอัษฎางค์ สร้างใน พ.ศ. 2456 โครงสร้างตัวสะพานทำด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก ราวสะพานทั้งสองข้างเป็นลูกกรงปูนปั้นที่มีลักษณะงดงามมาก เชิงสะพานมีเสาปูนหล่อ 4 เสา ประดิษฐานเป็นรูปพานมีเฟืองอุบะแบบตะวันตก ที่แท่นเสามีเลข 4 หมายถึง ปีที่ 4 แห่งการครองราชย์และเป็นลำดับที่ 4 ที่สร้างขึ้นในรัชกาล ที่กลางสะพานมีจารึกนามสะพานและปีพุทธศักราชที่สร้างเสร็จ เหนือจารึกนี้เป็นแผ่นจารึกพระปรมาภิไธยย่อ ว.ป.ร. ปัจจุบันพระปรมาภิไธยนี้เลือนหายไปเหลือแต่กรอบ กรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนสะพานเจริญศรี 34 เป็นโบราณสถานสำคัญของชาติ โดยประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 92 ตอนที่ 61 วันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2518

ราวลูกกรงปูนปั้นของสะพานเจริญศรี 34 ที่ข้ามคลองคูเมืองเดิม

[226] กนกวลี ชูชัยยะ, **พจนานุกรมวิสามานยนามไทย: วัด วัง ถนน สะพาน ป้อม**, หน้า 442-443.

สะพานเจริญพาศน์ 33 เป็นสะพานข้ามคลองบางกอกใหญ่ที่ถนนอิสรภาพ สะพานแห่งนี้เป็นสะพานแห่งที่ 3 ของสะพานชุดเจริญ ที่สร้างขึ้นในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเจริญพระชนมายุครบ 33 พรรษา เมื่อวันที่ 24 ธันวาคม พ.ศ. 2456 โดยโปรดเกล้าฯ ให้สร้างสะพานข้ามคลองบางกอกใหญ่ ซึ่งเป็นสะพานขนาดใหญ่สะพานแรกที่สร้างขึ้นทางฝั่งธนบุรี ในงานเปิดสะพานครั้งนี้มีการละเล่นมหรสพต่างๆ มากมาย[227] ต่อมาในปี พ.ศ. 2485 สะพานเจริญพาศน์คับแคบไม่สะดวกในการสัญจร และไม่เพียงพอที่จะรับรองการจราจรที่เพิ่มมากขึ้น เทศบาลนครธนบุรีจึงได้สร้างขึ้นใหม่ให้มีผิวการจราจรเพิ่มขึ้น และรับน้ำหนักรถได้มากขึ้น

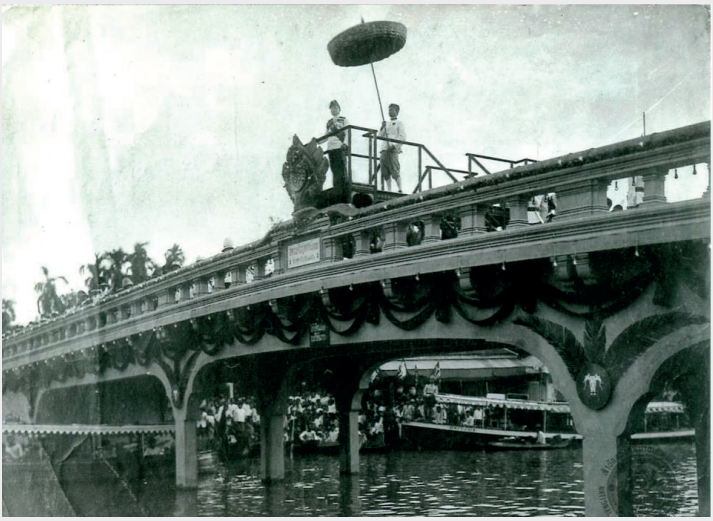

สะพานเจริญพาศน์ 33 (ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

สะพานที่ถูกรื้อถอนไป เนื่องจากหมดความจำเป็น เพราะลำคลองถูกถมไป ส่วนใหญ่เป็นข้ามลำคลองย่อยหรือคลองเล็กๆ ได้แก่

สะพานเฉลิมพันธุ์ 53 เป็นสะพานลำดับที่ 12 ที่สร้างขึ้นในสะพานชุดเฉลิม ซึ่งสร้างขึ้นในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ 53 พรรษา โดยพระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนิน

[227] สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, **เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล**, ร.6 น. 21/26. “เรื่องงานเปิดสะพานเจริญพาศน์”, 15 ธันวาคม 2456.

มาประกอบพิธีเปิดสะพานเมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ. 2449 สำหรับตำแหน่งของสะพานเฉลิมพันธุ์ 53 นั้น เอกสารฉบับหนึ่งในหอจดหมายเหตุแห่งชาติได้ระบุถึงสะพานข้ามคลองวัดสามจีนที่ถนนเจริญกรุงว่า “สะพานเฉลิม 52” ส่วนหนังสือ *สะพานเก่ากรุงเทพฯ* ระบุว่า จุดดังกล่าวคือที่ตั้งของสะพานเฉลิมพันธุ์ 53 จึงสันนิษฐานว่า อาจเกิดการเปลี่ยนแปลงบางอย่างขึ้น จึงทำให้สะพานดังกล่าวกลายเป็นสะพานเฉลิมพันธุ์ 53

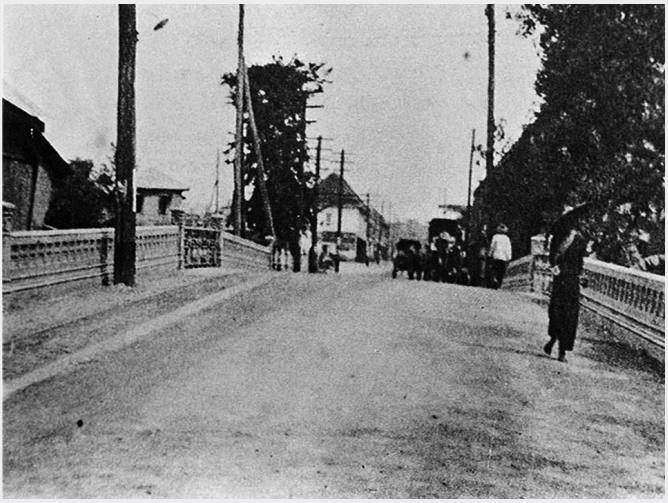

สะพานเฉลิมพันธุ์ 53 เมื่อแรกสร้างปี 2449
(ที่มา: www.facebook.com/เจริญตันมหาพราน)

เมื่อย้ายไปสร้างข้ามคลองสาทร รูปแบบสะพานได้เปลี่ยนไปจากเดิม
(ที่มา: www.facebook.com/เจริญตันมหาพราน)

ปัจจุบันสะพานเฉลิมพันธุ์ 53 ได้มีการย้ายชิ้นส่วนออกไปประกอบเป็นสะพานแห่งใหม่ ข้ามคลองสาทรที่ถนนเจริญกรุง โดยยังคงใช้ชื่อสะพานเฉลิมพันธุ์ 53[228] อย่างไรก็ตามไม่พบหลักฐานการย้ายสะพานไปเมื่อใด

สะพานเฉลิมเวียง 46 เป็นสะพานข้ามคลองตรอกเต๊าที่ถนนเยาวราช ถือเป็นสะพานลำดับที่ 5 ในสะพานชุดเฉลิม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นในวโรกาสทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ 46 พรรษา โดยพระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนินประกอบพิธีเปิดสะพานเมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ. 2442[229] ปัจจุบันไม่ปรากฏร่องรอยของสะพานแห่งนี้แล้ว

สะพานเฉลิมกรุง 48 เป็นสะพานข้ามคลองวัดจักรวรรดิที่ถนนเจริญกรุง ถือเป็นสะพานลำดับที่ 7 ในสะพานชุดเฉลิม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นในวโรกาสทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ 48 พรรษา โดยพระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนินประกอบพิธีเปิดสะพานเมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ. 2444 ปัจจุบันสะพานได้ถูกรื้อออกไปแล้ว

สะพานเฉลิมวัง 47 เป็นสะพานข้ามคลองสะพานถ่านที่ถนนอุณากรรณ ถือเป็นสะพานลำดับที่ 6 ในสะพานชุดเฉลิม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นในวโรกาสทรงเจริญพระชนมายุครบ 47 พรรษา พร้อมกับถนนเฟื่องนคร ช่วงระหว่างถนนเจริญกรุงกับถนนบำรุงเมือง[230] โดยพระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนินประกอบพิธีเปิดสะพานเมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ. 2443 ปัจจุบันสะพานแห่งนี้ไม่ปรากฏร่องรอยให้เห็นแล้ว

สะพานเฉลิมยศ 45 เป็นสะพานข้ามคลองวัดพระพิเรนทร์ที่ถนนวรจักร ถือเป็นสะพานลำดับที่ 4 ในสะพานชุดเฉลิม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นในวโรกาสทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ 45 พรรษา โดยพระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนินประกอบพิธีเปิดสะพานเมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ. 2441 ปัจจุบันสะพานได้ถูกรื้อออกไปแล้ว

---

[228] กนกวลี ชูชัยยะ, **พจนานุกรมวิสามานยนามไทย: วัด วัง ถนน สะพาน ป้อม**, หน้า 65-66.

[229] สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, **เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงโยธาธิการ**, ร.5 ยธ. 9/7. "เรื่องประวัติสะพานเฉลิม 42-43-44-45-46", (21 กันยายน 113-15 มิถุนายน 117).

[230] สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, **เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงโยธาธิการ**, ร.5 ยธ. 9/40. "เรื่องตะพานเฉลิม", (29 เมษายน-15 กุมภาพันธ์ 118).

สะพานเฉลิมยศ 45
(ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

สะพานเฉลิมพงษ์ 51 เป็นสะพานข้ามคลองสะพานถ่าน (คลองหลอดวัดราชบพิธ) ที่ถนนเฟื่องนคร ถือเป็นสะพานลำดับที่ 10 ที่สร้างขึ้นในสะพานชุดเฉลิมพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นในวโรกาสทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ 51 พรรษา โดยพระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนินประกอบพิธีเปิดสะพานเมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ. 2447 ปัจจุบันสะพานได้ถูกรื้อไปแล้ว เนื่องจากมีการลดระดับลงให้เท่ากับถนน

สะพานหก เป็นสะพานไม้ขนาดเล็กข้ามคลองคูเมืองเดิม บริเวณใกล้กับวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 มีลักษณะเป็นสะพานที่ยกหรือหกให้เรือผ่านได้ เนื่องจากกึ่งกลางสะพานเป็นโครงเหล็กสูง ด้านหนึ่งของโครงเหล็กมีโซ่เหล็กห้อยลูกตุ้มขนาดใหญ่เป็นเครื่องถ่วง และอีกด้านหนึ่งของสะพานมีโซ่เหล็กห้อยลงมายึดตัวสะพานให้ยกหรือหกได้ ภายหลังเมื่อสะพานชำรุดทรุดโทรมมากจึงถูกรื้อทิ้งไป[231] จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2528 คณะรัฐมนตรีลงมติเห็นชอบโครงการก่อสร้างสะพานหกขึ้นใหม่อีกครั้ง เพื่อเป็นการระลึกถึงเป็นสะพานเก่าในอดีต โดยคณะกรรมการโครงการกรุงรัตนโกสินทร์ในเวลานั้น ได้มอบหมายให้กรมศิลปากรเป็นผู้ดำเนินการก่อสร้างสะพาน โดยจำลองรูปแบบของสะพานหกขึ้นมาใหม่ทั้งหมด เมื่อสร้างเสร็จแล้วได้มอบให้กรุงเทพมหานครเป็นผู้ดูแลรักษาจนถึงปัจจุบัน[232]

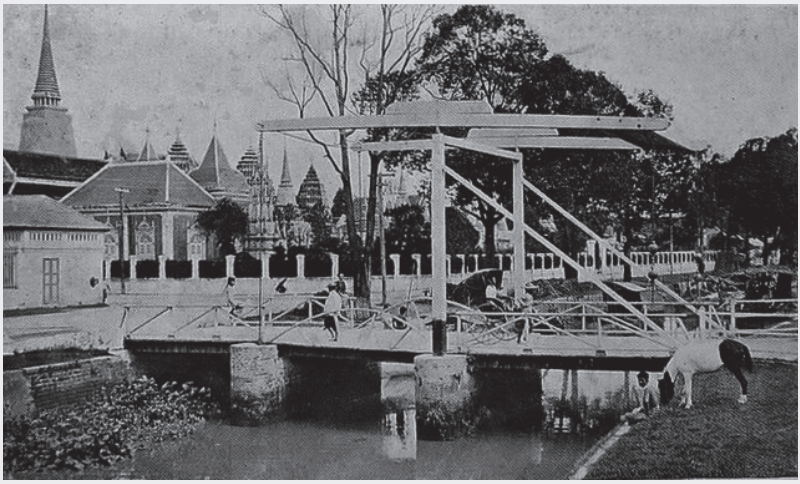

สะพานหกวัดราชบพิธ ที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4
(ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

[231] **เรื่องเดียวกัน**. หน้า 370.

[232] สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, **เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ**, 4 สธ 2.3.6/162. "เรื่องการก่อสร้างสะพานหก กรุงเทพมหานคร (โครงการรื้อฟื้นสะพานหก สมัยรัชกาลที่ 5)", (12 เมษายน 2528-30 มีนาคม 2530).

สะพานหก (ใหม่) ในปัจจุบัน

สะพานสุประดิษฐ์ เป็นสะพานข้ามคลองผดุงกรุงเกษมบริเวณสถานีรถไฟกรุงเทพ ลักษณะเป็นสะพานไม้ มีโครงเหล็กรูปโค้ง สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2433 แทนที่สะพานเดิมซึ่งหักพังไป[233] ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 สะพานแห่งนี้มีสภาพชำรุดทรุดโทรมมาก จึงถูกรื้อไปเพื่อสร้างสะพานเจริญสวัสดิ์ 36 ขึ้นแทน[234]

[233] สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, **เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงโยธาธิการ**, ร.5 ยธ.9/1. "เรื่องตัดถนนสายต่างๆ (ถนนชนะสงคราม (ถนนข้าวสาร), ถนนสนามควาย, ถนนสำเพ็ง, ถนนอนุวงษ์, ถนนบูรพา, ถนนจักรวรรดิ์)", (27 มีนาคม 108-25 เมษายน 11).

บทส่งท้าย

บทส่งท้าย

เมืองที่ยังมีชีวิตย่อมมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา เมื่อมีการสร้างระบบรางขนส่งมวลชนเพื่อความสะดวกรวดเร็วในการคมนาคม ย่อมส่งผลกระทบต่อกายภาพของเมือง โดยเฉพาะเมื่อเส้นทางดังกล่าวพาดผ่านไปยังบริเวณเมืองเก่า ที่สั่งสมมรดกวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ของเมืองนั้นๆ ไว้

เส้นทางรถไฟฟ้าสายสีน้ำเงินส่วนต่อขยาย ช่วงหัวลำโพง-ท่าพระ แม้จะเป็นเส้นทางรถไฟฟ้าใต้ดิน มีระยะทาง 5 กิโลเมตร แต่ก็มีสถานีขึ้นสู่พื้นที่เมืองถึง 4 สถานี โดยเริ่มจากสถานีรถไฟฟ้าใต้ดินที่สถานีหัวลำโพง วิ่งลอดอุโมงค์ใต้ดินตามแนวถนนพระราม 4 เข้าสู่ถนนเจริญกรุง ผ่านวัดมังกรกมลาวาส (สถานีวัดมังกรกมลาวาส) ผ่านวังบูรพา (สถานีสามยอด) แล้วเลี้ยวเข้าสู่ถนนสนามไชย (สถานีสนามไชย) ลอดใต้แม่น้ำเจ้าพระยาที่ปากคลองตลาด เข้าสู่ถนนอิสรภาพ (สถานีอิสรภาพ)

เส้นทางสายนี้นับว่าผ่านจุดใจกลางเมืองเก่า หรือเข้าเขตกรุงรัตนโกสินทร์ทั้งฝั่งพระนครและฝั่งธนบุรี ที่มีชุมชน โบราณสถาน มากมายหลายแห่ง อันเป็นประจักษ์พยานสำคัญที่แสดงให้เห็นการเจริญเติบโตของบ้านเมืองในอดีต

การศึกษาและจัดพิมพ์หนังสือครั้งนี้ จึงรวบรวมประวัติความเป็นมาของชุมชนและมรดกทางวัฒนธรรมที่อยู่ตามเส้นทางรถไฟฟ้าสายสีน้ำเงิน ส่วนต่อขยายตั้งแต่สถานีรถไฟฟ้าใต้ดินหัวลำโพงเข้าสู่ถนนเจริญกรุง ซึ่งเป็นถนนทันสมัยเส้นแรกของกรุงเทพมหานคร ที่เป็นศูนย์รวมของย่านการค้าเก่าแก่ของชนหลายเชื้อชาติ และยังเป็นที่ตั้งถิ่นฐานของบรรดาชาวจีน ทำให้พื้นที่สองฝั่งถนนเจริญกรุงถึงถนนเยาวราช เป็นไชน่าทาวน์ที่ใหญ่และมีสีสันมากที่สุดแห่งหนึ่งในเอเชียอาคเนย์ รวมถึงผ่านแหล่งการค้าใหญ่ของพวกแขกอินเดียในย่านพาหุรัด ที่มีวัฒนธรรม ความเชื่อหลากหลาย ทั้งฮินดู ซิกข์ และอิสลาม เป็นเสมือนลิตเติ้ลอินเดีย ที่สามารถซื้อหาสินค้าเมืองแขกและของกินที่คละเคล้าเครื่องเทศตามร้านที่ซ่อนตัวอยู่ในตรอกซอกซอย หรือผู้สนใจในศิลปกรรม สถาปัตยกรรมอาจเข้าเยี่ยมชมศาสนสถาน ทั้งวัดไทย วัดจีน วัดญวน วัดซิกข์ และศาลเจ้า ได้อย่างเต็มอิ่ม

เมื่อเข้าสู่กรุงรัตนโกสินทร์ชั้นใน โดยขึ้นที่สถานีมิวเซียมสยาม ซึ่งในอดีตเป็นพื้นที่ที่ตั้งวังของบรรดาเจ้านาย ปัจจุบันหลายแห่งเปลี่ยนมาเป็นสถานที่ราชการ และบางแห่งยังคงความเป็นตลาดค้าขายเก่าแก่ที่สืบมาถึงปัจจุบัน อาณาบริเวณเมืองเก่าชั้นในถือเป็นจุดสำคัญที่มีวัดวาอารามจำนวนมาก โดยเฉพาะเป็นพระอารามหลวงที่พระมหากษัตริย์แต่ละรัชกาลทรงสร้างและทำนุบำรุงให้งามสง่า

เคียงคู่พระนคร และเมื่อลอดผ่านแม่น้ำเจ้าพระยาเข้าสู่พื้นที่ฝั่งธนบุรี ซึ่งเป็นบ้านเมืองมาแต่กรุงศรีอยุธยาและได้รับสถาปนาขึ้นเป็นราชธานีใหม่..กรุงธนบุรี พื้นที่ริมแม่น้ำตั้งแต่คลองบางกอกน้อยวกลงมาถึงคลองบางกอกใหญ่ เป็นถิ่นฐานเก่าแก่ของผู้คนจากกรุงเก่าหลากเชื้อชาติ ทั้งฝรั่งมังค่าที่กุฎีจีน แขกมุสลิมเชื้อชาติต่างๆ อีกทั้งมอญ ลาว คละเคล้ากันตั้งบ้านเรือนอยู่ในพื้นที่ และยังเป็นย่านอาศัยของขุนนางผู้ดีเก่า ดังพบเรียงรายอยู่ตลอดริมฝั่งคลองบางหลวงหรือคลองบางกอกใหญ่ ทั้งยังพบศาสนสถานที่เรียกว่า “กุฎี” ซึ่งเป็นคำเรียกเก่าแก่แต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา มาสิ้นสุดอยู่ ณ พื้นที่ฝั่งธนฯ โดยมิได้ข้ามแม่น้ำไปปรากฏยังฝั่งพระนคร

ดังนั้นการศึกษาชุมชนและสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ตามเส้นทางรถไฟฟ้าสายนี้ จะสามารถนำเรื่องราวต่างๆ เหล่านั้นมาใช้ในการอนุรักษ์และพัฒนา ทั้งชุมชน มรดกวัฒนธรรมให้ดำรงอยู่ได้โดยปลอดภัยจากผลกระทบที่ตามมาจากการพัฒนาระบบคมนาคมแบบราง การเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวและซึมซับรากฐานของบ้านเมืองในอดีต นอกจากจะทำให้การเดินทางนั้นมีความหมายและคุณค่ายิ่งขึ้นแล้ว ยังช่วยให้มรดกวัฒนธรรมเหล่านั้นไม่ถูกทำลายได้โดยง่ายอีกด้วย

ในการเดินทางเรียนรู้ชุมชนและสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ตามเส้นทางรถไฟฟ้าสายสีน้ำเงิน เพื่อให้ง่ายต่อการเข้าถึงและเข้าใจบริบทของพื้นที่แต่ละแหล่งได้ชัดเจน ผู้เขียนจึงจัดแบ่งออกเป็นกลุ่มย่าน ดังนี้

1. **ย่านหัวลำโพง-สามแยก-วงเวียน 22 กรกฎาคม** จุดเริ่มต้นก่อนเข้าสู่ไชน่าทาวน์
2. **ย่านเจริญกรุง-เยาวราช** ไชน่าทาวน์กรุงเทพฯ
3. **ย่านสามยอด-วังบูรพา-พาหุรัด** ย่านการค้าเก่าแก่ถึงศูนย์การค้ายุคใหม่
4. **ย่านบ้านหม้อ-ถนนอัษฎางค์-ปากคลองตลาด** แหล่งการค้าริมคลอง
5. **ย่านสนามไชย** วังเจ้านายและส่วนราชการ
6. **ย่านปากคลองบางหลวง** ถิ่นฐานของคนกรุงเก่า

รวมถึงรวบรวมประวัติของถนน คูคลอง และสะพานสำคัญในแต่ละย่านอีกด้วย นี่จึงเป็นงานทางวิชาการอีกชิ้น ที่อ่านง่ายและเปี่ยมด้วยอรรถรสทางภาษา ทว่าสามารถใช้ค้นคว้าอ้างอิงได้

อ้างอิง

รายการอ้างอิง

กนกวลี ชูชัยยะ. **พจนานุกรมวิสามานยนามไทย: วัด วัง ถนน สะพาน ป้อม**. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2544.

กรมการศาสนา. **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 1**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2525.

_____.**ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 2**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2527.

_____."การศึกษาทางโบราณคดีในพื้นที่ก่อสร้างรถไฟฟ้า: ความท้าทายในปัญหาการอนุรักษ์และการพัฒนา (กรณีศึกษาบริเวณสถานีสนามไชย วังบูรพา และวัดมังกรกมลาวาส)." ใน **เอกสารการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง งานโบราณคดีกรมศิลปากร: ผลงานและบทวิพากษ์**, 2556.

_____. **กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4**. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505.

_____. **กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5**. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506.

_____. **ทะเบียนโบราณสถานในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2535.

_____. **รายงานการสำรวจโบราณสถานในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 1 (ประเภทอาคารของทางราชการ)**. กรุงเทพฯ: หิรัญพัฒน์, ม.ป.ป.

_____. **รายงานการสำรวจโบราณสถานในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 (ประเภทศาสนสถาน)**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อรุณการพิมพ์, ม.ป.ป.

_____. **รายงานการสำรวจโบราณสถานในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 3 (ประเภทวัง ศาลเจ้า อนุสาวรีย์ อาคารร้านค้า)**. กรุงเทพฯ: สมาพันธ์, ม.ป.ป.

กรมหลวงนรินทรเทวี. **จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (พ.ศ. 2310-2381) และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.** พิมพ์ครั้งที่ 6. ม.ป.ท., 2526. (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวาปีบุษบากร 26 มีนาคม 2526).

กรรณิการ์ สุธีรัตนาภิรมย์. “วิถีเลื่อนฤทธิ์ การอนุรักษ์ชุมชนชาวเวิ้งแห่งกรุงเทพมหานคร.” **เอกสารประกอบการบรรยายเรื่อง ความก้าวหน้าทางโบราณคดีและการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมของชาติ**. ณ ห้องประชุมสำนักหอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี 3-4 มีนาคม 2557.

กลุ่มอนุรักษ์และฟื้นฟูย่านเจริญไชย. **บันทึกเจริญไชย: คนจีนสยาม**. นครปฐม: พริ้นเทอรี่, 2556.

กาญจนาคพันธุ์ [นามแฝง]. **กรุงเทพฯ เมื่อ 70 ปีก่อน**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิฆเนศ, 2524.

การรถไฟแห่งประเทศไทย. **สถานีรถไฟ บันทึกความทรงจำ ความผูกพัน และการเปลี่ยนแปลง.** กรุงเทพฯ: การรถไฟแห่งประเทศไทย, 2554.

การสื่อสารแห่งประเทศไทย. **100 ปี การไปรษณีย์ไทย**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, 2526.

กุลศิริ อรุณภาคย์. **ศาลเจ้า ศาลจีน ในกรุงเทพฯ**. กรุงเทพฯ: มิวเซียมเพรส, 2553.

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์**. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2503.

_____. เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 เล่ม 1ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์**. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504.

_____. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 เล่ม 2 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์**. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504.

ชัย เรืองศิลป์. **ประวัติศาสตร์ในสมัย พ.ศ. 2352-2453: ด้านสังคม**. กรุงเทพฯ: เรืองศิลป์, 2519.

ต้วน ลี่ เซิง และบุญยิ่ง ไร่สุขสิริ. **ความเป็นมาของวัดจีนและศาลเจ้าจีนในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา, 2543.

ธนาทิพ ฉัตรภูติ. **เสน่ห์ร้านเก่า**. กรุงเทพฯ: เวลาดี, 2546.

น. ณ ปากน้ำ [นามแฝง]. **ย่ำต๊อกทั่วกรุงเทพฯ**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2544.

เนตรเสลา สิงหะ สุตเธียรกุล. **พระยาเทพหัสดิน สยามพิชิตินทร์สวามิภักดิ์ อุดมศักดิ์เสนีย์พิริยะพาหะ**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2549.

แน่งน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. และคณะ. **องค์ประกอบกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์**. พิมพ์เฉลิมฉลองสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี 2534. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.

ประภัสสร เสวิกุล. "เยาวราช: ถนนสายที่ไม่สิ้นสุด." ใน **คนจีน 200 ปีภายใต้พระบรมโพธิสมภาร**. กรุงเทพฯ: สหมิตรการพิมพ์, 2530.

ประวิทย์ พันธุ์วิโรจน์. **เสน่ห์เมืองจิ๋ว ทำเลมังกรทอง**. กรุงเทพฯ: แปลน พริ้นท์ติ้ง, 2545.

พระครูคณานัมสมณาจารย์. **ประวัติพระสงฆ์อนัมนิกายในราชอาณาจักรไทยและประวัติความเป็นมาของชนเชื้อชาติญวนในสมัยต้นรัตนโกสินทร์**. ธนบุรี: โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, 2511.

พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) จดหมายเหตุรายวันทัพ, อภินิหารบรรพบุรุษ และเอกสารอื่น. กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, 2551.

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา. พระนคร: ศิวพร, 2511.

ส.พลายน้อย [นามแฝง]. **บางกอก**. พระนคร: ก้าวหน้า, 2514.

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. **ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 26 เรื่องตำนานวังเก่า**. พระนคร: กรมศิลปากร, 2513. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอกหม่อมราชวงศ์เล็ก งอนรถ 14 พฤษภาคม 2513).

สมัคร สุนทรเวช. **จดหมายเหตุกรุงเทพฯ**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2547.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. **แผนที่กรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล**. ผจ.ร.6 น/449 "แผนที่บริเวณเพลิงไหม้ที่ตำบลหน้าโรงหนังพัฒนากรระหว่างถนนเจริญกรุงกับถนนเยาวราช."

_____. **แผนที่กรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล**. ผจ.ร.6 น/450. "แผนที่บริเวณไฟไหม้ที่ศาลเจ้าอาม้าเกงหลังวัดตึก." 20 เมษายน 2463.

_____. **เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงโยธาธิการ**. ร.5 ยธ.9/42. "เรื่องเบิกจ่ายการทำถนน." 27 กันยายน 118-27 พฤศจิกายน 119.

_____. **เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงโยธาธิการ**. ร.5 ยธ.9/29. "เรื่องซ่อมถนนในตรอกพระยาอิสรานุภาพ." 5 มิถุนายน 116.

_____. **เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล**. ร.5 น.8. "เรื่องขอประทานเสนอชื่อโรงโสเภณี ร.ศ.127."

_____. **เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงโยธาธิการ**. ร.5 ยธ.9/3. "เรื่องตัดถนนเยาวราช." 17 มีนาคม 111-9 กรกฎาคม 119.

_____. **เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล**. ร.5 น.5.8/14. "เรื่องตัดถนนพลับพลาไชย." 6 กันยายน 119-26 กันยายน 121.

_____. **เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงโยธาธิการ**. ร.5 ยธ.9/83. "เรื่องชื่อคลองและถนน." 25 สิงหาคม 121-12 ธันวาคม 127.

_____. **เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล**. ร.5 น.46.4/31. "เรื่องตัดถนนจักรวรรดิ์." 12 มีนาคม 112-21 ตุลาคม 113.

_____. **เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล**. ร.5 น.46.4/39. "เรื่องทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ตัดถนนวรจักรตั้งแต่วังเจ้าจันไปออกวังพระองค์เจ้าปรีดา ขอให้ไล่บ้านเรือน." 17 ธันวาคม 115-17 พฤษภาคม 117.

_____. **เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล**. ร.6 น.21/36. "เรื่องจะตัดถนนในบริเวณที่เกิดเพลิงไหม้ตำบลหัวลำโพงรวมสามสาย." 25-27 มกราคม 2460.

_____. **เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล**. ร.6 น.21/49. "เรื่องตัดถนนในที่เพลิงไหม้ตรอกเต้าหู้ 6 สาย." 16 กันยายน 2463-13 ตุลาคม 2464.

สุชาดา ตันตสุรฤกษ์. **โพยก๊วน: การส่งเงินกลับประเทศโดยชาวจีนโพ้นทะเลในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532.

เสฐียรโกเศศ [นามแฝง]. **ฟื้นความหลัง เล่ม 2.** พระนคร: ศึกษิตสยาม, 2511.

_____. **ฟื้นความหลัง เล่ม 4**. พระนคร: ศึกษิตสยาม, 2513.

_____. **ฟื้นความหลัง เล่ม 1**. พิมพ์ครั้งที่ 2. พระนคร: ศึกษิตสยาม, 2513.

_____. **ฟื้นความหลัง เล่ม 3**. พระนคร: ศึกษิตสยาม, 2512.

อนุสรณ์ 170 ปี คริสตจักรไมตรีจิต. กรุงเทพฯ: คริสตจักรไมตรีจิต, 2549.

เอนก นาวิกมูล. **พ่อค้าไทย ยุค 2480 เล่ม 1**. กรุงเทพฯ: แสงดาว, 2557.

"ประกาศกรมโยธาธิการ." **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 8 ตอนที่ 45 (7 กุมภาพันธ์ 110): 410-411.

"ประกาศกรมศิลปากร เรื่อง ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน." **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 114, ตอนที่ 143 ง (28 กรกฎาคม 2530), หน้า 5239.

"ประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่อง กำหนดหน่วยงาน เขตต์อำนาจและเขตต์พื้นที่ซึ่งต้องรับผิดชอบในราชการกรมตำรวจ." **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 65, ตอนที่ 52 ง (7 กันยายน 2491): 2697.

"ประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่อง กำหนดหน่วยงาน เขตอำนาจการรับผิดชอบ และเขตพื้นที่การปกครองของหน่วยราชการในกรมตำรวจ (ฉบับที่ 2)." **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 73, ตอนที่ 23 ง (20 มีนาคม 2499): 958.

"ประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่อง กำหนดหน่วยงาน เขตอำนาจการรับผิดชอบ และเขตพื้นที่การปกครองของหน่วยราชการ ในสังกัดกองบัญชาการตำรวจนครบาล กรมตำรวจ พ.ศ. 2540." **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 114, ตอนพิเศษ 35 ง (21 พฤษภาคม 2540): 51-52.

"ประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่อง กำหนดหน่วยงาน เขตอำนาจการรับผิดชอบ และเขตพื้นที่การปกครองของหน่วยราชการ ในสังกัดกองบัญชาการตำรวจนครบาล กรมตำรวจ พ.ศ. 2540." **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 114, ตอนพิเศษ 35 ง (21 พฤษภาคม 2540), หน้า 51-52.

"ประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่อง กำหนดหน่วยงานและเขตต์รับผิดชอบของตำรวจนครบาล." **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 65, ตอนที่ 11 ง (24 กุมภาพันธ์ 2491): 624-625.

"ประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่อง กำหนดหน่วยงาน เขตอำนาจการรับผิดชอบ และเขตพื้นที่การปกครองของหน่วยราชการในกรมตำรวจ (ฉบับที่ 2)." **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 73, ตอนที่ 23 ง (20 มีนาคม 2499): 958.

"ประกาศกระทรวงโยธาธิการ แพนกไปรษณีย์โทรเลข." **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 24, ตอนที่ 1 (7 เมษายน 126): 8.

ล้ำลันเมืองเก่า
มากเรื่องราว ให้ค้นหา..

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ (สพร.)
เลขที่ 4 ถนนสนามไชย แขวงพระบรมมหาราชวัง
เขตพระนคร กรุงเทพฯ 10200
museumsiam.org

สำนักนายกรัฐมนตรี

okmd

NDMI

MUseum Siam Discovery Museum

ISBN 978-616-8162-03-3
9 786168 162033